

T. C.
MUNZUR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**ALİ ŞERİATİ’NİN SOSYAL SINIF, IRKÇILIK VE EKONOMİK YAPI
KAVRAMLARINA BAKIŞI**

Enes KARAKAYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN
Prof. Dr. Erdal YILDIRIM

TUNCELİ - 2022

T. C.
MUNZUR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**ALİ ŞERİATİ’NİN SOSYAL SINIF, IRKÇILIK VE EKONOMİK YAPI
KAVRAMLARINA BAKIŞI**

Enes KARAKAYA
(20180200304)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN
Prof. Dr. Erdal YILDIRIM

TUNCELİ - 2022

T. C.
MUNZUR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**ALİ ŞERİATİ’NİN SOSYAL SINIF, IRKÇILIK VE EKONOMİK YAPI
KAVRAMLARINA BAKIŞI**

**Enes KARAKAYA
YÜKSEK LİSANS TEZİ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

Bu tez 24/03/2022 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından **oyçokluğu** ile kabul edilmiştir.

İmza:.....

Prof Dr. Erdal YILDIRIM
(Munzur Üniversitesi)

DANIŞMAN

İmza:.....

Prof Dr. Murat Cem DEMİR
(Munzur Üniversitesi)

ÜYE

İmza:.....

Doç. Dr. Handan KARAKAYA
(Fırat Üniversitesi)

ÜYE

Bu tez, Enstitümüz Sosyoloji Anabilim Dalı’nda hazırlanmıştır.

Doç. Dr. Murat KORUNUR
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı “Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu”ndaki hükümlere tabidir.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

İmza

Enes KARAKAYA

Danışman

Prof. Dr. Erdal YILDIRIM

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans Tez çalışmamın okuma, araştırma döneminden, tezin yazma, savunma dönemine kadar tüm aşamalarda yardımını esirgemeyen, moral ve motive anlamında sürekli destek sağlayan değerli danışman hocam Prof. Dr. Erdal YILDIRIM'a saygılarımı sunar ve teşekkür ederim.

Çalışmalarında okumalarımı detaylandırmam, araştırma konusu hakkında bilgilerimi derinleştirmem ve zenginleştirmem hususunda bakış açımı geliştirendeğerli hocam, aynı zamanda seminer ve tez savunma jüri üyesi Prof. Dr. Murat Cem DEMİR'e teşekkürü bir borçbilirim. Ayrıca tez çalışmasının bütünlüğünün oluşması, ölçülebilirliğinin sağlanması, araştırma yöntemi ve tekniğinin belirlenmesi konularında fikirleriyle çalışmama yön veren değerli hocam ve jüri üyesi Doç Dr. Handan KARAKAYA'ya teşekkür ederim.

Lisans eğitimimin üzerinde yıllar geçmesine rağmen beni tekrar okumaya, öğrenmeye yönlendiren ve yüksek lisans eğitimim süresince daima yanımda olan eşime şükranlarımı sunarım. Ayrıca tez aşamasında sıkıntıya düştüğüm sıralarda, eğitimime devam etmem için telkinler veren değerli arkadaşım Ayetullah ATEŞÇELİK'e teşekkürlerimi sunarım.

Enes KARAKAYA
TUNCELİ-2022

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	I
TEŞEKKÜR.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu.....	1
1.2. Araştırmanın Problemi	2
1.3. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	3
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	4
2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	5
3. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL TEMELİ.....	9
3.1. Dinlerin Varlığı ve Din Kavramı.....	9
3.1.1. Tevhit dini	11
3.1.2. Şirk dini	13
3.2. Sınıf Kavramı	14
3.3. Irk Kavramı.....	15
3.4. Ekonomi Kavramı	15
4. ALİ ŞERİATİ'YE GÖRE SOSYAL SINIF, IRK FAKTÖRÜ VE EKONOMİ YAPI	17
4.1. Şeriatî'ye Göre Tevhit, Şirk Dini ve Sosyal Boyutları	18
4.1.1. Şeriatî'ye göre tevhit dini	18
4.1.2. Şeriatî'ye göre tevhidin sosyal boyutu	19
4.1.3. Şeriatî'ye göre şirk dini	20
4.1.4. Şeriatî'ye göre şirk dininin sosyal boyutu	23
4.2. Ali Şeriatî'ye Göre Sosyal Sınıf.....	24
4.2.1. Sosyal sınıfın tarihi gelişimi	24
4.2.2. Sanayi toplumunda sosyal sınıf.....	27
4.2.3. Sosyal sınıf ve din	28
4.2.4. Şeriatî'ye göre sosyal sınıf ve din	29
4.2.5.1. Şeriatî'nin tevhidi dünya görüşü söyleminde sosyal sınıf.....	30
4.2.5.2. Şeriatî'nin şirk dini söyleminde sosyal sınıf.....	34
4.3. Şeriatî'ye Göre Irk ve Irkçılık	36
4.3.1. Irkların sınıflaması.....	36
4.3.2. Irk biliminden ırkçılığa geçiş.....	37
4.3.3. Irkçılık, tarihsel gelişimi.....	40
4.3.4. Millet, milliyet kavramları ve milliyetçilik-ırkçılık etkileşimi.....	42
4.3.5. Irkçılık, milliyetçilik ve din etkileşimi	43
4.3.6. Şeriatî'ye göre ırkçılık-kavmiyetçilik.....	46
4.4. Şeriatî'ye Göre Ekonomik Yapı	48
4.4.1. Bilim-teknoloji ve ekonomi etkileşimi	49
4.4.3. Din ve ekonomi etkileşimi.....	50
4.4.3.1. Mitolojiye dayalı din- ekonomi etkileşimi	51
4.4.3.2. Tevhidi dinler ile ekonomi etkileşimi.....	52
4.4.4. Şeriatî'ye göre ekonomi.....	55

5. SONUÇ	60
6. KAYNAKLAR.....	63
ÖZGEÇMİŞ	68

ÖZET

Toplumların yaşantılarını etkileyen önemli faktörlerden biri dini inanışlardır. İnsanların dini inançları, gerek bireylerin yaşamlarını gerekse içinde bulundukları toplumun geleneklerini, adetlerini, kültürel değerlerini, düşünce yapılarını, hatta ekonomik oluşumlarını belirlemede etkili olmuştur.

Din sosyolojisi alanında öne çıkan isimlerden olan Şeriatî sosyal sınıf, ırkçılık ve ekonomik yapı kavramları ile din etkileşimi konusunda sosyolojik bir bakış açısı geliştirmiştir. Ekonomik yapı, sosyal sınıf ve ırkçılık kavramlarına, tevhit ve şirk dinleri ayrımı yaparak bir bakış açısı oluşturan Şeriatî'nin düşünce yapısı tez konumuzun yörüngesine ışık tutmaktadır. Buradan hareketle sosyal sınıf ve din, ırkçılık ve din ekonomik, bilimsel, teknolojik yapı ve din etkileşimleri konularının, Şeriatî'nin tevhit ve şirk dinleri değerlendirmesinde ne anlama geldiği tez çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Şeriatî'nin sosyal sınıf, ırkçılık ve ekonomik yapı kavramlarına üzerine yaptığı sosyolojik değerlendirmeleri ortaya çıkarmak araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Tez çalışmasında Şeriatî'nin gerek kendisinin kaleme aldığı, gerekse konferanslarından oluşan kitaplar; Şeriatî'nin düşünce dünyası üzerine yazılmış yüksek lisans tezleri ve makaleler literatür kaynağı olarak belirlenmiştir. Bu bakımdan nitel araştırma yöntemi üzerine çalışmanın seyri oluşturulmuştur. Kaynaklardan derlenen ve sosyolojik anlam ifade eden verilerin söylem analizi tekniği kullanılarak değerlendirilmesi planlanmıştır. Toplumların inandıkları dinleri, ibadetleri, hakkında yargıda bulunma, hüküm verme gibi ifadelerden kaçınılarak, tamamen bilimsel yöntemler kullanılarak ideolojik, dini ve siyasi kaygılardan ve beklentilerden uzak bir tez çalışması sunulmaya özen gösterilecektir.

Anahtar kelimeler: sosyal sınıf, ırkçılık, ekonomi, tevhit dini, şirk dini,

ABSTRACT

Ali Shariati's View on Social Class, Racism and Economic Structure

One of the important factors affecting the lives of societies is their religious beliefs. People's religious beliefs have been influential in determining both the lives of individuals and the traditions, customs, cultural values, mentalities, and even economic formations of the society in which they live.

Shariati, one of the prominent names in the field of sociology of religion, has developed a sociological perspective on the concepts of social class, racism and economic structure, and the interaction of religion. Shariati's mentality, which creates a perspective on the concepts of economic structure, social class, and racism by distinguishing between monotheistic and polytheistic religions, sheds light on the trajectory of our thesis topic. From this point of view, the meaning of social class and religion, racism and religion, economic, scientific, technological structure, and religious interactions in Shariati's evaluation of monotheistic and polytheistic religions constitute the subject of our thesis. The aim of the research is to reveal the sociological evaluations of Shariati on the concepts of social class, racism, and economic structure.

In this thesis, the books written by Shariati himself and composed of his conferences; Master's theses, and articles on Shariati's world of thought were determined as literature sources. In this regard, the course of the study on the qualitative research method was formed. It is planned to evaluate the data compiled from the sources and have sociological meaning by using the discourse analysis technique. Particular care will be taken to present a thesis study that is free from ideological, religious, and political concerns and expectations by using purely scientific methods, avoiding expressions such as the religions and worships of the societies, and making judgments about them.

Key words: social class, racism, economy, monotheistic religion, polytheism,

1. GİRİŞ

Dinler Tarihi, Edebiyat ve bilhassa Sosyoloji biliminde çeşitli eserlere imza atmış olan Şerati'nin fikirleri, düşünceleri ve ideolojisi son yılların üzerinde tartışılan konuları arasına girmiştir. Eserlerinde Adem, Havva, Habil, Kabil, İbrahim, İsmail, Hacer, Ali, Fatıma, Ebuzer, Bilal, Hüseyin gibi dini figürlerin ve yaşadıkları devirlerin tahlilleri yapıldığı görülmektedir. Hatta Şerati'nin dinler tarihi alanında Vedalar, Taocular, Brahmanlar Budacılar gibi dini topluluklar üzerine tanımlama ve araştırmalarına rastlanılmaktadır. Ancak gerek kendisinin kaleme aldığı eserlerine, gerekse konferansları, dersleri ve konuşmalarından derlenen eserlerinin söylemine bakıldığında Şerati'nin anlatımlarının derininde, dini figürler veya dinsel inançların tanımlanmasından ziyade dönemlerin sosyolojik yapısını irdelediği hissiyatını uyandırmaktadır. Bu bakımdan sarf dini bilgiler taşıyan bir çalışma olmasından uzak durmak ve bilimsellik açısından önem taşıyan bir çalışma ortaya koymak adına Şerati'nin sosyolojik değer taşıyan görüşlerine yer verilmeye çalışılmıştır.

“Ali Şerati'nin Sosyal Sınıf, Irkçılık ve Ekonomik Yapı Kavramlarına Bakışı” başlıklı tez çalışmasında toplumların edindikleri, yaşantılarına uyarladıkları dinlerin toplum üzerinde etkisi ve sosyolojik anlamda neyi ifade ettiği üzerinde durulacaktır.

1.1. Araştırmanın Konusu

Tez çalışmamız, “Ali Şerati'nin Sosyal Sınıf, Irkçılık ve Ekonomik Yapı Kavramlarına Bakışı” başlığını taşımaktadır. Eski tarihlerde yaşamış toplumlarda ya da çağdaşı olduğumuz toplumların adları geçtiğinde hangi dinlere inandıkları hakkında tahmin yürütmemiz veya bilgi edinmemiz kolay bir öğrenim olacaktır. Ancak toplumsal değerleri üzerinde inandıkları dinin etkisini öğrenmek, inceleme, araştırma, okuma ve yoğun bir çaba gerektirecektir. Ayrıca insanların toplumsal yaşam içerisinde kendilerini etkileyen, kurallar sunan bir dini yapıya karşı sorgulayıcı bir düşünce yapısı oluşturmak çalışmamızı faydalı hale getirecektir. Bu bakımdan sosyal sınıf, ırk ve ekonomik yapı gibi kavramları hakkında Şerati'nin bilimsellik taşıyan ve sosyolojik anlamda değerli olan çıkarımları araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmamızda esas itibariyle ele alınacak konu, sosyal sınıf, ırkçılık ve ekonomik yapı gibi kavramların Şerati'nin düşünce dünyasında oluşturduğu çağrışımları ortaya koymaktır. Tevhidi dünya görüşü ve şirk dini dünya görüşü Şerati'nin düşüncesinin alt yapısını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda tevhit dini ve şirk dini kavramlarına ve Şerati düşüncesinde neyi ifade ettiğine dair açıklamalara yer verilecektir. Araştırma kapsamında aşağıda başlıklar halinde belirlenmiş konular değerlendirilecektir.

- Dinlerin varlığı ve dinin tanımı,
- Tevhit dini ve şirk dinlerinin tanımları ve Şerati düşüncesinde tevhit ve şirk dininin sosyal boyutu,
- Sosyal tabakalaşma kavramı ve tarihsel süreci, Şerati düşüncesindeki tevhit dini ve şirk dinleri bağlamında sınıf kavramı konusu,
- Irk, ırkçılık ve milliyetçilik kavramları, ırkçılık ve din etkileşimi, farklı coğrafyalarda ve devirlerde ırkçılık, milliyetçilik örnekleri ve Şerati düşüncesinde ırkçılık kavramı,
- Ekonomi, bilim, teknoloji kavramları, toplumun dini yapısıyla etkileşimleri ve Şerati'nin düşünce dünyasında çağrıştırdıkları.

Sosyal sınıf, ırk faktörü ve ekonomik yapı araştırmacıların üzerinde sıklıkla durduğu konulardır. Bu bakımdan tez çalışmasında ve sınıf, ırk ve ekonomik yapı ile din etkileşimi hakkında tanım ve yorumlamalar üzerinde durulacak ve Şerati düşüncesinde nasıl anlam kazandığı odak noktası olacaktır.

1.2. Araştırmanın Problemi

Bilimsel bir araştırmanın probleminin belirlenmesi önem arz etmektedir. Buradan hareketle araştırmacı farkına vardığı, sorun olarak kabul ettiği somut bir olay veya olgunun çözüme kavuşturulması gerektiğini düşünebilir. Bu nedenle araştırmacının bilgi birikimi ve literatür taraması gibi veri toplama teknikleriyle bu sorunu net olarak tespit etmesi araştırmanın problemini oluşturur (Sandelowski, 1986). Ayrıca belirlenecek olan problemin bilimsel nitelik taşıması için şu dört özelliği sağlaması gerekmektedir. Üzerinde yapılacak araştırma ve analizler sonucunda çözülebilir olması problem seçiminin birinci aşamasıdır. Üzerinde araştırma ve analiz edilecek olan problemin yararlılığı ve önemliliği ikinci aşamasıdır. Problemin özgünlüğü ve yeniliği üçüncü aşamasını oluşturmaktadır. Son

olarak araştırma etik kurallarına uygunluğu belirlenecek problemin dördüncü aşamasını oluşturmaktadır (Öztürk, 2018).

Geçmiş toplumlar ve günümüzde insanlar farklı farklı dini inanışlara sahiptir. Gerek bireysel olarak, gerekse toplumsal olarak, inanılan ve takip edilen dini bağlılıklar beraber yaşanan sosyal dokuyu da şekillendirdiği bir gerçektir. Ancak çalışmanın yanlışlanabilirliğini, ölçülebilirliğini sağlamak, yararlılığına ve gidiş yoluna bir ışık tutmak için araştırmanın problemini belirlenmesi gerekmektedir.

- ✓ İnsanların dini yapıları toplumsal yaşantıları ile etkileşim içerisinde. Bu bağlamda dini yapının sosyal boyutu Şeriatî'nin düşüncesi ile okuyucularına ne anlatmak istediği ilk problemimizi oluşturmaktadır.
- ✓ Tarihten günümüze yaşamış toplumlar sosyal tabakalaşma ve ırkçılık kavramlarının farklı şekillerde de olsa toplumsal yapıyı etkilediği görülmektedir. Bu bakımdan sosyal sınıflaşma ve ırkçılık kavramlarının Şeriatî'nin düşüncesinde nasıl bir yere sahip olduğu araştırmanın diğer bir problemidir.
- ✓ Toplamların iktisadi girişimleri, bilim ve teknolojik yapılarını içeren ekonomik yapıları bulunmaktadır. İnsanların dini bakış açıları, toplumun ekonomik yapısıyla etkileşim içerisinde. Buradan hareketle, Şeriatî'nin din-ekonomi ilişkisi konusuna nasıl bir bakış açısının geliştirdiği çalışmamızın diğer problemidir.

1.3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Toplamların kimliklerinde bulunan sınıfsal ve ırksal yapı, ekonomi sistemi üzerinde inandıkları din ile etkileşimleri, Şeriatî düşüncesi üzerinden değerlendirmelerde bulunmak çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda toplumun sosyal dokusunda yer alan ekonomik, sınıfsal, ırksal eşitsizliklerin sebeplerine, dinlerin bu çelişkilere bakış açısı gibi konulara kapı aralamak araştırmanın amaçları arasındadır. Araştırmanın; insanların çoğunlukla doğup büyüdüğü toplum vesilesiyle edindiği, ata dini olarak sorgulamadan kabul ettiği ve dogmalaştırdığı dini bilgilerin, toplumsal yapıya etkileri üzerine tekrar bir sorgulama ve düşünme alanı oluşturmak tez çalışmasının alt yapısını oluşturmaktadır.

Dini inançlar içerisinde yaşayan bireyin -hangi din- sorgulaması üzerinden düşünme ve araştırma imkânı oluşturması tez çalışmasını şekillendirmektedir. Ayrıca tez çalışmasına tema olarak benimsenen konu ise Şeriatî düşüncesi üzerinden tevhit ve şirk dinlerinin tanımları, tarifleri hakkında bir kanı oluşturup, bu dinlerin toplumun sosyolojik

anlamda, sınıf, ırk ve ekonomik yapısına olan etkisine bir kapı aralamaktadır. Bu bakımdan dini kuralların, bilgilerin ve inanışların toplumun sosyal dokusu ile etkileşimi üzerine insanların düşünmesi, irdelemesi, eleştirmesi için bir düşünme ortamı sağlaması araştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca toplumsal sosyal sınıf, ırk, ekonomik yapı ve din etkileşimi konularında özgün bir çalışma olması için gösterilen azami gayret, tez çalışmasının önemliliğini artırmaktadır.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Toplumların ekonomik, sınıfsal ve ırksal yapısının dini dokuyla etkileşimi konusu araştırılırken okumaların, incelemelerin, ifadelerin ve yorumlamaların ana temaya uygun olması gerekmektedir. Tez konusunun kapsamının dağılmaması ve amacına uygun bir çalışma olması için araştırmanın sınırlılıklarının belirlenmesi icap etmektedir. “Ali Şeriatî’nin Sosyal Sınıf, Irkçılık ve Ekonomik Yapı Kavramlarına Bakışı” adlı tez çalışmasında Şeriatî’nin tevhit ve şirk dini değerlendirmesi bağlamında, din-sosyal sınıf, din-ırkçılık ve din-ekonomik yapı etkileşiminin sosyolojik boyutu üzerinde durulmuştur. Bu bakımdan Şeriatî’nin literatürde yer alan, sosyolojik anlam ifade eden tanımlamaları, yorumlamaları ve sınıflamaları dikkate alınmıştır. Ancak çalışmada Şeriatî’nin görüşlerini benimseme veya irdeleme yaklaşımından uzak durulmuştur. Tez çalışmasında değer yargılarında bulunmaktan, inanışlara, eylemlere, olaylara doğru veya yanlış değerlendirmesinden kaçınılmış; sosyal sınıf, ırkçılık ve ekonomik yapı hususunda, Şeriatî’nin tevhit ve şirk dini değerlendirmesi üzerinden sosyolojik bir bakış açısı geliştirilmeye çalışılmıştır.

Yapılan okumalarda, araştırmalarda ve yapılan analizlerde, sadece dinsel içerik ve uygulama şekillerine dair bilgi vermekten uzak durulmuştur. Bilakis tez konusu ile ilgili sosyolojik değer taşıyan, ölçülebilir, ispatlanabilir bilgileri çalışmamıza taşımak sorumluluğumuzu oluşturmaktadır. Ayrıca insanların ayrı ayrı dini inançları, ibadet şekilleri, kime ve neye inandıkları, kişisel inançları, gibi mikro bir incelemeye yer verilmeyecektir. Bilhassa tevhit ve şirk dini sentezi üzerinden ekonomik yapı, sınıf ve ırk bilinci gibi konulara Şeriatî’nin bakış açısının irdelenmeye çalışılması araştırmanın sınırlılıklarını ortaya koyacaktır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Tez çalışması “Ali Şeriatî’nin Sosyal Sınıf, Irkçılık ve Ekonomik Yapı Kavramlarına Bakışı” başlığını taşımaktadır. Çalışmanın gelişi güzel bir anlatımdan ziyade, akademik bir bakış açısı ile oluşturması için bilimsel bir niteliğe sahip olması gerekmektedir. Bilimselliğe hizmet edebilecek bir tez çalışmasının taşınması gereken özellikler İtalyan bilim adamı Umberto Eco tarafından netlik kazanmıştır. Tez çalışmasının bilimsel olarak nitelendirilebilmesi için taşınması gereken şartları sıralamamız gerekmektedir. Öncelikle çalışmanın yönünün oluşması için genel olarak anlaşılabilecek bir araştırmanın nesnesi belirlenmelidir. Araştırma nesnesi “karekök” olabileceği gibi, “sosyal sınıf” ta olabilir. İkinci olarak araştırma nesnesi hakkında henüz kullanılmamış ifadeleri dile getirmek veya eğer kullanılan ifadeler olsa dahi yeni bakış açıları oluşturmalarıdır. Üçüncü aşama, yapılan araştırmanın ve oluşan sentezin faydalı olması amaçlanmalıdır. Son olarak ölçülebilirliği artırmak için araştırmanın sunduğu hipotezlerin yanlışlanabilirliğini ve doğrulanabilirliğini sağlayacak kanıtlara sahip olması gerekmektedir (Eco, 2020). Bu bakımdan tez çalışmasının sosyolojik anlamda faydalılık amacı dikkate alındığında araştırmanın bilimsel bir zeminde oluşturulmasına gayretimizi artıracaktır.

Tez çalışmamızda Şeriatî’nin kaleme aldığı eserler, konferanslarının sonradan basılmasında oluşan kitaplar ve Şeriatî’nin düşünce yapısını analiz eden akademik makaleler kaynak ve araştırma alanı olarak belirlenmiştir. Bu bakımdan araştırmamızın akış şemasının oluşması, amacından sapmaması ve ölçülebilirliğinin sağlanması amacıyla araştırma yönteminin belirlenmesi gerekmektedir. Nitekim sosyal bilimlerde kaynak araştırması, literatür taraması dikkate alındığında nitel araştırma yönteminin kullanılması çalışmanın seyrini belirleyecektir. Nitel araştırma yöntemi hakkında araştırmacıların görüşleri bulunmaktadır. Nitel araştırma yöntemi, insanların sosyal dünyayı nasıl yorumladığı, tecrübe ettiği ve ürettiği bilgiyi anlamaya çalışan, tutum ve stratejiler bütünüdür (Sandelowski, 2004). Nitel araştırma yöntemi, doküman analizi, gözlem, görüşme gibi niteliksel veri toplama teknikleri ile oluşturulan; olguların ve algıların gerçeğe dair ve bütüncül bir şekilde ortaya çıkarılması sürecidir (Yıldırım, A. & Şimşek, 2011). Nitel araştırma yöntemi kullanılarak, çalışmanın bilimsel geçerliliği olan sonuçlara varabilmesi için bilimsel verilerin toplanması ve verilerin analizi olmak üzere iki aşamadan

geçmesi gerekmektedir. Bu bakımdan araştırmamız için gerekli verilerin sağlanması için, sosyal bilimler anlamında geçerliği olan veri toplama tekniğine ihtiyacımız bulunmaktadır.

Tez çalışmasında araştırmamızın konusu hakkında okumalar yapılmış belirlenen başlık etrafında kategoriler halinde ayrı ayrı konular irdelenmiştir. Araştırma teorik bir çalışma olup tezi oluşturan konuya ait bilgiler, literatür taraması yapılarak ve bu taramaların kaynakları belirtilerek hazırlanmıştır. Literatür taraması hakkında araştırmacıların görüşleri bulunmaktadır. Akademik çalışmalar için literatür taraması; belirlenen konu ile ilgili eserlerin keşfedilmesi, okunup incelenmesi, tasnifi ve analiz edilmesi sürecidir. Bu bakımdan literatür çalışmasının esas amacı; belirlenen konu ile ilgili geçmişte yapılmış araştırmaların oluşturduğu bütünü görmek, eksik olan kısmı tespit etmek ve yapılacak çalışmanın literatürde hangi boşluğu dolduracağına karar vermektir. Zira literatür taraması gerçekleştirilmeden yapılan çalışmalarda, orijinallik, yeterlilik, ihtiyacı karşılama ve bilimsel katkı gibi mevzularda noksanlıklar oluşmaktadır (Demirci, 2014).

Literatür taramasının çeşitli amaçları bulunmaktadır. Bilimsel alandaki ihtiyaç olan alanı tespit etmek, eski çalışmaları tekrar etmemek, ilgili alanda yapılmış çalışmaları öğrenmek, araştırma konusunun derinliğini ve bilgi yoğunluğunu artırmak, karşıt bakış açılarını belirlemek gibi birçok bakımdan literatür taramasının yararlılığından bahsedilebilir (Bourner, 1996). Ayrıca literatür taraması araştırmamızın rotasına fayda sağlaması için belirli aşamalar ile uygulanması gerekmektedir. Araştırma konusu, amacı, soruları, anahtar kelimeler gibi konularda planlama yapılır. İlgili kitap, dergi, makale gibi kaynaklar belirlenir. Belirlenen kaynaklarda anahtar kelimeler literatür taraması aracılığıyla bilgiler toplanır. Elde edilen bilgiler çalışmada kullanılır (Demirci, 2014). Buradan hareketle çalışmamızın bilimsel özgün, faydalı verilerin toplanması için literatür taramasının kullanımına azami özen gösterilmiştir. Dolayısıyla tezimizin konusu için Ali Şeriatî'nin gerek kendisinin kaleme aldığı, gerekse konferanslarının derlenmesinden oluşturulan kitaplar, Şeriatî'nin düşüncesi üzerine yazılmış makaleler literatür taraması için kaynaklık etmektedir. Ayrıca Şeriatî'nin düşünce dünyası üzerine yazılmış makale ve yüksek lisans tezleri literatür taramasının kaynakları arasına alınmıştır.

Toplanan verilerin nitel araştırma yöntemi çerçevesinde, uygun olan veri analiz tekniği ile incelenmesi ve sentezlenmesi gerekmektedir. Ancak araştırma aşamasında kullandığımız kaynak kitaplar, Şeriatî'nin kendi yazdığı ve verdiği konferansların derlenmesiyle oluşan eserlerden oluşmaktadır. Ayrıca Şeriatî'nin kendisinin kaleme aldığı birkaç eser dışında eserlerinin çoğunluğunu verdiği dersler, konuşmalar ve konferansların

derlemesinden oluştuğundan ve çalışmanın bilimsel disiplinden ayrılmaması için veri analiz yönteminin doğru seçimi önem arz etmektedir. Buradan hareketle Şeriatî'nin kaleme aldığı ve derlenerek oluşturulan eserlerin bütünsel bir söylemi ifade etmesinden ve oluşturduğı düşüncenin tahlili için söylem analizi tekniğı kullanılmasını gerekli kılmıştır. Söylem analizi üzerine bilim adamlarının tanım ve tarifleri bulunmaktadır. Söylem nedir sorusunun cevabı; sözel olmayan işaretleşmeler veya dil ile kurulan toplumsal iletişim sistemini ifade etmektedir. Konuşma sistemleri, bağlantılı işaretler veya metinler söylem olarak karşımıza çıkmaktadır (Purvis ve Hunt 2014). Hem yazılı metinlerde hem de sözlü anlatımlarda toplum arasında oluşan dilin, yorumlamanın incelenmesi, söylem analizi olarak tanımlanmaktadır (Nordquist, 2020). Söylem analiz tekniğinin yeni sayılabilecek bir teknik olması ve özellikle tanımlamalarda genellikle dil, dil tahlili gibi çalışmalarda kullanıldığı görülmektedir. Ancak söylem analizinin sadece dil bilimi tarafından kullanılmadığını, aksine sosyolojik konuların analizinde kullanımının gerekli olduğı konusunda Sözen'in ifadeleri bulunmaktadır. Batı felsefesinin ürünü olarak söylem, genel anlamda cümle, paragraf, metin dil gibi konuların tahlili üzerine kuruludur. Ancak söylem analizi, dilbiliminin geleneksel kullanımıyla sınırlı olmayıp sosyal, siyasi, ideolojik, kültürel, ekonomik ve toplumsal hayatın diğerk öğeleriyle de ilgili çıkarsama yapmada yardımcı olmaktadır (Sözen, 1999). Bu bağlamda sosyal konularla alakalı dilin kullanılması söylem analizi bağlamında dilbilim ve sosyolojiyi birleştirmektedir (Nordquist, 2020). Dolayısıyla Şeriatî'nin konferansları ve yazılı metinleri dikkate alındığında söylemlerinin altında yatan ideolojik bilgi bütününi tespit etmek ve bilimsel anlamda sosyolojik geçerliliğesahip bir tahlil yapmamız söylem analizi tekniğı ile olacaktır.

Tez çalışmasının literatür kaynağının çoğunluğunu Şeriatî'nin konferansları, derslerine ait ses kayıtlarının kitap haline getirilen eserler oluşturmaktadır. Bu bakımdan oluşan kitaplar, bir konuşmanın yazılı hali olduğı için konu başlıkları, üniteler halinde anlatımdan ziyade savruk bir anlatım seyri göze çarpmaktadır. Dolayısıyla ilgili kaynaklarda sıralı, bilimsel ve sistematik bir akış yerine, konuşma seyrinde oluşturulmuş bir anlatım, yapılacak olan söylem analizi sürecini de zorlaştırmaktadır.

Kaynaklardan faydalanılarak hazırlanan tez çalışması, objektif bir yaklaşımla ele alınmıştır. Ayrıca tez çalışmasında analitik bir bakış açısı ile incelemeler yapılmıştır. İnsanların ve toplumların değeryargıları ve inançlarının doğru olup olmadığı gibi

konularla ilgilenilmeyip, inandıkları dinin toplumun sosyolojik yapısına etkisi tez çalışmasının ana temasını oluşturacaktır.

“Ali Şeriati’nin Sosyal Sınıf, Irkçılık ve Ekonomik Yapı Kavramlarına Bakışı” adlı tez çalışmasında Şeriati ile ilgili makaleler, yüksek lisans tezleri özellikle de Şeriati’nin eserlerinden okumalar yapılmış, alıntılanmış, yorumlanmış ve yapılan tüm alıntılara kaynakçada yer verilmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL TEMELİ

Araştırmanın bu bölümünde tez çalışmasının konusunda yer alan kavramlar üzerinde değerlendirmelerde bulunmamız yerinde olacaktır. Bu bakımdan dinlerin varlığı, din kavramı üzerinde durulacaktır. Şeriatî'nin düşünce dünyasının temelinde bulunan tevhit ve şirk dini dünya görüşü ile sosyal sınıf, ırk ve ekonomik yapı etkileşimi açıklamak amacıyla öncelikle tevhit dini ve şirk dini konularına değinmemiz gerekmektedir. Ayrıca çalışmamızın odağında yer alan sosyal sınıf, ırk faktörü ve ekonomik yapı kavramlarının kısa bir açıklaması yapılmıştır.

3.1. Dinlerin Varlığı ve Din Kavramı

Toplumların geçmişten günümüze yaşantılarını şekillendiren en önemli değerlerden biri dini yapılarıdır. Hemen her toplumun kendi kültürüne, coğrafyasına bağlı olarak inandıkları bir dini yapı bulunmaktadır. Toplumların ve bireylerin inandıkları dini yapıları sosyolojik yapı ile etkileşim içerisinde olmuştur. İnsanların doğumlarından itibaren yaşantılarının hemen her sürecinde içinde bulundukları toplumun dininin etkisinde kalması tabii bir olgudur. Yunan filozoflarından Plutargue “dünyayı dolaşınız, duvarsız, edebiyatsız, kanunsuz, servetsiz şehirler bulacaksınız; fakat mabetsiz ve mabutsuz bir şehir bulamayacaksınız” (Kahraman, 1984). Bu ifadeye göre tamamen dinsel yapıdan soyutlanmış, dini değerlere rastlanılmayan bir toplumun olmadığı kanaati oluşmaktadır. Dinsiz bir toplumun var olmadığı konusunda Bergson'un görüşü şöyledir. “Geçmişte bulunduğu gibi bugün de ilimsiz, sanatsız, felsefesiz, toplumlar bulunacaktır, fakat dinsiz bir toplum asla” (Korlaelçi, 1993). Geçmişten bu yana inandıkları dini yapı ile şekillenen toplum yapısı kendinden sonra doğup büyüyen nesli etkisi altına alacağı görülecektir.

Bir arada yaşayan insanların oluşturdukları toplumsal yapı ile dini inanış sürekli olarak etkileşim içerisinde. Şeriatî'ye göre toplumun varlığı, dinin ve dini inanışın varlığını da yanında getirmektedir. Ayrıca Şeriatî'nin din mevzusunun başlangıcı konusunda tespitleri bulunmaktadır. Yaklaşık altı bin yıl öncesinde yazının bulunuşu medeniyet tarihinin başlangıcı olarak kabul görmektedir. Aksine Şeriatî medeniyet tarihinin başlangıcını arkeoloji, jeoloji ve mitolojik bilgiler doğrultusunda, kırk bin hatta elli bin yıl öncesine dayandırmaktadır. Onun düşüncesinde medeniyet tarihinin başlangıcı

itibariyle dini inanışı olmayan bir toplumdan bahsedilmediğinden, dinlerin doğuşu medeniyetlerin oluşumu kadar eskidir (Şeriati, 1993a). Bu bakımdan insan topluluklarının, medeniyetin olduğu her yerde dini yapıdan söz edilebilir. Ayrıca bu görüşe göre eski tarihlerden itibaren dini inanışı olmayan, inançsız, dinsiz bir topluma rast gelinemeyeceği anlaşılmaktadır.

Şeriati geçmişten günümüze kadar yaşamış toplumlarda dinsiz, inançsız bir topluma rastlanılamayacağı ifadelerini kullanmıştır. Eski tarihlerden bu güne kadar dünya yüzeyinde yaşamış bütün toplumların ve devletlerin bir dini yapıya sahip oldukları bilinmektedir. Nitekim dinsizlik kavramı modern çağlarda gündeme gelen bir kavramdır. Ayrıca sosyoloji bilimi toplumu oluşturan temel unsurlardan birinin din kavramı olduğunu kabul etmektedir (Şeriati, 2009a). Bu bakımdan tarihte adı geçen medeniyetlerin, şehirlerin, milletlerin hatta imparatorlukların belirli bir dini yapı ile öne çıktıkları görülmektedir.

Tarihte milletler, şehirler veya medeniyetlerin hiçbiri dini bir yapıya sahip olmadan meydana gelmemişlerdir. Örnek olarak Nişabur, Yezd, Belh, veya Buhara şehirlerinin tarihlerini anlatan bütün kaynakların dini bir konu ile başladığı görülecektir. Zira bu şehirlerin tarihinde bir peygamberin izi vardır veya dini bir şahsiyetin türbesi bulunmaktadır (Şeriati, 2010a). Hatta Şeriati bir başka yerde toplumların dini değeri olan sembollerin çevresinde şehirleşmelerin oluştuğunu, İmam Rıza türbesinin konumu üzerinden örneklendirmiştir. Dini sembollerin çevresinde oluşan şehirlerin örneği Meşhed'dir. Zira Meşhed şehrinin kuşbakışı görüntüsünde türbenin yerleşimin kalbi konumunda olduğu, binaların, ışıkların onun etrafından sıralandığı görülecektir (Şeriati,1993a). Bu bakımdan şehirleşmede, dini sembollerin konumları hakkında Arabistan'da Kâbe'nin, İtalya'da Vatikan'ın ve Filistin'de Kudüs'ün etkisi konumuzu örneklendirmektedir.

Toplumların sürekli gündemlerinde, yaşantılarında olan dinin ne alama geldiği ve dinin tanımı hakkında fikirler öne sürülmüştür. Din, gündelik, basit olan şeylerden farklı olarak kutsallaşmış, belirli yasaklardan, kurallardan ibaret olan inanışlardan ve ibadetlerden oluşan sitemli bir bütündür. Bu inanışlar ve ibadetler, aynı dine tabi olmuş insanları cemaat ya da kilise etrafında birleştirip manevi bir toplum haline getirmektedir (Durkheim, 2011). Bu bağlamda Durkheim belirli kurallar ile oluşturulan inanç sistemine din, bu kurallara bağlı olarak yaşayan topluluğu ise cemaat olarak tanımlamıştır. Başka bir tanıma göre; kutsal olanı kabullenmeye dayalı, inanış ve ibadetleri kapsayan toplumun

içerisinde var olan kurumsal yapı “din” olarak adlandırılmaktadır (Macionis, 2013). Din, insanların doğasında bulunan tabi olma, bağlılık ve yücelik hissinin insan hayatına uydurularak, bağlılığın inanç ve amele dönüşümüdür (Çalışkan, 2016). Bu tanımlamaya göre dini, manevi bağlanmanın iman eksenli olduğunu, dini kuralların, eyleme ve amele dönüşmesi olarak tanımlamıştır. Başka bir tanımda ise din, insani ve toplumsal tarafı olan, ideoloji ve faaliyet anlamında kuralları bulunan, tabi olanların hayat tarzını belirleyen ve insanları belirli bir düşünce altında birleştiren sistemdir (Aydın, 1999).

Şeriatî ise dini şöyle tanımlamıştır: “İdeolojik anlamda bir dünya görüşüne dayanan, insana ve onun dünyayla ilişkisine dair özel bir telakki; bu dünya görüşünden kaynaklanan değerler sistemi, törenler ve hükümler toplamıdır” (Şeriatî, 2012). Rahim Ay Şeriatî’nin düşüncesinde şekillenen dini yapıyı değerlendirmektedir. “Şeriatî, tarihte bütün toplumlarda din ve dinsizlik şeklinde iki kutbun değil, tevhit dini ve şirk dini şeklinde iki kutbun var olduğunu iddia etmektedir” (Ay, 2020). Buradan hareketle çalışmamızın odağını Şeriatî tevhit ve şirk dini tasavvurunun sosyolojik yansımaları oluşturmamasından dolayı tevhit ve şirk dini kavramalarının açıklanması doğru olacaktır.

3.1.1. Tevhit dini

Tevhit terimi üzerinde durmak gerekirse çeşitli tanımları görmek mümkündür. “Tevhit, Allah’ı rab ve ilah olarak tanımak, onun birliğini ikrar etmek ve her çeşit ortağı ondan nefyetmek anlamına gelir” (Özler, 1995). Cürcanî Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü çalışması olan Et- Tarifât’ta şöyle bir tanımda bulunmuştur: “Tevhit, Allah’ı rab olduğunu bilmek, birliğini ikrar etmek, onun; hiçbir eşi, dengi ve ortağı olmadığına inanmak ve akıl sahibi kişileri peygamber tarafından bildirilen gerçeklikleri kabule çağıran ilahî kanundur” (Cürcanî, 1997). Buradan hareketle tevhit dininin esasında yaratıcı olan Allah’ın yegane, tek, benzersiz olduğunu kabul etmek ve birlemek manası ortaya çıkmaktadır.

Toplumların tarihlerine bakıldığında ilk insandan itibaren sürekli bir inanış içinde olmaları ve bu inanış şekillerine göre bir arada bulundukları görülür. İlahi kaynaklarda geçen ilk insan ve ilk peygamberden bu yana tevhit dini, ilahi kitaplar ve Allah’ın elçileri suretiyle kendini hissettirmiştir. Şayet tevhit dini kutsal kitaplarına ve peygamber öğretilerine bakıldığında, sürekli aynı bilgilerin tekrar edildiği görülecektir. Nitekim güneşe, aya, yıldızlara ve ayrı ayrı putlara tapan topluma karşı Hz. İbrahim’in tevhidi

öğretileri ve mücadelesi ile aradan asırlar geçmesin rağmen Mekke'de çeşitli putlara tapan topluma karşı Hz. Muhammed'in verdiği mücadele benzerlik göstermektedir.

Kutsal kitapların öğretileri, İncil ve Tevrat'ın tahrif edilme ve değiştirilme mevzuları bir kenara bırakılarak bakıldığında tevhidi alt yapı bilgisinin aynı değerlere sahip olduğu görülecektir. Kur'an-ı Kerim'de *“Sizin İlahınız tek bir İlah'tır; O'ndan başka ilah yoktur”* (Bakara Süresi,163). ve *“. . . O Allah birdir”* (İhlas Süresi, 1). İncil'e bakıldığında *“Tanrımız olan Rab tek Rab'tır. Tanrı olan Rabbi bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün aklında ve bütün gücünle sev. Tanrı tektir ve O'ndan başkası yoktur”* demekle doğruyu söyledi (Markos, 12:29-32). ayeti görülecektir. Ayrıca Tevrat'ta ise *“Ya Rab, bir benzerin yok, Sen'den başka Tanrı da yok”* (1. Tarihler, 17: 20). ve *“Rab, kendisi Allah'tır, O'ndan başkası yoktur bilesin diye sana bu gösterildi”* (Tesniye, 4: 35). Ayetleri tevhidi konuların süreklilik arz ettiğini, asırlar geçse de esasların değişmediğini kanıtlamaktadır. Ayrıca bu öğretilerin söyleşiler halinde dilden dile değil de, yazılı metinler şeklinde aktarılması tevhit öğretisinin tutarlılık taraflarını daha da güçlenmektedir.

İnsan tabiatı gereği düşünen, sorgulayan, öğrenmeye çalışan, eleştiren bir varlıktır. Düşünen insan için öğrenmek adeta bir ihtiyaçtır. Dolayısıyla sorgulayan insan sürekli dünya, kâinat, yaratıcı, var olma, doğma, yaratılma, ruh, metafizik, gibi kavramlarda sürekli sorgulama ve akıl yürütmelerde bulunmaktadır. Bu bakımdan insanın sürekli sorgulayan bir varlık olması ve ilahi dinlerin hemen her konuda soruları cevaplama yönelimi tevhit dininin başka bir misyonunu ortaya koymaktadır. Tanrıverdi bu konuda şu ifadeleri kullanmaktadır. *“Hiçbir dünyevi sistem, insanın varlık dünyasıyla ilgili sorularına, din gibi, insan ruhunu ve zihnini tatmin edecek cevaplar sunamamıştır (Tanrıverdi, 2018).* İnsanın belirsiz, tatmin olunmayan sorularını cevaplama ve izah edilmesinde ilahi dinlerin öğretileri önemli bir rol üstlenmektedir. Vahiy ile gelen dinlerde insanın, kâinatın yaratıcısı, mutlak güçtür. İnsanlığın soyut, belirsiz olan sorularını anlamlandırmada dinin mutlak yorumları, çözülemeyen problemlere çözüm olduğunda insan aklı, huzurlu ve rahat olabilir. İnsanın oluşumu, varlığı, amacı, kainattaki yeri, tabiat ve toplumla etkileşimi konularında tevhit dininin tatmin edici cevapları, insanların hayatlarını düzenleyici kurallar sunmaktadır. Bu bakımdan din insan yaşamının vazgeçilmez unsurlarından biri olmaktadır (Güngör, 1997).

3.1.2. Şirk dini

Tarihten günümüzde yaşamış toplumların yapısında dini inanışlarının etkisi önemli bir yere sahiptir. Tevhit dini kuralları çerçevesinde yaşayan toplumlar olduğu gibi, tevhit dinine karşı olan şirk dinlerinin etkisinde kalan toplumlar da bulunmaktadır. Tarihi devirler değiştikçe şirk dinlerinin tanımları, isimleri ve şekilleri de değişiklik göstermiştir. Bu bakımdan öncelikle şirk, şirk dini, tanımlamalarına yer vermemiz gerekmektedir. Sözlükte şirk “*ortak olmak*” ve “*ortaklık*”; “*ortak koşmak*” anlamındaki işrâktan isim konumunda bulunan şirk ise küfür demektir. Şirk koşana müşrik, şirk koşulana şerîk denir (TDK, 2020). Terim anlamı olarak “Allah’ın zâtında, sıfatlarında, fiillerinde veya O’na ibadet edilmesinde ortağı, dengi yahut benzerinin bulunduğu inanma” demektir. Tek Tanrı’ya inanmanın karşıtı olan inanç türleri Grekçe polus (çok) ve theos (tanrı) kelimelerinden oluşan politeizm (polithéisme) kavramıyla ifade edilir” (TDK, 2020).

Şirk kavramı konusunda Sinanoğlu şu ifadelere yer vermektedir. “Allah’ın zatında, sıfatlarında, fiillerinde veya O’na ibadet edilmesinde ortağı, dengi yahut benzeri bulunduğu inanmak demektir” (Sinanoğlu, 1990). Kavramsal bağlamda bakıldığında Korkmaz göz şirk konusu hakkında şu ifadelere yer vermektedir. “İki veya daha fazla ilâh tanımak, yaratmasında Allah’a şerîk kabul etmek, kendisine ibadet edilecek başka ma’bûdlar edinmek, kısaca yaratmasında ve kullukta Allah’a ortaklar koşmak, şirkin esas anlamıdır” (Korkmazgöz, 2020). Zira şirk dini konusuna bu şekilde bakıldığında Allah yaratıcı olarak kabul edilmektedir. Ancak tevhit diniyle taban tabana zıt olan bakış açısı, Allah’tan başka ilahların da olabileceği düşüncesidir.

İzmirli İsmail Hakkı şirk dini şeklinde meydana gelebilecek inanış biçimlerini beş kısma ayırarak değerlendirmiştir. “Birincisi; iki bağımsız tanrı kabul etmek, ikincisi; bazı varlıkları tanrıya ortak tanıma, üçüncüsü; Allah’a yakınlaşmak için birtakım varlıkları şefaatçi kabul etmek, dördüncüsü; hakikati araştırmayı terk edip ataların şirkini taklit etmek ve son olarak beşincisi ise; sebeplerin etkisinin Allah’ın yaratmasıyla değil de nesne ve olayların doğalarının gereği olduğuna inanmak” (İzmirli, 2013). Bu bağlamda bakıldığında şirk çeşitli şekillerde insanlar ve toplumlar üzerinde etki sahibi olmuştur.

3.2. Sınıf Kavramı

Sosyal sınıf kavramı hakkında yapılan araştırmalarda çoğunlukla sınıf ve tabakalaşma terimlerinin birlikte kullanıldığı veya birbirlerinin yerine kullanıldığı görölmektedir. Bu doğrultuda tabakalaşma ve sınıflaşma kavramları aynı anlamı ifade ettiğinden dolayı araştırmamızda iki kavram da kullanılmıştır.

Toplumsal düzen içerisinde insanların, tabakalara ve sınıflara ayrılarak yaşadıkları değişmeyen bir gerçektir. Toplum içerisinde yaşayan bireylerin giyim kuşamları, yeme içmeleri, sosyal ortamları, eğitimleri, ekonomik koşulları, költürel ve geleneksel değerleri gibi hemen her konuda insanın toplumsal sınıfının belirlediği sınırların içerisinde kaldığı görölmektedir. O halde toplumsal tabakalaşma, sınıf kavramı, sosyal sınıf, sınıf bilinci konuları hakkında araştırmacıların görüşlerine değinmemiz yerinde olacaktır. Sosyal yaşam içerisinde bulunan insanlar költürel, fiziksel, ekonomik özelliklerine göre toplumsal bir ayrışmaya maruz kalırlar. Ayrışma konusu grupların ve bireylerin farklılıklarının değerlendirilebilmesi için gerekli olarak görölebilmektedir. Öyleyse sınıflanmış, sıralanmış ve ayrışmış gruplardan özellikleri benzeyenlerin birlik olması ve bir hiyerarşik düzen oluşturması olgusuna toplumsal tabakalaşma denmektedir (Tan, 1981). Sosyal tabaka olgusuna Dönmezer tarafından şöyle tanımlanmıştır: Grupların ve bireylerin belirlenmiş ve genelleştirilmiş karakteristik özelliklerine göre alt ve üst sınıflara, rollere ve statülere bağlı olarak bilinmeleri ve derecelendirilmeleri toplumsal tabakalaşmanın en genel tanımını oluşturmaktadır (Dönmezer, 1994). Tabakalaşma hakkında kısa ve özet tanım şöyle ifade edilmiştir. Toplumsal yaşamın birbirine benzeyen dezavantaj ve avantajlarını paylaşan insanların belirli gruplar oluşturması sosyal tabakalaşma olarak ifade edilmektedir (Sunar, 2018).

Toplumsal tabakalaşma ve sosyal sınıf ifadeleri çoğu araştırmacıların ifadelerinde aynı manada ya da birlikte kullanılmaktadır. Ancak bu kavramların bilimsel anlamda değerlendirilmesi sürecinde sınıf kavramının öne çıktığı görölmektedir. Bu konunun anlaşılır olması için etimolojik tanımlamalar yer vermemiz yerinde olacaktır. Robert Barnhart'ın etimolojik anlamda sınıf tanımı şöyledir:

“Sınıf kelimesinin etimolojik kökenlerine bakıldığında bu kelime, Fransızcada (classe) 14. yüzyıldan itibaren öğrenci gruplarını (group of students), İngilizcede (class) ise 16. yüzyıldan sonra askeri grupları ifade etmek için kullanılmıştır. Etimolojik olarak sınıf sözcüğü, her iki dilde de Latince “ayırma, bölme, filo” gibi anlamlara gelen “classis” sözcüğünden türemiştir. 17. ve 19. yüzyıl Fransızcasında sınıf, kategori anlamına daha

yakın olarak kullanılmaktadır. Ancak sınıf özellikle İngiliz dilinde, bugün yaygın olan “toplumun statüleri göre ayrılması” anlamıyla kullanılmaya 18. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Almanca sınıf bilinci (class consciousness) gelen klassenbewusst ise 20. yüzyılın başlarında düşünce yazınına girmiştir” (Barnhart 1988).

3.3. Irk Kavramı

Irk kavramı hakkında çeşitli tanımlar bulunmaktadır. “Irk, en genel bakış açısıyla, “fiziki ve biyolojik özellikleri ortak olduğu” kabul edilen, bir grup insan anlamına gelmektedir” (Boas, 1940). “Irk, toplum tarafından genellikle farklı görülen fiziksel ve sosyal niteliklere göre insanların gruplandırılmasıdır” (Barnshaw, 2008). Irk kavramı esasen antropoloji biliminin konusudur. Özellikle 18. yy itibarıyla gelişen antropoloji biliminin temellerinin atılmasıyla insan ırkları üzerinde derinlemesine araştırmalar, sınıflamalar ve tanımlamalar yapmışlardır. Antropoloji bilimi, tıp, biyoloji, arkeoloji, tarih gibi bilim dallarıyla kolektif çalışmaları sonucunda eski devirlerde yaşamış insanların kafatası örnekleri, gen yapısı, boy uzunluğu gibi kalıntılar üzerindeki çalışmalar yaparak dünyadaki ırklar hakkında çeşitli sınıflamalar bulunmuştur.

3.4. Ekonomi Kavramı

Ekonomi kavramı konusunda yapılan çalışmaların büyük kısmında ekonomi ve iktisat kavramlarının beraber değerlendirildiklerini, bir birlerinin yerine kullanıldıkları görülmektedir. Bu bakımdan iktisat ve ekonomi terimleri aynı kavramı ifade ettiğinden çalışmamızda birlikte kullanımında bir mahsur bulunmamaktadır.

Etimolojik anlamda “*ekonomi*” kelimesi Yunancada “*oikonomia*” kökünden türetilmiştir. Bu kelime “çiftlik ve ev idaresi” manasında kullanılmıştır. Ancak eski Yunan bilim adamları gelir, kazanç ve sermaye edinmeyi esas alan faaliyetler için “*oikonomia*” kelimesini kullanmayıp “*khremastistik*” terimini kullanmışlardır (Ergin, 1976). İktisat kavramı için birçok araştırmacının tanımlama ve yorumlamaları bulunmaktadır. Ancak çalışmamızda bunların bir kısmına değinmemiz uygun olacaktır. Örneğin Alfred Marshall’e göre “İktisadın konusu, maddi refah koşullarına erişmek ve bunlardan gereği gibi faydalanmak amacıyla iş hayatında fertlerin ve toplumun davranışlarını incelemektir” (Eskicioğlu, 1999). Lionel Robbins’ın düşüncelerinde iktisat şöyle şekillenmiştir. “İktisat, çeşitli alternatiflere kullanılabilecek sınırlı imkânlar ile tatmin edilmek istenilen ihtiyaçlar

arasındaki ilişkilere ait insan davranışlarını inceleyen bir ilimdir” (Ergin, 1976). Bu konuda Ali Çımat ve Filiz Daşkiran iktisat hakkında tanımlamalarda bulunmuşlardır. “İktisat genel anlamda sınırlı olan kaynaklarla sınırsız olan insan ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılamaya çalışan sosyal bir bilimdir” (Çımat ve Daşkiran, 2014). Bu tanımlamalara göre insanların ve toplumların maddi anlamda kazanma, kar etme, sermaye edinme, ihtiyaçlara göre harcama konuları ekonominin konuları olduğu görülmektedir.

4. ALİ ŞERİATİ'YE GÖRE SOSYAL SINIF, IRK FAKTÖRÜ VE EKONOMİ YAPI

İnsanların birlikte yaşamalarıyla oluşan toplulukların kendilerine özgü sosyal dokuları bulunmaktadır. Bir arada yaşayan insanların milli kimlikleri, iktisadi yapıları, ekonomik koşulları, sosyal statüleri toplumu belirgin kılan özellikleridir. Sosyo- ekonomik yapı, kültürel ve manevi değerlerinin farklılığıyla toplumlar birbirlerinde ayrılmaktadır. Ayrıca toplum yapısını oluşturan bu unsurların yine toplumların dinleriyle etkileşim içerisinde olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Toplumun yaşam şekilleri, inanç sistemi, ekonomik yapıları, sosyal sınıflaşma gibi birçok konuda toplum ve dini yapı etkileşim içerisinde.

Çalışmamızın bu bölümünde toplumların yapılarında yer alan ırk yapısı, toplumsal tabaklaşma gibi kavramların tanımlarına ve araştırmacıların yorumlamalarına yer verilecektir. Ayrıca toplumların ekonomik yapıları bilim ve teknolojiyle olan ilişkileri gibi konular üzerinde durulacaktır. Toplumların alt yapısında bulunan bu unsurların, yine toplumun dini inanışıyla olan etkileşimine değinilecektir. Bilhassa sınıfsal yapı, ırkçılık ve ekonomik yapı gibi kavramlar ile din etkileşimi mevzularında, Şeriatî'nin düşünce yapısında şekillenen tevhit dini ve şirk dini değerlendirmesi üzerinde açıklamalarda bulunulacaktır.

Toplumsal yapının temelinde bulunan ekonomik, sınıfsal yapı, milliyetçilik gibi konular başlıklar halinde işlenirken, farklı kavramların birlikte kullanıldığına şahit olunacaktır. Örneğin sosyal sınıflaşma konusu işlenirken ırkçılık mevzusuna, ekonomi konusu işlenirken bilim ve teknoloji mevzusuna değinildiği görülecektir. Çünkü sözü geçen kavramların tamamı toplumu oluşturan temel dinamiklerdir ve sürekli etkileşim içerisinde. Ayrıca sınıf ayrımı, milliyet kavramı ve ekonomik yapı konular tarihsel gelişim süreçleri ile birlikte işlenecektir. Özellikle antikçağ, ortaçağ Avrupa dönemi, ilk İslam devri, sanayi devri ve modern çağ gibi tarihin kırılma noktalarında toplumun alt yapı unsurları ve dini yapı ile etkileşimleri konumuzun derinliğini oluşturmaktadır.

4.1. Şeriatî'ye Göre Tevhit, Şirk Dini ve Sosyal Boyutları

Şeriatî'nin söylemlerinde tevhidi dünya görüşü ve şirk dini dünya görüşü ifadelerine sıklıkla rastlanılmaktadır. Bu bakımdan tevhit dini ve şirk dini kavramlarının Şeriatî düşüncesinde neyi ifade ettiği konusuna değinmemiz yerinde olacaktır. Bilhassa araştırmamız için önemli olan, Şeriatî'nin tevhit ve şirk dini dünya görüşünün sosyal boyutu üzerine söylemleri üzerinde durmamız O'nun sosyal sınıf, ırkçılık ve ekonomik yapı konularını açıklamamıza yardımcı olacaktır.

4.1.1. Şeriatî'ye göre tevhit dini

Tevhit Şeriatî'nin düşünce dünyasında önemli bir yere sahiptir. Zira O'na göre tevhit dinin özü ve yapı taşıdır (İnce, 2020). Ancak Şeriatî tevhidin insanlardan uzaklaştırıldığını ve özünü kaybettiğini düşündüğünden serzenişte bulunmuştur.

“Tevhit öğretiminin, okullarda son bulduğunu görüyoruz. Tevhit sadece ilahiyatçı filozofların ve rabbani ariflerin toplantılarında gündeme geliyor. O da kelami ve felsefi tartışmalar, hayattan kopuk ve halka yabancı anlayışlar ve daha çok Allah'ın varlığını ispatlama biçiminde söz konusu ediliyor. Yani tevhit değil gündeme getirilen. ” (Şeriatî, 2019a).

Şeriatî'nin ideolojisinde tevhit, sadece inanç ve ameli bir eylemi değil daha geniş bir anlamı kapsadığı görünmektedir. Tevhit kavramı, Allah'ın varlığını ve birliğini sadece felsefe ve kelam ilmiyle açıklamak değildir, bilakis tevhit hakkında bilimsel yöntemlerle derinlemesine analiz, inceleme ve araştırmalar yapmak gerekmektedir (Şeriatî, 2018). Şeriatî bu söylemleriyle tevhit kavramı için bilinen tanımların ve yorumların dışında, yeniden bir analiz yapılması gerektiği kanaatini oluşturmaktadır.

Tevhit dini, insan ile bir olan Tanrı arasında bir köprü görevi görmektedir. İnsanoğlu, çamurdan yapılmış bir beden ve Tanrı'nın can veren ruhunun birleşiminden oluşmaktadır. Balçıktan oluşan insanı, yaratıcıya kavuşturan istikametini adı tevhit dinidir (Şeriatî, 2010a). Rahim Ay, Şeriatî'nin düşünce dünyasında geliştirdiği tevhit dini yapısını yorumlamaktadır. “O'na göre tevhit, varlık kavramı hakkında insan aklında sembol oluşturan, kâinattaki bütün zıtlıkları dağıtıp etkisiz hale getiren ve onun yerine yegâne iradeyi, gücü ve otoriteyi kapsayan Allah'ı birlemeyi esas alan görüştür. ” (Ay, 2020).

4.1.2. Şeriatî'ye göre tevhidin sosyal boyutu

Şeriatî tevhit hakkında yapılan tespitlerin ve akıl yürütmelerin ihtiyacı karşılamadığını ve olması gereken tevhit anlayışının zaman içerisinde değiştiğini düşünmektedir. Şeriatî, söylemlerinde esas itibarıyla sosyal dokuya yön veren, sosyolojik yapıyı etkileyen bir tevhit ideolojisinden bahsetmektedir. Şeriatî'nin Dinler Tarihi eserinde şu ifadeler bulunmaktadır:

“İslam Peygamberi “La İlahe İllallah” dediğinde, niçin köle pazarları titreyip sarsılıyor ve kölelerin fiyatı düşüyor? Neden köleler her şeyden önce kurtuluşun bu sloganda saklı olduğunu anlıyorlar? Niçin Kur'an'ın kendi kavliyle –Kureyş'in dilinden- halkın rezilleri, baldırı çıplak insanlar, yalın ayaklılar, Peygamberin peşine düşüp, tevhit şiarını söylüyorlar? Bunlar niçin alim, bilgin ve filozoflardan daha çabuk tevhidi idrak ediyorlar?” (Şeriatî, 2018)

Şeriatî ırk ve sınıf anlamında adil ve eşit bir toplumun tevhidin etkisiyle inşa edileceğini ilk İslam devriyle örneklendirmektedir.

“İslam Peygamberi tevhidi güç ile zamanın aristokrat, kervan sahipleri, Taif'li bağ sahipleri (toprak sahipleri) mücadele yolunda toplumsal misyonunu genişletmekte ve kitlelere insani şahsiyetlerini yeniden kazandırmaktaydı. Bu yüzden Bilal gibi Habeşli siyah bir köle tevhit hareketinde öyle sevilen, değerli ve seçkin bir şahsiyet haline gelir ki, Kureyş'in (devrin imtiyazlı sınıfı) büyük aristokratları onun karşısında aşağılık hissine kapılırlar” (Şeriatî, 2019b).

Şeriatî düşüncesinde tevhit dini, gerçek, toplumsal sorumlulukları olan, halkın hakkını gözetten bir ideolojiye sahiptir. Şeriatî, Bilinç ve Eşkleştirme kitabında şu ifadelerle yer vermiştir.

“Eğer bir din yetimi korumuyor, kimsesize sahip çıkmıyor, ezilenlerin sesi ve soluğu olmuyorsa yalandır ve afyondur. Bunlar olmadan kılınan namaz, tutulan oruç, gidilen hac, kesilen kurban, ihya edilen kandil geceleri, ziyaret edilen türbeler vesaire Ebu Cehil'in hacılara su verip de yetimi ve yoksulu görmemesi gibi yalandır, afyondur” (Şeriatî, 2013b).

Bu bakımdan ilahi dinlerin sorumlulukları arasında toplumsal eşitliğin ortamını oluşturan, sosyal haklara riayet eden bir yapıya sahip olması gerektiği anlaşılmaktadır. Tevhit dini kavramının açıklamasında Şeriatî, Öze Dönüş kitabında şu ifadelerle yer vermiştir.

“Tevhit, insanı maddi olmayan erdemlerden, yücelme arzularından ve ilahi misyonundan soyutlamaz. Onu ekonomik bir hayvan derecesine indirgemez ve onun kâinatın yaratıcısıyla olan bağıni koparma yoluna gitmez, insanın Allah ile olan manevi bağıni kesintiye uğratmaz. Tevhit, insan için kazanç ve menfaat asaletini değil, değer asaletini kabul eder.

Tevhit, tabiatıta ebedilik arayan, yetkinlik, estetik ve hakikat aşığı Tanrı benzeri insanın hayvan gibi salt tüketim ve güç peşinde koşuşturma seviyesine inmesine müsaade etmez. İnsana kör bir makine, amaçsız, dağınık, tesadüfî ve saçma hareketler toplamı olarak değil, bilgili, bilinçli, iradeli, amaçlı, mantıklı, yaratıcı, kemale doğru ilerleyen, güzellik ve duyarlılık sahibi bir varlık olarak bakar. Tevhit, toplumu ölü ve sahipsiz elemanlardan ibaret görmez, bilakis diri ve bilinçli öğeler toplamı olarak kabul eder. Toplumda iyilikle kötülüğü, güzellikle çirkinliği, alçaklıkla yüceliği birbirinden ayırır; güzel ruh dalgaları karşısındaki sevgiyi hissettirerek kuvvetlendirir. Tevhit, kâinata hiçbir zerrenin hareketinin sonuçsuz, amaçsız, boşuna ve tesadüfî olmadığı gerçeğini öğretir” (Şeriati, 2013a).

Şeriati, yaşamını sadece ekonomiye, maddi kazanç ve çıkar sayesinde güç kazanmaya, tüketmeye yönelik insanın bir makine gibi olmasına karşılık tevhit ile şekillenen bir insandan bahseder. Makineleştirilen insanın tevhit dini ile özüne, ruhuna dönmesinden bahseder. Ona göre kazanç ve çıkar ile elde edilen asalet yerine değer asalete önem verilmesi tevhibi görüş ile oluşmaktadır. İnsanın bilgili, bilinçli hareketler ile maddi hayattan soyutlanmadan, iyilik, sevgi, estetik hissiyatı ile makine gibi yaşayan insanın ruhunu tekrar kazanmasının tevhibi dünya görüşü ile geri geleceği anlamı oluşmaktadır. Şeriati'nin ideolojisinin zeminini vahdet-birlik-ayrısızlık ve sınıfsızlık olarak temellendirdiği tevhibi dünya görüşü oluşturmaktadır. Kölelere ve ezilmiş insanlara dinamiklik sağlayan tevhibi dünya görüşü, toplum için sosyal bir yön taşımaktadır. Tevhit bu şekilde sosyal adaleti, dengeyi ve insanların eşitliğini sağlamaya çalışmıştır (Şeriati, 2018).

4.1.3. Şeriati'ye göre şirk dini

Şeriati'nin daha önce de yer verdiğimiz “Tarih, dinin mevcut olmadığı bir dönemden söz etmediği gibi, dinsiz bir toplumun varlığına dair bir bilgiye de yer vermemektedir. Hiçbir millette, hiçbir dönemde, toplumsal değişimlerin hiçbir aşamasında ve hiçbir yerde dinsiz bir insan olmamıştır” (Şeriati, 1993a). Şeriati'nin görüşüne göre bir dinin varlığı mutlaklıdır. Ancak bu görüş hangi din sorusunu akla getirmektedir. Şeriati tevhibi, semavi dinin gölgesinde, karşısında, tevhibi dine engel olan, yıpratıcı, saptırıcı yapının şirk dini olduğunu belirtmiş ve şirk dininin tanımını şöyle yapmıştır.

“Şirk, tanrısızlık demek değildir; zira müşriklerin bizden daha çok tanrıları vardır. Müşrik, bir tanrıya inancı olmayan ve ona ibadet etmeyen kişi değildir. Bildiğimiz gibi İsa, Musa ve İbrahim Peygamberlerin karşısında tanrıya inanmayanlar değil, müşrikler vardı. Peki, müşrikler kimlerdir? Müşrikler, tanrısızlar değil, birden çok tanrıya inanan ve tapan

kimselerdir. Öyleyse onları, dinî inançları ve duyarlılıkları olmayan kimseler olarak nitelendirmek mümkün değildir. Zira onların bir değil, birden çok tanrıları vardır ve onlar tapındıkları bu tanrılarının, kendilerinin ve evrenin yazgısı üzerinde etkili olduklarına inanırlar. Zaten biz Allah'a hangi gözle bakıyorsak onlar da tanrılarına o gözle bakarlar. Öyleyse müşrik, duygu bakımından dindar bir bireydir; fakat tabi olduğu din yanlış bir dindir. Yanlış bir dine mensubiyet, dinsiz olmaktan farklı bir durumdur. Demek ki, şirk bir dindir; hatta insanlığın tanıdığı en eski din şekillerinden biridir” (Şeriati, 1993a).

Bu görüşleriyle Şeriati, dini inanışların toplumların yaşantısında sürekli olarak bulunduğunu belirtir. Ancak dini inanışların içerisinde özellikle yaratıcıyı birlemek anlamında bir ikilem ve bir paradokstan bahseder.

Dinlerin toplumları etkileyen ve şekillendiren bir yapısı vardır. Toplumlar dinlerinin verdiği bilgilere göre hayata bakış tarzlarını, görüşlerini oluştururlar. Şeriati'nin bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır:

“Tevhit ve şirk dini bir yapıdır. Çünkü tevhit bir inançtır. Bir nevi dünya görüşü, düşünce tarzı, ahlaki ve felsefî bir eğilimdir. Şirkte böyledir. Şirk insanların, milletlerin, ailelerin ve dünya tanrılarının çeşitli olduğuna inanmak, dünyanın, insanların, ırkların yaratıcılarının farklı olduğuna inanmak demektir. Şirk dinlerinin birçoğu Allah'a inanırlar, ama aynı zamanda çeşitli tanrılara da inanmaya devam ederler” (Şeriati, 1993b).

Şeriati bu görüşüyle tevhidi dinlerin ve şirk dinlerinin toplumların yaratıcıya bakış açılarını nasıl şekillendirdiğini açıklamaktadır. Tevhidi dinlerde tek bir yaratıcı, şirk dinlerinde ise birden çok yaratıcı olduğu görüşünü savunur. Hatta Şeriati'ye göre çoğu şirk dinleri insanları tevhit dininin Tanrısına inandırır ama yanında başka çeşitli Tanrıların da olduğunu belirtmektedir.

Şeriati şirk dininin mensupları aracılığıyla toplumu nasıl tahakkümü altına aldığı hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır.

“Din karşıtlarının da söylediği gibi, şirk dininin ana unsurları, cehalet, korku, ayrımcılık, sermayedarlık ve bir sınıfın insanlarını diğer insanlara karşı üstün tutmaktır. Din karşıtlarının bu değerlendirmesi, hak din için değil, şirk dini için doğrudur. Doğru olan bir şey daha vardır ki, o da şirk dininin, zillet, sıkıntı, çaresizlik ve cehalet içinde yüzen halkları, içinde bulundukları durumun kendileri, ataları ve çocukları için ilahî bir takdir olduğuna inandıran ve buna teslim olmaya çağıran bir uyuşturucu görevini görmesidir” (Şeriati, 1993a).

Şeriati başka bir yerde şirk dininin tarih sürecindeki seyrine açıklık getirmektedir. Şirk dini konusu açıldığında kesin olarak birkaç heykel, hayvan veya bitkiye tapınılması kanısını oluşturmaz. bu şekilde düşünüldüğünde Hz. İbrahim ve Hz. Muhammet'in şirk ile yaptıkları savaşları kazanmalarından sonra bu dini yapının yok olduğu anlaşılmaktadır.

Aksine şirk dini, toplumu din duygusuyla etkisi altına alan mele ve mütrefinin sürekliliği sağlamak için kullandığı bir dini yapıdır (Şeriati, 1993a). Şeriati bu söylemleriyle aklımızda yer eden şirk – müşrik kavramlarını sorgulamamız için yeni bir bakış açısı oluşturmaktadır. Nitekim çok tanrılığa inanan ve heykellere adaklarda bulunan toplumda Hz. İbrahim'in (as) putları kırması veya ilk İslam devrinde çok tanrılı Kureyş toplumunun yapısına karşı çıkıp, Kabe'nin içindeki putları kırılması, ilk olarak akla gelen şirk dini örnekleridir. Oysa Şeriati konuya başka bir tarif getirerek gözle görünen, adaklar sunulan, dileklerde bulunulan, insanların kaderlerinde etkili olduğuna inanılan heykel, ağaç, bitki, hayvan vs. tanrıların şirk dini tanımında yer alan inanışları tam olarak kapsamadığını ifade etmektedir. Böyle bakıldığında şirk dininin yapısının ve tarih sürecinde bu kadar etkili olması konusuna bir kapı aralamak gerekir. Çünkü şirk dini konusu sadece put ve puta tapıcılık anlamı ile yorumlanır ve irdeleme burada kalırsa tam olarak yorumu saptanmış olmayacaktır. Nitekim Şeriati şirk dinlerin tarih sürecinde iki ayrı şekilde gündeme geldiğini ifade etmektedir.

“Tarih sürecinde ve Ortaçağ'da iki biçimde görülmektedir. Birisi şirk dininin oldukça açık ve aydınlık biçimidir, şirk dininin ilk biçimi budur. Bugün de Afrika'da birçok yörede durum böyledir, şirk dininin ilk biçimine rastlanmaktadır. Bu din resmen çok tanrılığa inanır. Tabu dinidir, kutsal sayılan bir hayvanı yüceltir. Afrika kabilelerinde henüz bu gibi dinler mevcuttur. Buna karşılık bu şirk ve Tağut'a tapıcılık dini, tevhit dininin bulunduğu bir toplumda kılık değiştirir de, tevhit dini gibi görünür, sonra yine “mele ve mürtefin” in aracı haline gelirse işte şirk dininin bu ikinci şeklinde durum tehlikeli olur” (Şeriati, 1993b).

Bu söylemler ile Şeriati iki şekil şirk dini ayırımında bulunmuştur. Açık şirk dininin, yapısı gereği mücadelesinin de açıktan yapılacağı için tevhit dini ile mücadelesinin açık şekillerde olacağı anlaşılmaktadır. Buna karşılık Tevhit dininin etrafında, gölgesinde, yanında barınmaya çalışan şirk dinlerinin ise mücadelesinin zorlaşacağı ifade edilmiştir. Söz konusu ayırım için Şeriati'nin başka yerlerde bu konuyu daha geniş biçimde anlatmaktadır.

Şeriati, şirk dinlerinin yapılarını ve etkileme biçimlerini ikiye ayırmaktadır. Açık aşikar şirk ve gizli, müzmin şirk olarak ayırma bulduğu şirk dinleri hakkında değerlendirmeleri bulunmuştur. Şirk dini bazı toplumlarda açık ve bellidir. Müşrik olanların, birkaç somut puta ve tanrıya taptıkları aşikârdır. Bu tür şirk diniyle mücadele net ve kolaydır. Zira Peygamber puta tapan şirk dini mensuplarıyla mücadele etti ve zafer kazandı (Şeriati, 2018). Bu bağlamda Hz. Musa ile Firavun mücadelesinde, Hz. İbrahim ile

Nemrut mücadelesinde görüldüğü gibi aşık bir müşriklik ve inanış vardır. Mücadele eden peygamberlerde karşılarında yer alan Şirk tanrılarına, putlarına ve yöneticilerine karşı çıkmış ve muzaffer olmuşlardır. Ancak şirk dininin gizli ve üstü örtülü mücadelesinde tevhit dininin mağlup olduğu görülecektir. Şeriatı'ya göre şirk dini, tevhit elbisesi giyerek savaşa girmektedir. Hz. Ali'nin yeniliyle sonuçlanan savaşından anlaşılacağı üzere gizli şirkle mücadele zordur (Şeriatı, 2018). Tevhit dininin egemen olduğu toplumda şirk dini, kendisini, tevhit dini gibi göstererek mücadele edebilir. Bu durumda tevhit dini ve şirk dini mücadelesinde sonuçlar değişebilir. Şayet Hz. İsa'nın yine tevhit dinine bağlı olarak görünen Ferisiler tarafından mağlup edilmesi bu konuyu izah edebilir. Veyahut Hz. Ali'nin karşısında Cemel, Nehrevan ve Sıffin savaşlarında, aynı Tevhit dinine sahip olan toplumun kendi içinde savaşmaları örnek olarak sayılabilir.

4.1.4. Şeriatı'ya göre şirk dininin sosyal boyutu

Şirk dini mevzusunda yapılan değerlendirmelerde daha çok dini bilgilerin izahı olan kısmına değinilmiştir. Ancak Şeriatı'nın tasavvurunda bulunan ve çalışma alanımızı daha çok ilgilendiren, şirkin dininin sosyal boyutu araştırma alanımız için önem arz etmektedir. Bu bağlamda Şeriatı'nın şirkin sosyal boyutunda çeşitli tahlillerine eğilmemiz gerekmektedir. Zira Şeriatı Hac Kitabında şirk dininin sosyal etkisini şöyle değerlendirmiştir.

“Sosyal şirk, Ademe oğullarının arasına düşerek beşeri tevhidi parçalamıştır: Patron ve uşak, tok ve aç, zengin ve fakir, efendi ve köle, zalim ve mazlum, sömüren ve sömürülen, istismarcı ve istismara uğrayan, eşekleştiren ve eşekleştirilen, zorba ve zayıf, amir ve memur, aldatan ve aldatılan, şerefli ve şerefsiz, ruhani ve cismani, havas ve avam, malik ve memluk, işveren ve işçi, mutlu ve mutsuz, beyaz ve siyah, Doğulu ve Batılı, uygar ve geri, Arap ve Acem... Evet insani birlik sosyal şirk sayesinde bu şekilde parçalara ayrılmıştır” (Şeriatı, 2020).

Şeriatı'nın ideolojisinde şirkin dünya görüşü kavramıyla ayrıştırıcı, adil olmayan, eşitliğin engeli bir dini yapı yer almaktadır. Şirkin dünya görüşünün temsilcileri ise şirk dini alimleri tarafından, belirlenen dini kurallar ile çizilmektedir. “Dindar bir toplumu ancak din adına, din alimleri kandırabilirdi ve öyle de oldu” (Şeriatı, 2009b). Şirk dini alimlerinin oluşturduğu yapının sosyal boyut hakkındaki değerlendirmesi şöyledir: “Din, insanların, ölümden sonraki hayat ümidiyle bu dünyadaki fakirlik ve mahrumiyete karşı tahammül edebilmeleri ve yaşadıkları her sıkıntının ve kendilerine sunulan her durumun

tanrının iradesi ile olduğuna, dolayısıyla da bu durumu değiştirmelerinin mümkün olmadığına inanmaları için bir afyondur” (Şeriati, 2009b).

4.2. Ali Şeriati’ye Göre Sosyal Sınıf

Toplumsallaşmanın başladığı ilk devirlerden günümüze, toplumsal yapılara dair bilgiler veren eserlere, kaynaklara, figürlere göz atıldığında hemen her toplumda sosyal ayrışmaların, hiyerarşilerin, bölünmelerin, sosyal tabaka ve sınıfların olduğu rahatlıkla görülecektir. Yöneticilerin, dini hâkimiyeti elinde bulunduranların, toprak sahiplerinin, tarım, fabrika işçilerinin, adlarına ve hatta daha eski devirlerde mevali, köle gibi sınıflara tanık olunmaktadır. Ziratarih sürecinde ve günümüzde hiyerarşiden, toplumsal statüden, statükodan ya da toplumsal tabaka ve sınıftan söz edilmeyen bir toplum örneğine az rastlanır türdendir. Çünkü toplumların bir arada yaşamalarında çoğunlukla görülmüştür ki bir sınıfın yönetime tabi olduğu, bir sınıfın dini hâkimiyeti eline aldığı, bir grubun ticarete öne çıktığı, bir grubun çalışan, işçi, çiftçi vb. olduğu görülecektir. Hatta bazı araştırmacılar toplumun tamamının tek bir sınıf olduğu, ya da sınıf kavramının olmadığı bir toplumu imkansız olarak görmüşlerdir. İnsanlık tarihinin büyük bir bölümünde, ayrımcı, eşitsizlik ve sınıflı yapı değiştirilmesi imkânsız bir olgu olarak kabul görmüştür (Bottomore, 1961). Politik, iktisadi, ve sosyal ilişkiler çerçevesinde hemen bütün toplumlarda sosyal sınıf olduğu kabul edilmiştir (Kalaycıoğlu, 2003). Sosyal sınıf konusunda birçok araştırmacının çalışması ifadeleri bulunmaktadır. Şeriati’nin tevhit ve şirk dini sentezinde sınıf kavramı tez çalışmasını bu bölümünün odak noktasıdır. Bu bakımdan konunun daha anlaşılır bir zeminde işlenmesi ve sosyolojik bir değer taşıması için öncelikle sınıf kavramı, sosyal sınıflaşmanın tarihi gelişimi hakkında tanımlamalara yer vermemiz gerekmektedir. Öncelikle sınıf kavramı ve din etkileşimi konusuna değinmemiz, Şeriati’nin tevhit ve şirk dini sentezi üzerinden sınıf kavramını konusunu tahlil etmemize ve sosyolojik değer taşıyan bir çalışma yapmamıza yardımcı olacaktır.

4.2.1. Sosyal sınıfın tarihi gelişimi

Sınıf kavramı hakkında yaptığımız araştırmalarda etimolojik tanımlamalarında 14. yüzyıla kadar sınıf sözcüğü bilgisine rastlanmaktadır. Ancak sınıf, sosyal tabaka araştırmalarına bakıldığında bu kavramın Antik Yunan'a kadar uzandığı görülmektedir.

Antik Yunan toplumunu için Platon ve Aristo'nun sosyal sınıf ayrımları önemli yer tutmaktadır. Nitekim Antik Yunan felsefesinin mühim isimlerinden olan Platon “İdeal Devlet”inde toplumu, yöneticiler, koruyucular ve besleyiciler olarak sınıflandırmıştır. Ayrıca Platon'un öğrencisi Aristo ise; toplumu üst sınıf, orta sınıf ve alt sınıf olarak üçe ayırarak toplumsal tabakayı kategorize etmiştir (Şenel, 2008).

Hint toplumuna baktığımızda belki de diğer toplumlara göre en katı kurallarının uygulandığı sınıf ayrımı şekli olan Kast sistemi karşımıza çıkmaktadır. Tarihi anlamda ise milattan önceki devirlere dayandığına dair bilgilere yer verilmektedir. Hindistan tarihi yazılarında kast sisteminin MÖ. 2500-1500 yıllarında Aryanların Hint topraklarını işgal etmelerinden sonra oluşan bir sosyal yapı olduğu anlaşılmaktadır. Hindistan'ı fetheden Aryan halkı, yerleşik medeniyette var olan kölelik sisteminin üzerine eklemeler yaparak, sosyal hiyerarşi sistemini oluşturdular. Bu şekilde ten rengi esmer olan yerli halk (Dasyu, Dravidler, Munda) ile, ten rengi beyaz, uzun boylu Aryan halkı arasındaki ayrım Hindistan'da yüzyıllar boyunca devam eden kast sisteminin temelini oluşturmaktadır. Ayrıca kast sistemi, bireylerin özgür seçimlerine göre olmayıp, doğdukları ailenin ve grubun sosyal tabakasına dahil olarak sınıflandırılır (Sunar 2018).

Hint toplumunda yer etmiş kast sisteminin sınıfları hakkında çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Kast sınıfları piramidi sırayla din adamları (Brahmanlar), askerler (Kshatriya), tüccarlar (Vaişya), işçilerden (Şudra) meydana gelmektedir. Ayrıca dokunulması yasak olan sınıf (Parya) olarak adlandırılır. Kendine has kuralları olan bu sınıf ayrımında başka sınıfa geçmek, başka sınıfa mensup biriyle evlenmek şöyle dursun, farklı sınıftan biriyle yemek yemek dahi kesinlikle yasaklanmıştır (Büyükbahçeci, 2016). Bu anlayışlara bağlı kalınarak oluşturulan kast sistemi asırlar boyunca Hint toplumunda etkisini göstermiş ve günümüz Hint toplumunda tamamen ortadan kalktığına dair kesin bir bilgibulunmamaktadır.

İslamiyet öncesi Mekke toplumunda da sınıf ayrımlarına rastlanmaktadır. Sosyal yaşamda mevali, esir ve hürolmak üzere üç tabakadan oluşansert bir sınıf sistemi Mekke toplumunun yapısında bulunmaktaydı. Mekke'li *aristokratik* Kureyş kabilesi, Hicaz kabile toplumunun zirvesinde yer almaktaydı. Kureyş'in imtiyazlı sınıfını, sınırsız güç ve itibar kaynağına sahip muhtelif boy veya oymakları oluşturuyordu. Özgür sınıf, saygın ve şerefli bir kabile olarak güvenilirlik kazanmasında dini ve ekonomik bir güç elde etmekteydiler. Mevali ve esirler toplumsal tabakaların en alt sınıfını oluşturuyordu. Esirler, hür sınıfın sahip olduğu hukuk ve şereften mahrum olan sınıftaydı. Köleler ile cariyeler bu sınıfı

oluşturmaktaydı. Köleliğin kaynağını kabile savaşlarından elde edilen esirler ile Mekke ve çevre şehirlerin köle pazarlarında satın alınan erkek, kadın ve çocuk kimselerden oluşuyordu. Panayırlarda, Habeşistan ve komşu ülkelerden getirilen köle ve cariyeler, esir tüccarları tarafından satılırdı. Bilhassa kölelerin sosyal sınıflarını değiştirme imkânları yoktu. Hatta köleler, efendilerinin mülkü sayılmakta ve itaat etmeyip çalışmadıklarında yemek yemeğe dahi hakları bulunmamaktaydı (Kurt, 2001). İslam öncesi Arap toplumunda da toplumun ırk, soy, din, ekonomi gibi sebeplerle sosyal sınıflara ayrıldığı görülmektedir.

Sosyal sınıf kavramının ve tabakalaşmanın belirgin olarak görüldüğü devirlerden bir de Ortaçağ Avrupa'sı veya feodal toplum yapısıdır. Sosyal ayrışma veya tabakalaşma belirgin bir şekilde Avrupa toplumlarında sanayi öncesi devirlerde görünmektedir. Bu sistemde toplum köylüler, soylular, toprak sahipleri, kilise erkânı gibi tabakalara ayrılmıştır. Bu konuda Lütfi Sunar'ın değerlendirmeleri konumuza açıklık getirecektir. O dönemde Avrupa'da soylu asilzadeler askeri savunmayı organize etmişlerdir. Köylüler ise güvenlik sebebiyle toprak sahibi olan soylu asilzadelere bağlı kalmışlardır. Bu bakımdan Feodal toplumun siyasi oluşumu, koruyucu- korunan şeklinde hiyerarşik bir düzene sahiptir. Feodal toplumda oluşan iki zümrenin devamlılığını sağlayan ise kilisenin üstlendiği rol olmuştur. Dünyanın günahların kefareti yeri olduğu, köylü ve toprak işçisi olmasının da manevi bir sınav olduğu, böylece alt zümreden olmanın ya da ekonomik imkânlarla sahip olmamanın kadersel ve ilahi bir yasadan geldiği bilinci kilise tarafından yerleştirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu dünyanın çile çekme yeri olduğu, hakiki olanın cennetin krallığı denilen Tanrı'nın şehri olduğu ve sabredilmesi gerektiği telkinleriyle kilise, asilzadelerin konumunu korumuş ve güvenliğini sağlamıştır (Sunar 2018).

Feodal toplumunda asilzadelerin konumlarını koruyan ve bu zümreye beka sağlayan, köylü sınıfı ile arada bir köprü konumuna gelen kilise yani ruhban sınıfının etkisini görmek mümkündür. Çünkü köylü sınıfın gördükleri mahrumiyet durumlarına razı gelmeleri için manevi ve ideolojik durumun sağlanması gerekmektedir. Ayrıca bu yapı itibarıyla asilzadelerin de kendi konumlarına güvence olmaları nedeniyle kilisenin ruhban kesimine borçlu olmakta ve bağlı kalmaları gerekmektedir. Nitekim bu sorumluluğu feodal toplum kilisesi yerine getirmiş ve sosyal sınıfların bir parçası haline gelmiştir. Dolayısıyla feodal toplumda köylü, asilzade ve ruhban sınıfının oluşmuş ve literatürde yerini almıştır.

Avrupa feodal toplumunda klasik olarak ruhban sınıf (kilise), asilzadeler (senyör, şövalye, aristokrat) ve köylüler (toprak işçileri, serf) olarak üç zümre olarak

tabakalaşmıştır. Ancak bu zümrelere ortaçağın sonlarında şehirleşmeler ile burjuva sınıfı da (esnaf, tüccar, zanaatçı) eklenmiştir (Sunar 2018).

Eski Yunan'da, Hindistan'da, İslam öncesi Mekke toplumunda ve Avrupa feodal toplumunda görüldüğü üzere hemen her toplumda sınıf, tabakalaşma, statü kavramlarından bahsetmek mümkündür. Etimolojik tanımlarda yer alan 17. ve 18. yüzyıllarda, özellikle sanayi toplumu üzerine çokça gündeme gelen ve üzerinde çalışılan sınıf kavramının çok daha eski devirlere kadar uzandığı görülmektedir. Hatta derinlemesine incelemeler ile eski Yunan ve Hint toplumundan çok daha eski toplumlardaki sınıf ayrımları bilgisine ulaşılabilecektir. Ancak sosyal sınıf, statüko ve sosyal tabakalaşma 17. Yüzyıl itibariyle, bilimsel anlamda daha derin araştırmalara konu olmuş ve literatürde yerini almıştır.

4.2.2. Sanayi toplumunda sosyal sınıf

Feodal yapıya sahip olan Ortaçağ Avrupa toplumunda sanayi, üretim, ekonomi ve kapitalist oluşumlar sebebiyle çok hızlı değişimler yaşanmış ve yeni bir toplum oluşmuştur. Doğal olarak feodal zümre toplumunda bulunan sınıf yapılarında da değişiklikler olmuştur. Ancak toplumdaki bariz sınıf ayrımı devam etmiş ve alt ve üst sınıf kendi vasıflarını korumuştur denilebilir. Feodal toplumdaki toprak sahibi asilzadeler, yerlerini makine, üretim aracı ve mülkiyet sahiplerine bırakırken, toprak işçileri olan köylü sınıfı ise yerini üretim araçlarında çalışan ve üretici konumdaki işçi sınıfına bırakmıştır. Kapitalist sanayi toplumunun sınıf yapısı hakkında Smith, Weber, Marx, Pareto, Michels gibi birçok bilim adamının sınıflamaları tanımlamaları, sınıflamaları ve kuramları bulunmaktadır. Özellikle Karl Marx'ın kapitalist toplum hakkında değerlendirmeleri, sınıflamaları kuramsal anlamda büyük rağbet görmüştür. Nitekim Marx'ın görüşlerini yorumlayarak değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Kapitalist sanayi toplumu; alt sınıf, orta sınıf ve üst sınıf olmak üzere üç tabakaya ayrılmıştır. Üretim araçlarının mülkiyeti üst sınıfa aittir. Üst sınıf Karl Marx'ın ifadesinde burjuva kavramıyla açıklanmaktadır. Orta sınıf ise üretim araçlarının mülkiyetinde hakkı olmayan ama yönetme, kontrol etme yetkisi bulunan sınıftır. Üretim araçlarını kullanarak ürün imal eden, emekleriyle elde ettiği kârı üst sınıfa teslim eden işçiler ise alt sınıfı oluşturmaktadır. Ayrıca işçi sınıfı Marx'ın tipolojisinde proletarya olarak anlam kazanmıştır (Yalçın, 2019).

Sanayi toplumu için Max Weber'in sınıf yapısı hakkında değerlendirmeleri bulunmaktadır. Weber toplumu partiler, statü grupları ve sınıflar diye üç kategoride ele

almıştır. Sosyal tabakalaşmada etkin kriterin “statü” olduğu Weber’in düşüncesinin temelini oluşturur. Statü “Bireye, sosyal anlamda çalışmalarına bakılmadan, ona bir saygı, itibar ve hürmet derecesi tayin etmek üzere başkaları tarafından atfedilen sosyal durum” olarak tanımlanmıştır” (Tay, 2016).

4.2.3. Sosyal sınıf ve din

Tarihin eski devirlerine kadar sosyal sınıfların yer aldığı toplumların olduğu üzerinde değerlendirmeler yapılmıştı. Aynı zamanda tarihin eski çağlarında yaşamış toplumların hemen hepsinin dini inançlarının olduğu tespitlerine yer verilmiştir. Tarihi kaynakları dini yapının bulunmadığı bir dönemden ve dini inancı bulunmayan bir toplumdaki da bahsetmemiştir (Şeriatî, 1993a). Bu bağlamda toplumsal yapı içerisinde dini inanış ya da inanışlar bulunmaktadır. Aynı şekilde ekonomik, kültürel, siyasi ve yine dini sebeplere bağlı olarak toplumların sınıflara, tabakalara ayrıldığı görülmektedir. O halde tarihi devirlerden bu güne dini yapı ve sınıf yapısı toplumun temelinde bulunmakta ve etkileşim halindedir. Zira din ve sınıf yapısının toplumdan topluma değişen etkileşimleri olmuştur. Bazı toplumlarda sınıflaşmayı koruyan, meşrulaştıran ve sürekliliğini sağlayan bir dini yapı varken bazı toplumlarda ise sınıf toplumuna karşı mücadele eden, karşı koyan bir dini yapıya rast gelinmektedir. Ancak her iki şekilde de birbirinden bağımsız olmayıp, birlikte ve sürekli etkileşim halinde olmuşlardır. Sınıflı sistemin korunması ve statülerin sürekli olması dinsel bir temele dayanmasına bağlıdır. Tabakalaşma olgusuna dini bir müdahale yapılmışsa ve bireylerin bulunduğu sınıf ortamı daha fazla meşruiyet kazanmış ve benimsenmiş demektir (Kehrer, 2007). Zira Kehrer’in tespiti feodal toplum ve kast sisteminin din ve sınıf etkileşimini örneklemektedir.

Sınıflı toplum örneklerine bakıldığında dindar kesim çoğu toplumda esasında bir sosyal tabakayı teşkil etmektedir. Feodal toplumda “*Ruhbanlar*”, kast sisteminde “*Brahmanlar*” dini sınıflar için örnek oluşturmaktadır. Hatta sınıflı toplum yapısının sürekliliğini ve meşruluğunu isteyen üst sınıf dini sınıfa borçludur denilebilir. Eski devirlerde dahi dini bilgiyi elinde bulunduranlar toplumda üst sınıfa yerleşmeyi başarmışlardır. Bu konuyu Lütfi Sunar şöyle açıklamıştır. İnsanların bazısının bilgi seviyelerinin yükselmesi, toplumsal tabakadaki edindikleri yerleri belirleyebilir. Örneğin bazı toplumlarda dini, büyüsel ve şifa verici bitkisel ilaç bilgileri ile donanım sağlayan insanların toplumdaki dini tabakada yer almasını kolaylaştıracaktır (Sunar, 2018).

4.2.4. Şeriatî'ye göre sosyal sınıf ve din

Sosyal sınıf, tarihi devirler boyunca var olmuş ve toplumsal yapıyı etkisi altına almış kavramlardandır. Toplum yapısında derin izleri bulunan bu kavramlar üzerine düşünen, inceleyen, sınıflayan, kategorize eden ve teoriler üreten birçok araştırmacı olmuştur. Sosyal sınıf konusunda araştırmacıların birbirlerini destekleyen ve eski bilgilerin üzerine koyan ve ilerleten görüşleri olduğu gibi, diğerlerine karşı duran tartışan ve yeni bir bakış açısı geliştiren araştırmacılar bulunmaktadır. Bu bakımdan toplumsal sınıf kavramı Şeriatî düşüncesinde de önemli çalışma alanlarından biri olmuştur. Öyle ki, Şeriatî, “İslam ve Sınıfsal Yapı” ve diğer birçok eserinde toplumları etkisi altına alan tabakalaşma ve sosyal sınıf kavramı hakkında değerlendirmeleri bulunmaktadır. Sosyal sınıf kavramı üzerinde dinlerin etkisi konusunda Şeriatî'nin görüşleri tevhidi dinlerin devrimsel nitelikte yaklaşımları ile sınıf ayrımlarını ortadan kaldırmaya çalışması O'nun görüşlerinde yer almaktadır. Peygamberler tarihi üzerinden verdiği örnekler Tevhidi dinin sınıfsal farklılıklara karşı verilen mücadeleleri açıklığa kavuşturmaktadır.

Şeriatî sınıf kavramının ortaya çıkışını semavi dinlerin literatüründe insanlığın başlangıcı olan Adem ve iki oğlu Habil ve Kabil'e dayandırmaktadır. O insanlığın ilk sembolleri itibarıyla sosyal yapı oluştuğu ve daha önemlisi sosyal sınıflaşma başladığı kanaatindedir.

“Başlangıçta insanlık kardeşçe yaşıyordu. Orman ve nehir ortak mülktü. Herkes sahibi Allah olan özgür tabiat sofrasının başında otururdu. Bütün kullar eşitti. Herkes vahşi hayvan yakalar, hayvancılık yapardı. Sosyal hayat ve ahlak yapısı Habili'ydi. Kardeşi Kabil ise çiftçi oldu ve “Bu arazi benim mülkümdür, senin veya başkasının değildir” dedi. Böylelikle ilk toprak sahipliği ve ilk sınıflaşma başladı” (Şeriatî, 2019a).

Buradan hareketle dini yapı ve sınıf yapısı eleştirisi üzerine derinlemesine incelemeleri bulunan Şeriatî'nin sosyolojik değer taşıyan söylemlerinin tevhit dini ve sınıf-şirk dini ve sınıf başlıkları altında değerlendirilmesi konumuzun seyri açısından gerekli olmaktadır.

4.2.5.1. Şeriatî'nin tevhidi dünya görüşü söyleminde sosyal sınıf

Sosyal tabaka ve sınıf yapıları ile din etkileşimi konusunda Şeriatî öncelikle tevhit peygamberlerinin yapılarını değerlendirerek bakış açısını oluşturmaktadır. Toplumlarda sınıflaşmanın farklı ad, yapı ve kategorileri olsa da toplumu sürekli olarak tabakalara ayırmasına, mahrum ve imtiyazlı sınıfların varlıklarına karşılık mücadele ortamını tevhidi dinlerin kuralları ve temsilcilerinin oluşturacağı görüşü, Şeriatî düşüncesinin temelini oluşturmaktadır. Ayrıca Şeriatî toplum içerisinde bulunan ezilen, muhtaç bırakılan, özgürlüğü elinden alınan, itibar ve saygınlıktan uzak olan, köle, mevali, köylü, işçi olarak adlandırılan alt tabakaya ilaç olabilecek çözümün tevhidi dinler ve temsilcisi peygamberlerin sunduğu kanaatindedir. Bu bakımdan öncelikle tevhit peygamberlerinin özelliği konusunda Ali Rahnema Ali Şeriatî Biyografisi kitabında şu ifadelere yer vermektedir. Şeriatî düşüncesinde, İbrahim'i dinler diğer dinlerden ayıran özelliği, Allah tarafından seçilen peygamberlerin halkın arasından biri olmaları, mütevazı bir hayat yaşamaları ve hatta büyük çoğunluğunu çobanlık mesleğinden gelmeleridir. Bu şekilde peygamberler mahrum bırakılmış halkları tevhidi inançla bütünleştirip, zalim, sömüren, üst tabaka ile mücadele ortamı sağlamışlardır (Rahnema, 2016). Peygamberler tarihi kaynakları incelendiğinde tevhit dini elçilerinin genelinde halkın mütevazı kesiminden seçildiği, bazen yörenin zanaatlarıyla ilgilendikleri hatta çoğu peygamberin çobanlık geleneğinden geldiği görülmektedir. Çoban peygamberler konusunda Şeriatî'nin söylemleri şu şekildedir:

“İlginç! Hayvancılık ve eşitlik çağı insanı Habil'in varisleri olan tevhit ve adalet davacıları, yani İbrahimî peygamberlerin hepsi birer çoban! Bu gönderilen çobanların son peygamberi, kendisi de Mekke halkının koyunlarını güden “ümme resul” ün ifadesiyle “Koyun gütmemiş hiçbir peygamber yoktur” (Şeriatî, 2019a).

Sınıf yapısıyla mücadeleye girişen İbrahim peygamberin zenginlerin haklarını kollayan, sınıflı toplum yapısını destekleyen ve halkı put tapıcılığı ile oyalayan şirk diniyle mücadelesini ele alan Şeriatî düşünceleri Rahnema tarafından yorumlanmıştır. Rahnema (2016) Şeriatî'nin, İbrahim'in sömürücü ve zalim sınıf ekseninde şekillenen statükoyu destekleyen şirk dini otoritelerine başkaldırdığını düşünmekte ve Şeriatî, bütün İbrahim'i dinlerin birliğini kanıksamış biri olarak, İbrahim'in putları kırmasını, tüm ekonomik, sosyal, siyasi adaletsizliği ve ayrımcılığı kökünden yok etme girişimi olarak görmektedir. Yine Rahnema, Şeriatî'ye göre tek tanrıcılık yani tevhit inancının sosyal ifadesinin, sınıf ayrımının yok oluşuyla insanlar arasındaki birliği inşa edeceğini belirtmektedir. Bu

bağlamda Şeriatî düşüncesinde, İbrahim’i dinlerin, tevhidi dinlerin temelini oluşturduğu, sömüren ve sömürülen, hür ve köle, ezen ve ezilen, zengin ve muhtaç sınıfların mücadelesinin hareket metodunun tarih ilerlese de değişmeden devam ettiği çıkarımı yapılabilir.

Şeriatî, Hz. Musa’nın imtiyazlı sınıflarla mücadelesi hakkında bilgiler sunmaktadır. Tarih boyunca muhtaç, mazlum halkın ahlaki, fikri ve ekonomik anlamda sömürülmesini meşru hale getiren, şirk dini ve temsilcileriyle mücadele eden tevhit dini peygamberi olmuştur. Musa, Firavun, Belam ve Karun olarak bilinen üç sembolle mücadele etmiştir. Dönemin en büyük siyasi otoritesi Firavun, en büyük din âlimi Belam ve yine dönemin en büyük sermayedarı ise Karun’dur (Şeriatî, 1993a). Görünen o ki Hz. Musa’nın mücadele sahasında olan aktörlerin kuvvetleri, sonraki devirleri etkilemiştir. Ortaçağ’ın Feodal zümre düzeninde mülk ve otorite sahibi asilzadeler, (soylular) ekonomiyi elinde bulunduran burjuva kesimi ve alt sınıftaki köylüler ile aradaki bağı koruyan, üst sınıfın varlığını meşrulaştıran dini yapı ruhban sınıfı (kilise) Hz. Musa devrindeki sınıf yapısı ile benzerdir. Burada öne çıkan konu tevhit dini peygamberinin üst sınıfta yer alan otoriteyi ve ekonomiyi elinde bulunduranları meşrulaştıran dini yapı ile mücadele etmiştir. O halde bu mücadelede görülmektedir ki, halkları mahrum bırakan şirk dini temsilcisi Belam ile tevhit dini peygamberi karşı karşıya gelmiştir.

Sosyal sınıf konusunda tarihe derin izler bırakan İslam öncesi Arap toplumunda yine şirk dininin hüküm sürdüğü ve sınıflı toplumun en kati şekilde işlediği görülmektedir. Otoriteyi, gücü, sermayeyi aynı zamanda bu imkânları sağlayan ve sürekli kılan putçuluk esaslı şirk dini temsilcileri sınıflı bir toplum yapısını halka dayatmışlardır. Ancak son tevhit peygamberleri gibi Hz. Muhammet de kölelik sisteminin hüküm sürdüğü otoriteye karşı tevhidi din hareketini başlatmıştır. Kısa bir süre sonra halkın her kesimi görüş bildirebilen, hesaba katılan, hak sahibi ve bilhassa tevhit dini kurallarına bağlı kaldığı sürece özgür, değerli olacağı düşüncesi yaygınlaşmıştır. Bu konuda Rahim Ay, Şeriatî’nin düşüncesini izah etmiştir. Peygamber “La ilahe illallah” sloganını söyleyince köle pazarları çalkalanıyordu. Bu slogan ile köleler özgürlüğü elde edeceklerini öğrenmişlerdi. Peygamberin arkasındaki yalın ayaklı köleler Kureyş eşrafına karşı tevhidi sloganlar atıyorlardı. Tevhit anlayışını köleler, filozof ve bilginlerden daha erken algılıyorlardı. Onlar eşitlik ve sosyal adalet anlayışının Tevhit düşüncesinde saklı olduğunu biliyorlardı (Ay, 2020).

İslamiyet öncesi Arap toplumunda bir kişi ailesinden, soyundan, renginden, doğduğu yerden dolayı “köle”, diğer insan ise yine soyundan, kabilesinden, ailesinden, zümresinden ve zenginliğinden dolayı “efendi, hür ve özgür”dü. Ayrıca topluma neredeyse kast sistemi kadar kapalı ve geçişin olmadığı bir tabakalaşma hâkimdi. Ancak tevhit dininin inkılâpçı etkisiyle toplum yapısında hızlı bir değişim yaşanmıştır. Öyle ki, bedel ile alınıp satılan, hatta adeta cinsiyetine, yaşına, boyuna, rengine gücüne göre değer atfedilen kölenin bir “insan” olduğu hatırlatılmıştır. İlk İslam toplumunda şirk dininin ortaya koyduğu sınıf kavramı ve efendi-köle ayrımı, tevhit dininin etkisiyle yok olma sürecine girdiği görülmektedir. Hatta denilebilir ki para ile alınıp satılan köle, tevhit dini etkisiyle efendisi ile aynı haklara sahip olmuştur.

Tevhit dini peygamberlerinin mütevazı ve halktan biri olması sosyal tabakalaşmanın ilk İslam toplumunda yok olması için zemin hazırlamıştır. Şeriatî Hz. Peygamberi şu ifadeler ile anlatmaktadır.

“O zamanın büyükleri ata veya deveye binerlerdi. Katır, özellikle eşek orta sınıfın, alt tabakanın ve çilekeş adamların bineği idi. Ancak kendisinin (peygamberin) bineği katır ve eşek idi. Zira O yetim, aç ve kimsesiz bir çobandı. Ali, onun semersiz ve çıplak bir eşeğe bindiğini haber vermektedir. Genellikle birini de arkasına bindirirdi. Bu kimdir ki yırtık ayakkabıyla, kısa ve basit bir eteikle, baldırının yarısını örten bir elbise ile çıplak bir eşeğe biniyor ve şehrin çarşı sokaklarında geziyor. Bazen bir miskinle, bir gariple ya da çölden geçerken şehre gelen bir yolcuyla karşılaşır, bazen evsiz barksız, işten yorgun düşmüş ve bir köşeye yığılıp kalmış bir amale ile karşılaşınca onların yanına gider, birlikte oturur tanışır, onlara yakınlık gösterirdi” (Şeriatî, 2017).

Şeriatî bu ifadeleriyle, tevhit dini peygamberlerinin ekonomik olarak alt sınıftaki halktan biri gibi yaşamasını, tevhidin sosyal misyonu ile açıklamaya çalışmıştır.

Peygamberin ordusu, her şeyi sorgusuz, sualsiz kabul eden, körü körüne bağlı kimselerden oluşuyordu. Asker ve komutanlardan oluşan bir şura oluşturulurdu ve hepsinin düşüncesine başvurulurdu. Askerlerden biri Bedir savaşında, peygamberin askeri taktiği beğenmeyip kendi görüşünü delilleriyle sundu. Peygamber ise askerin görüşünü haklı bularak kendi taktiğini değiştirdi ve aynı askerin dediği gibi mevzilendirdi (Şeriatî, 2017). Bu bakış açısıyla Peygamberin metodu halkın, askerin, bireyin her birinin düşüncesine önem veren bir düşünce yapısını ortaya koymaktadır. Yani o devrin söz sahibi çevreleri aristokrat, tüccar, yönetici ya da din adamına değil de tek tek her bireyin görüşüne göre kararlar verildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla belirli zümrenin değil her bireyin peygamberin metodunda değerli olduğu, bir vasıf kazandığı görülmektedir.

“Onun takipçileri, normal, hiç tanınmamış halk dahi ona karşı özgürce, korkusuzca, hatta edepsizce, iletişimde bulunurdu, sohbet ederdi, eleştirirdi, hatta itiraz ve muhalefet ederdi” (Şeriati,2017). Peygamberin halkın arasındaki pozisyonu hakkında yaptığı tespitlerini yine şu olay ile örneklendirmektedir. Hendek savaşında Peygamber farklı kabilelerden oluşan düşman birliği Gatafanlılar ile gizli bir anlaşmaya vardı. Anlaşma maddesine göre Medine’nin hurmasının üçte birinin verilmesi halinde Gatafanlılar savaşa girmeyeceklerdi. Ancak Medineli kabile liderleri şimdiye kadar hiç kimseye bu şekilde hurma vermediklerini, tevhit dinine girdikten sonra haraç vermek istemediklerini ve bu olayın kendileri için utanç verici olduğunu ifade ettiler. Peygamber ise liderliğini kullanarak görüşünü directmeyip onların dediklerini kabul etti. O diktatör değildi ve Medine hurmasının yine Medinelilere ait olduğu hükmü verilip yapılan anlaşma iptal edildi (Şeriati, 2017). Yönetici ve söz sahibi olan Peygamber bu ve benzeri olaylarda görüldüğü üzere görüşlerini halka açarak, onların görüşlerini dikkate alarak hareket etmektedir. Gönderilen kutsal kitaplar ve elçilerin uygulama şekilleri ile tevhit dini yapısında genel halkı hesaba katma, değer verme ve daha önemlisi zümre, sınıf, tabaka ayırmadan söz sahibi konuma getirme konusu öne çıkmaktadır.

Tevhidi düşüncede peygamberlerin uygulamalarında hak, hürriyet, adalet, fikir özgürlükleri bulunan sınıfsız bir toplumun temeli atılmaya çalışılmıştır. Şeraiati sınıfsız toplum yapısının yine tevhidi görüşüyle devam edeceği görüşündedir. Tevhidin sosyal boyutu, bütün insan toplulukları ve ırkları arasında bir birlikten oluşmuştur. Nitekim tebaasındaki bütün insan toplulukları, aynı din ve gücün şubeleri konumundadır. Tevhit birlik dinidir. Eğer toplumda sınıf, ırk, etnik kültür gibi ayırım varsa bu durum tevhit dinine aykırıdır ve tevhidi birliğe tezat konumdadır (Şeriati, 2013d). İslam toplumlarının Ümmet bilici içerisinde medeniyet seviyesini yükselteceği Şeriati düşüncesinde yer almaktadır. Peygamberlerin uyguladıkları metot ve yöntemler ile de tevhit ekseninde oluşan sınıfsız, tabakasız topluluğun yayılması ve korunmasının yine tevhidi din uygulamaları ile oluşacağını anlaşılmaktadır. Ayrıca tarih araştırmalarında Hz. Musa ve Hz. Muhammed toplumu örneklerinde kısa bir süre de olsa sınıfsız bir toplum oluşmuştur. Ancak toplumsal yapıdaki grupların güç, otorite, itibar, sermaye elde etme mücadelesine tekrar giriştikleri görülecektir. Bu bağlamda şirk dini ve sınıf etkileşimi konusuna eğilmemiz yerinde olacaktır.

4.2.5.2. Şeriatî'nin şirk dini söyleminde sosyal sınıf

Önceki peygamberler ve takipçileri tıpkı Hz. Peygamber gibi kendi toplumlarında sınıf, tabaka konularında Tevhidi dinin öğretilerine göre davranmış ve toplumsal sınıflamaya karşı mücadelelerini vermiştir. Ancak toplumların yine peygamberlerin yakın tarihinde tekrar sınıflaşmalar, zümreler oluştuğu görülmüştür. Toplumsal tabakalaşmanın ortadan kalkmaya yakın hale geldiği toplumda ilk İslam toplumunda tekrar sınıflaşmaya geçişin izleri görülmüştür. Bu konuda Şeriatî şu ifadeleri kullanmaktadır.

“Bu toplulukta fikir adamı, söz adamı, protokol adamı, hareket adamı ve mücadele adamı birbirinden ayrı değildi. Çok geçmeden “ümme” “topluma” dönüştü ve toplumda her zamanki gibi sınıflara bölündü. Bunun doğal sonucu olarak da toplumu yöneten kesim arasında “resmî ruhbanlık” adıyla bir sınıf meydana geldi. Bunlar toplumda diğer dinlerin ruhbanlarına benzer bir rol üstlendiler. Ki bu rol mevcut durumu izah etmekte ve yoksul sınıflara karşı üst kesimin yararına inanç ve kanunları açıklayıp yorumlamaktan ibaretti” (Şeriatî, 2017).

Yeni oluşturulan sınıfsız, farksız bir toplumdan, tekrar sınıflı, zümreli bir topluma hızlı bir geçiş görülmektedir. İlk İslam toplumunda sınıfsız toplumdan, tekrar imtiyazlı, sınıflı bir topluma geçişin yaşanması, tevhit dini kurallarında bir boşluğun mu olduğu sorusunu akla getirmektedir. Ancak Kur'an'ı Kerim'de yer alan birçok yerde belirli bir sınıfın üstünlüğünü ortadan kaldırmaya yönelik ayetlerin olduğu görülecektir. “Ey insanlar! Sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Hem de sizi şubeler ve kabilelere ayırdık ki, birbirinizi tanıyasınız. Şüphesiz ki, Allah katında en şerefli, takvaca en ileride olanınızdır” (Hucurat suresi, 13). İfadesi ile insanların tevhidi inanca göre bir farklılıklarının olmadığına, ancak tevhit dinine bağlılık ile insanların üstünlüğünün ifade edileceğini belirtmiştir. Tevhit dini çerçevesinde sınıf farklılıklarının önüne geçmek için, güç sahibi ve üstün bir sınıfın olmayacağı yönünde kuralı belirlemiştir. Herhangi bir zümrenin korunmaması ve adaleti ifa etmede Hz Peygamber şu ifadeyi kullanmıştır. “Sizden evvelkilerin mahvolmalarının sebebi şudur: içlerinden zengin, söz sahibi bir kimse çalınca onu bırakır, zayıf birisi çalınca onu cezalandırırlardı. Allah'a yemin ederim ki Muhammed'in kızı Fatıma bile hırsızlık yapsa cezalandırırdım” (Sahih-i Buhari, 2010). Peygamberin belirtmiş olduğu sınıf, zümre ayrımı gözetmeden adaletin uygulanması örneğine göre tevhit dini, sınıfsız bir toplum oluşturmada bir zaaf noktası bırakmayıp, kesin ve kati kurallarla sınırları belirlemiştir.

İlk İslam toplumda otorite, güç ve imtiyaz sahibi ve üst zümre olmak isteyen kesim şirk dininin yardımıyla sınıflı toplum yapısı için çaba göstermişlerdir. Nitekim Şeriati'ye göre ırk, kabile, milliyet, ekonomi kavramları, şirk dininin elinde egemen sınıf için oyuncak haline gelmiştir (Şeriati, 2018). Tevhit dininin sınıfsız, eşit bir toplum ideolojisine, toplumun durumuna göre şekillenen Şirk dini, çabucak mücadeleye başlayıp, tekrar yöneten, yönetilen, işveren, işçi, sahip köle, zengin fakir hatta kadın erkek gibi ayrımlara yol açtığı görülecektir.

“Tarih günümüze insanların asil olan–olmayan, efendi–köle, sömüren–sömürülen, yöneten–yönetilen ve özgür–tutsak şeklinde iki kısma ayrıldığını görüyoruz. Bunların bir kısmı, yiyecek, içecek, altın ve soy sop sahibi iken, diğerleri herhangi bir şeye sahip değildir. Daima bir millet diğer milletlere egemen olmuş, bir sınıf diğer sınıfa tercih edilmiş ve bir aile diğer ailelere üstün tutulmuştur. Bu durum, statükonun muhafaza edilmesi ve savunulması sonucunu doğurmuştur. Bunun için de her bölgeye ait bir tanrı olmalıdır ki, her ırk ve her hanedan varlığını sürdürebilsin, anlayışı ortaya çıkmıştır” (Şeriati, 1993a).

Görüldüğü üzere toplumsal sınıflaşmaya karşı Tevhidi din öğretisi ne kadar da mücadele etse de toplumun kendi içerisindeki kuvvetler şirk dini etkisi ile ayrılmaya, imtiyazlı sınıf ve mahrum sınıfların oluşumuna yol açacaktır. Rahim Ay Şeriati'nin şirk dininin sınıfsal sisteme etkisini şöyle ifade etmiştir. “Ona göre, Şirk dini, haksızlık üzerine kurulu sınıfsal sistemi ve sömürüyü meşrulaştırma aracı olarak işlev görmüştür” (Ay, 2020).

Şeriati bir başka yerde sınıflı toplum ifadesinde toplumun sürekli kendi içinde iki kutuplu bir yapısının olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Tarih boyunca insanların çeşitli sınıflara ayrıldığı görülmektedir. Soylu-soysuz, efendi–köle, hisse alan-hisse veren, zengin-fakir, yönetici–yönetilen, özgür-esir vs. Bir tarafta üstün bir ırk veya kabileye mensup bir sınıf; öbür tarafta her türlü meziyetten yoksun bir halk yığını vardır. Diğer uluslardan daha üstün bir ulus, her türlü iyiliğe diğer sınıflardan daha layık bir sınıf. Sosyal hayatın bir kanunu haline getirilmiş olan bu inanç ve kabuller, bir kesimi mutlu ederken, diğerini mutsuz ve mahrum etmektedir. Sınıf ayrımcılığının olduğu düzende egemen sınıf, diğer kesimleri zorla haklarından mahrum edip onlara karşı hukukî, ekonomik ve sosyal üstünlük elde eder” (Şeriati, 1993a).

Sınıf ayrımı ile mücadele eden tevhidi dine karşılık, sınıflı toplum yapısını koruma altına almaya çalışan şirk dininin faaliyetleri hakkında Şeriati şu ifadeleri kullanmıştır.

“Bu imtiyazları muhafaza etmek ve sürekli kılmak zordur. Mevcut olan durum ve yürürlükteki sistem zor kullanarak ilelebet sürdürülemez. Irksal ve sınıfsal ayrım konusunda anlaşmazlıklar gündeme geldiğinde, mevcut olan ortamı devam ettirebilmek için

şirk dini devreye girer ve vazifeyi üzerine alır. Şirk dininin görevi halkın bulunduğu bu durumun Allah'ın isteği olduğuna, kaderlerine razı gelmeleri ve halkı bu imtiyazlı ortama teslimiyete razı etmektir. Şirk dini, halkı bizzat aşağılık bir sınıf olduğu kadar ilahının, putunun ve sahibinin de diğer sınıfın ilahından, putundan ve sahibinden daha aşağılık olduğuna ikna eder” (Şeriati, 1993a).

Şirk dini yöntemine bakıldığında tevhit dini altyapısını kullanarak, Allah'ın mahrum sınıfın bu şekilde olmasını istediği, kaderlerinin böyle olduğu şeklinde yorumları ile imtiyazlı sınıflara tarih sürecinde süreklilik kazandırdığı görüşü Şeriati düşüncesinde yer almaktadır.

4.3. Şeriati'ye Göre Irk ve Irkçılık

Yeryüzünde yaşamış ve yaşamakta olan farklı özellikleri taşıyan ırklar bulunmaktadır. İnsanlar genellikle bağlı oldukları ırk yapısının karakteristik özelliklerini sergilemektedir. Nitekim insanlar ait oldukları ırkın dil, kültür, ahlak, görenek gibi değerlerine sahiptirler. Irkların bu yapısı toplumları bir arada yaşamalarının belirleyici sebeplerinden biri olmuştur. İnsanların taşıdığı ırk yapısı karakteristik özelliğini belirlemektedir. Şeriati'nin ırk kavramı konusundaki görüşlerini inceleyebilmek için ırkların sınıflaması tarihsel gelişimi ve din etkileşimi gibi alt başlıklara değinmemiz yerinde olacaktır.

4.3.1. Irkların sınıflaması

İrk kavramı ve sınıflaması hakkında özellikle 17. ve 18. yy çeşitli çalışmalar gerçekleşmiştir. Ancak 19. yüzyılda antolojinin bilim haline gelmesiyle birlikte daha objektif, kanıtlanabilir ve bilimsel bilgiler kaynaklarda yer almaya başlamıştır. 18. Yy ve 19 yy antropologları ırklar hakkında çeşitli sınıflamalarda bulunmuşlardır. “Systeme Naturae” adlı eserinde İsveçli bilim adamı Linnaeus toplumları coğrafi bölgelerine ve ten renklerine göre; yerli Amerikalılar, Avrupalılar, Asyalılar ve Afrikalılar olmak üzere dörde ayırdığı görülmektedir (Özbek, 2012).

İrkların ayrımı konusunda antropoloji biliminin kurucuları arasında görülen Friedrich Blumenbach'ın dünya genelinde yaşamış ve yaşayan ırkların sınıflamasını yapmıştır. İnsanların en kolay ayırt edilmesini sağlayan ten rengi ve kafatası şekillerini esas alan Blumenbach ırkları beş ayrı sınıfa ayırmıştır. Beyaz veya Kafkasyalı, Sarı veya

Moğol, Siyah veya Etiyopyalı, Kızıl veya Amerikalı ve son olarak Kahverengi veya Malayalı olarak dünya genelinde bulunan ırkları hakkında sınıflama yapmıştır (Şenel, 1993). Bu bağlamda antropologlar, ten rengi ve özellikle kafatası incelemeleriyle ırkların ayrımı konusunda çalışmalar yapmışlardır. Antropologların çalışma alanlarının ve bilimsel imkânlarının gelişmesi ile kan grubu, parmak izi, el ayası, kafa yapısı, saç dokusu, yüz şekli, boy gibi genetik bilgiler araştırma konuları dâhil edilmiştir. Bu şekilde ırk konusunda daha objektif bilgiler elde edilmiştir. Irk sınıflaması konusunda çokça çalışma ve araştırmalar bulunmaktadır. Ancak araştırmamızın seyri açısından antropolojinin, ırkçılık kavramına nasıl bir zemin oluşturduğuna değinmemiz yerinde olacaktır.

4.3.2. Irk biliminden ırkçılığa geçiş

Antropoloji bilimi ve antropologların ırk konusunda çeşitli sınıflamaları ve değerlendirmeleri bulunmaktadır. Ten rengi, kafatası, kan grubu, yüz rengi gibi genetik özellikleri üzerine kurulu bir ırk sınıflaması yapmaktadırlar. Ancak burada akla gelen soru 17. yüzyıl sonrasında yapılan ırk sınıflamalarının, ırkçılık arasında bir bağlantının olup olmadığıdır. Bir bilimin doğuşuna farklı bir bakış açısıyla bakarsak antropoloji biliminin doğuş nedeninde bir kayma göze çarpmaktadır. Aydınlanma Çağı'nın (18. yy) zirvesinde ırk çeşitliliği konusunda çalışmalar başlamıştır. Irk kavramı hakkında çalışmaların esas sebeplerinden biri, sömürge politikaları ile geniş topraklara açılım sağlanırken karşılaşılan yeni insan toplulukları hakkında edinilen tecrübelerdir. Sömürgeleştirilmeye, kontrol altına alınmaya çalışılan halkların, daha aşağı bir ırka sahip olduklarını ikna etmek, yerli halkların ırk ve kültürel yapıları hakkında araştırma gereksinimi doğmuştur. Bu gereksinim 18. yüzyılda antropoloji biliminin doğuşuna zemin oluşturmuştur (Yudell, 2011). İşgal zihniyetleri ve sömürge arayışları bulunan toplumların, etkisi altına almak istedikleri halkı sadece savaş, silah zoruyla değil, ırk biliminin oluşturduğu bilimsel bir zemin ile ikna etmeye çalışmışlardır. Bu bilimsel zemin ise bilhassa ten rengi esasına dayanmaktadır. Tarih kaynaklarında özellikle Avrupa toplumunun yani beyaz insanın, siyahîlere ve Kızılderililere olan tahakkümünden söz edilmektedir.

Gerek Kızılderililerin gerekse siyah tenli insanın kendilerini boyunduruk altına almaya çalışan beyazların ırk ideolojileriyle karşılaşmışlardır. Zira beyaz ırkın üstün olduğuna ikna için yine kendisi de beyaz olan birçok bilim adamı fikirsel bir temel oluşturmaktaydı. Örneğin Linnaeus, Avrupa Homo sapienslerini beyaz, uzun boylu, mavi

gözlü, sarı saçlı olarak tanımlamış ve huy olarak ise çalışkan, yaratıcı ve sıcakkanlı olarak değerlendirmiştir. Homo afer olarak ise siyah insanı ise hilekâr, sorumsuz ve tembel olarak tarif etmiştir. Bu şekilde ırk bilimini ırkçılık ideolojisine hizmet eder hale getirmiştir (Özbek, 2012). Buffon, insanlığın doğal oluşumunun Avrupa’da doğduğunu ve Avrupa insanının, insanlığın, hakiki rengini temsil ettiği görüşündedir. Diğer ırkları ise esas, orijinal ve eksiksiz olan ırktan bir sapma olarak değerlendirmiştir. Bilakis çirkin ve bozulmuş olanın “siyah” olduğunu, güzel, doğal ve hakiki olanın “beyaz” olduğunu iddia etmiştir (Özbek, 2012).

İrk sınıflaması anlamında bilimsel antropolojik çalışmaların içeriğinde beyaz ırkın yüceliği ve diğer ırklardan temiz, saf üstün olduğu gibi görüşler oluşmuştur. Hatta daha ileriye gidilerek beyaz olmayanları aşağılamaları bilimsel literatürde yer almıştır. Dr. Charles White, kafatasları üzerinde çalışmalar yapmış, siyah insanı, küçük beyinli, insanla maymun arasında bir ara tür olarak nitelemiştir. Zenci diye atfettiği siyah insanın kokusunun hayvanlardan daha keskin olduğunu belirtmiştir (Şenel, 1993). İrk biliminin ırkçılık ekseninde çalışmaları 19. yüzyılda devam etmiştir. Koleksiyonunda bulunan kafataslarını incelemesini ve deri renklerini esas alan Morton; üstün ve aşağı diye kıdem atfettiği dört farklı ırkın olduğunu belirtmiştir. İyi ve üstün özellikli Avrupalılar ve Asyalılar, aşağı ve kötü olan Kızılderililer ve Siyahlar olarak sınıflandırmıştır. Avrupalıları dünyanın adil yerlileri olarak tanıtmıştır. Ayrıca Amerikalıların kölelik esaslı politikalarına bilimsel zemin hazırlamaya çalışmıştır (Şenel, 1993). Friedrich Hegel, eğitimsiz, yabancı olan siyahîleri, zenci olarak tanıtmış ve zencileri insani hislerden uzak olduğunu ve onların insan olarak değerlendirilmemeleri gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre zenciler, insani kültür anlamında ilerlemeye uygun olmayan, aşağılık, bir tür yaratık yaratıklardır (Poliakov, 2011). Bu konuda daha birçok araştırmacının bilim adamı sıfatıyla, antropoloji, gen bilimi bahanesiyle ırkçılık faaliyetlerini bilimsel bilgi olarak aktardıkları görülecektir.

İrk kuramı üzerinde ırkçılığa bir ideoloji oluşturmaya çalışanlardan biri de Charles Darwin’dir. Darwin “Türlerin Kökeni” adlı eserinde türlerin hayatta kalmak için birbirleriyle mücadele ettiklerini, kuvvetli olanların kazandığını, zayıfların ise yok olduğunu belirtmiştir. Bu durumu “doğal ayıklanma” kuramı olarak tanımlamıştır (Şenel, 1993). Daha sonra Darwin “İnsanın Ataları” eserinde ırkların, fiziksel, duygusal ve zekâ yönleriyle birbiriyle farklılık gösterdiğini belirtmiştir. İnsan ırklarının düşünsel, toplumsal evrimi içinde yaşam savaşı verdiklerini, toplumların birbirine hâkim olma

mücadelelerinin olduğuna değinmiştir (Taş, 1999). Ayrıca “doğal ayıklanma” kuramını insan türlerine uyarlamış ve ırkçılık merkezli görüşlere destek olmuştur (Şenel, 1993).

Şerati, ırk beyaz ırkın üstünlüğü, bilim adamlarının çalışmaları ile pekiştirme çalışmaları hakkında şu ifadeleri kullanmıştır.

“Siyah derililerin sinir sisteminin kendine has bir şekli vardır, beyaz derililerin sinir sisteminin durumu ise farklıdır. Bunları tıpta gösteriyorlar, bunun maneviyat, felsefe ve metafizik ile ilişkisi vardır. İster istemez Batı’nın Doğu’ya üstünlüğü, teknik etkeninin sonucu değil, insanın hayvana üstünlüğünde olduğu gibi Batılı’nın beyin dokusu, tabiatı ve yapısının bir sonucudur. Bunlar, bilimsel kök ve temel bulmak içindir, ekonomik bir durum için değil. Dolayısıyla onun üstünlüğü bedensel ve ötsel bir üstünlüktür. Nitekim karşılaştırmalı psikolojide beyaz ırkın veya Alman ırkının sinir sistemi ve beyin ağının özel bir durumu vardır ve onlar birbirinden farklıdır. Sözelimi birinin beyninin gri renkli örtüsü daha fazla, birinin ki ise daha azdır; birinin beyni yuvarlak, diğerinin ki uzundur. Öyle ki bütün devrimci solcu bilgin ve aydınlar, bu bilimsel teorilerin içinde siyasi teoriler olduğunu ve emperyalist bir niyet taşıdığını anlamaksızın onları tekrar ediyor, kandırılıyorlar. Tekrar tekrar konuşuyorlar ve bunları dünyaya medeniyetin en son numuneleri diye taktim ediyor, medeniyet biliminin en son örneği olarak yayıyorlar. Avrupalıların yaymak için çok fazla para vermeye hazır oldukları bir düşünceyi bu aydınlar, hiçbir masraf çıkarmaksızın bilinçsizce yayıp duruyorlar. ” (Şerati, 3013d).

İşgal edilen Amerika topraklarındaki Kızılderililerin, kötü, aşağılık ırk oldukları, yok edilmelerinin ya da köle olmalarının meşruiyet kazanması antropolojinin bilimsel zemini sayesinde olduğu kanaatine varılabilir. Tarih kaynaklarında Amerika kıtasında yer alan ve nüfusu milyonları bulan yerli Kızılderililerin katledildiğine dair bilgiler bulunmaktadır (Casas, 2019). Ayrıca aşağı ırk olarak gördükleri siyahî toplulukların köle olarak alınabilmesinin bilimsel bir zemine oturtulması bu sistemin sürekliliğini sağlamıştır. Zira 18. Yüzyılda devlet haline gelen Amerika’da siyah insanın köle olarak alınıp satıldığı tarih kaynaklarında kaydedilmiştir. Aynı zamanda sömürgeleştirme faaliyetleri konusunda Afrika kıtasındaki yerli siyah insanın, dışarıdan gelen üstün ve beyaz olan Avrupa’nın hâkimiyetine razı olmaları için ırk biliminin temeline ihtiyaç duyulmuştur. Bu şekilde diğer kıtalardaki İngiliz, Fransız, Alman olan beyaz insanın sömürgeleştirme çalışmalarının hızlandığı görülmektedir. Hatta günümüz gelişmiş diye atfedilen Amerikan topluluğunda devam eden bir siyah beyaz ayrımının olduğu görülmektedir. Ayrıca ırk ayrımından dolayı hor görülen insanların olduğu, çoğu yerde sınıf farklılığına temel oluşturduğu görülmektedir. Günümüz Avrupa ve Amerika’nın beyaz insanların kendilerinden

olmayan melez, Kızılderili ve siyahî toplumlara yaptığı ayrımcılık ve ezici faaliyetleri gözler önündedir.

4.3.3. Irkçılık, tarihsel gelişimi

İrk kavramı antropoloji bilimiyle bilimselleşmiş, üzerinde deneysel çalışmaların gerçekleştiği bir dal haline gelmiştir. Ancak kısa bir süre sonra ırk kavramı belirli bir ırkın üstünlüğünü bilimsel verilerle savunmaya çalışan bir ekol haline gelmiştir. Öyleyse ırkçılık kavramı hakkında tanımlamalara yer vermemiz gerekmektedir. İnsan topluluklarının fiziki ve biyolojik farklılıkları dolayısıyla, gruplar arasında kıdem sırası oluşturabileceği düşüncesi ırkçılık olarak tanımlanmaktadır (Sumbas, 2009). Essed ise ırkçılık konusunda; “Esasen sosyal yapıda var olan, fakat biyolojik ve kültürel faktörler aracılığıyla, farklı ırk ve etnik grup olarak tanımlananlara atfedilen eşitsizliklerin içinde yer aldığı süreç, yapı ve ideolojidir” (Yılmaz, 2008).

Başka bir araştırmacı Todorov ırkçılık hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Genel anlamıyla ırkçılık tabiri, esasında çok farklı iki kanıyı ifade etmektedir. Bir taraftan fiziksel olarak farklılıklara sahip insanlar için aşağılamanın ve nefret duygusunun bir belirtisiyken, öte taraftan insan ırklarıyla alakalı bir öğreti ve bir ideoloji konusudur. Ayrıca muhtemelen ırkçılık kavramı, dünya genelinde eskilere dayanan bir davranış şeklidir (Todorov, 2001). Irkçılığın ideolojileşmesi, otorite ve sınıf ayrımı için kullanımı hakkında Mehmet Taş’ın değerlendirmeleri bulunmaktadır. Klasik gelenekte ırkçılık kavramı, biyolojik etmenleri temel alarak oluşturulan ahlaki ve entelektüel üstünlüğü sağlayan bir ideolojik yapı, insan topluluklarını otorite, iktidar, sosyal sınıf ve kültürel konumuna göre birbirinde farklı kılan bir düşünce mekanizması şekline gelmiştir (Taş, 1999). Nitekim Todorov’un görüşüne göre ırkçılığın eski devirlere dayanan bir davranış şekli olduğu ve Mehmet Taş’ın ise bu görüşün zamanın otoritesine, sınıfsal yapısına etkisinin olduğu ifadeleri bulunmaktadır. Bu konuda sadece ırk biliminin geliştiği 18. yüzyıl ve sonrasını değil de daha eski topluluklara dair ırkçılık örnekleri tarih kayıtlarında bulunmaktadır.

Kast sistemini ele alacak olursak, bu sistemin aslında Batılılar tarafından “kast” olarak adlandırıldığı görülecektir. Portekizce ve İspanyolcada “casta”, Latince ise “castus” diye adlandırılmıştır. Ancak sistemin Hintçede orijinal adı “Varna” olarak kaydedilmiş ve manası ise “renk, sınıf, statü” anlamlarına gelmektedir. Kastlar arasındaki

farklardan özellikle deri rengi sınıf ayrımında önemli yer tutmuştur. Zira bu mekanizmada bir insan ne kadar açık tenli ise o kadar üst bir sınıfa dâhil olmaktaydı. Ten rengi aynı zamanda kastlardaki ırk bilgisine dair bilgiler vermekteydi (Sunar 2018). Kast sisteminin tarihi kökenlerinde beyaz olan Aryanların MÖ. 2500-1500 yıllarında yerli halkı daha koyu renkli olan Hint topraklarını işgal etmişlerdir. Beyazların üstünlüğü ve yerlilerin aşağılık bir ırk olduğu ideolojisiyle hareket eden ve hakimiyeti yüzyıllar süren kast sisteminin de aslında ırkçılık esasına dayandığı söylenebilir. Bu bakımdan beyaz Avrupalının, siyah olan Afrikalıya karşı kurduğu ırk üstünlüğü sistemi, kast sisteminin ırk üstünlüğü benzerdir diyebiliriz.

İslamiyet'in gelişi ile sınıfsız, ırk ayrımına dayalı olmayan eşitlikçi bir sistem Hz. Peygamber tarafından inşa edilmeye çalışılmıştır. Ancak kısa bir dönem sonra Emevi hükümeti dönemi başlamıştır. Bu dönemde İslamiyet toplumunda bulunan ırk, sınıf, kavim gibi özelliklere kıymet verilmeyen eşitlik eksenli bir toplumdur, tekrar sınıflı ve ırkçılığın öne çıktığı bir yönetim şekli oluşmuştur. Hz. Peygamber'in vefat etmesinden bir süre sonra İslam Devrimi karşıtı olan Emeviler, askeri bir darbe yaparak, yönetimi ele geçirmiş ve kavmiyetçilik ve milliyetçilik fikirlerini yaymışlardır (Nakavi, 2005). Ali Aksu'nun Emevi toplumu hakkında değerlendirmeleri bulunmaktadır. Bu dönemde Müslümanlar ve gayri müslimler olmak üzere iki sosyal tabaka vardır. Araplar da kendi içinde Müslüman Araplar ve Müslüman olmayan Araplar diye ikiye ayrılmıştır. Müslüman Araplar devletin hâkimiyetini elinde bulunduran sınıftır. Burada önemli olan sınıf Müslüman olup Arap olmayanlardır ve onlara Mevali denmektedir. Mevaliler Müslüman olsalar da Arap toplumunda pek itibar sahibi değillerdi (Aksu, 2006). Tarihi bilgilere bakıldığında Emeviler Döneminde, Arap olmayanların İslam Dinine girişleri elbette serbestti. Ancak Araplar kadar ne imtiyazlara ne görevlere sahip olabiliyorlardı. Zira Emeviler dönemi incelendiğinde kendilerine göre uyarladıkları dini kuralların Arap milliyetçiliği öne çıkaran, destekleyen bir yapıya girdiği görülecektir.

Bir diğer örnek ikinci dünya savaşında ırkçılık ve milliyetçiliği merkeze alan ve Nazi Almanyası sayılabilir. Germen kanı, Germen ırkının korunmasına yönelik propagandalar özellikle 20. yüzyılın ilk yarısına hâkim olmuş ve büyük savaşlara neden olmuştur. Şenel, Germen ırkının yönelimleri hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Chamberlain'in başka ülkelerde yaşayan Germen ırkının bir araya gelmesini ve Germen birliğinin kurulmasını gerektiğini düşünmekteydi. O bu görüşleriyle Adolf Hitleri ve Nazi halkını etkilemekteydi. Hitler ve Nazi halkına göre Germen kanı ve ırkı, diğer ırklara

karşı korunmalıydı (Fontatte, 1991). Bu doğrultuda II. Dünya Savaşında Almanya'nın ırkını koruyucu ideolojisini oluşturmuş ve milli birlik oluşturulması hedeflenmiştir.

İrk faktörü ele alındığında özellikle 1789 Fransız İhtilali sonrasında gündeme gelen ve toplumları birbirinden ayıran ideolojinin adı Milliyetçilik olmuştur. İnanç birliği, düşünce birliği yerine Milliyet birliğinin gündeme gelmesi toplumların kendi ırklarının etrafında toplanması ve farklı ırklardan olsa da aynı yönetim ya da aynı vatan üzerinde yaşayan toplulukların ayrı ayrı yönetim sahibi olmalarına yol açmıştır. Bu konuda yine milliyetçilik ideolojisi altında milletlerin birbirinden üstünlüğü, tartışmaları gündeme gelmiştir. Milliyetçilik akımı Osmanlı, Rusya ve Avusturya-Macaristan gibi imparatorluklarda ayrılmalara, bölünmelere ve ulus devletlerin kurulmasına sebep olmuştur. İrk ayrılıklarının sonucu büyük imparatorluklar yerine bölünmüş ve milli devletler kurulmuştur. Özellikle Türk milliyetçiliği konusunun bu akımlardan sonra gündeme geldiği ve oluşumlarını sağladığı söylenebilir. Bu bakımdan millet, milliyet kavramlarına ve ırk ile etkileşimi konularına değinmemiz yerinde olacaktır.

4.3.4. Millet, milliyet kavramları ve milliyetçilik-ırkçılık etkileşimi

Farklı coğrafyalarda topluluklar halinde yaşayan insanların, öz benliklerinde taşıdıkları içinde bulundukları topluma dair değerleri bulunmaktadır. İnsanın biyolojik, fiziksel, duygusal ve kültürel içerikli değerleri içinde bulunduğu topluma aidiyetinin belirtisidir. Aynı kültür, yaşayış, toplumsal değerler ve biyolojik yapı gibi özellikleri taşıyan insanlar bir milleti oluşturduğu bilinmektedir. Bu bakımdan millet kavramının tanımını yapmamız gerekmektedir.

Millet konusunda Bernard Lewis ortak bir tarih, ortak bir soy, ata, ortak bir dile sahip olan ve inandıkları değerler sebebiyle bir arada yaşayan insan topluluğudur (Bozgöz, 2006). Otto Bauer'a göre millet, kendine özgü kültürü ve bir karakteri olan kader topluluğudur (Özkırımlı, 2008). Ayrıca Fransız bilim adamı Ernest Renan milleti, oluşan sıkıntılara karşı birlikte tahammül eden ve tahammül etmeye hazır bulunma fedakârlığı hissiyatının oluşturduğu topluluk olarak tanımlamıştır (Renan, 1946). Bu bağlamda bir arada yaşayan ve aynı kültüre, dile, yaşayışı ve çoğunlukla aynı coğrafyaya sahip topluluklar milleti oluşturmaktadır.

Milliyetçilik konusu hakkında çeşitli tanımlamalar bulunmaktadır. Milliyetçilik toplum kimliğimizi oluşturan, davranışlarımızı, tutumlarımızı belirleyen bir yorumlama ve

algılama şeklidir (Özkırımlı, 2008). Kendilerini aynı millete ait sayan insanların, birlikte ve aynı coğrafi sınırlar içerisinde bağımsız bir şekilde yaşamak isteği ve ait oldukları milleti yüceltme çabasına milliyetçilik denilmektedir (Ertan, 2014). Bu bakımdan belirli bir milletin kendi milli duyguları ekseninde birlik oluşturmaları, sahip çıkması ve milli değerlerini savunması ve o topluma aidiyet hissi olarak değerlendirilebilir.

İrk ve ırkçılık kavramları için yapılan araştırmalarda çoğu yerde ırkçılık ve milliyetçilik konularını aynı anlamlara gelir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Hâlbuki ırk kavramını işlediğimiz başlıkta görüleceği üzere ten rengi, kafatası yapısı, genetik formları nedeniyle dünyadaki ırk sayısını bazı bilim adamları dört ve bazı bilim adamları ise beş olarak belirlemiştir. Örneğin beyaz ırk olarak belirlenen Avrupa insanı içerisinde, Almanlar, Fransızlar, İngilizler, İspanyollar, Yunanlar gibi birçok millet sayılabilir. Öte yandan siyah insan ırkı içerisinde, Nijerya, Mali, Gabon ve Çad gibi milletler bulunmaktadır. O halde ırk ve millet konularında olduğu gibi ırkçılık ve milliyetçilik kavramlarında da bir etkileşim bulunmaktadır. Kavram olarak millet, ırkın bir parçası olarak kullanıldığından konumuzun ilerleyen bölümlerinde ırkçılık ve milliyetçilik kavramlarının birbirlerinin yerlerine kullanılmasında bir mahsur bulunmamaktadır.

4.3.5. İrkçılık, milliyetçilik ve din etkileşimi

İrkçılık ve milliyetçilik kavramları toplumların yapısında bulunan dini yapı ile etkileşim içerisindedir. Milliyetçi düşünce kimi toplumda dinin etkisinde ve dayanışma içerisinde olarak görülürken bazı toplumlarda dine bir tepki olarak milliyetçiliğe bir kayma olarak görülmektedir. Din ve milliyetçilik konusunda Avrupa toplumlarında ve Müslüman toplumlarında milliyetçilik- din etkileşimi örnekleriyle işlememiz faydalı olacaktır.

Ortaçağ Avrupa'sında kilisenin toplum üzerindeki baskısının ve hâkimiyetin boyutlarını tarih kaynakları kaydetmiştir. Feodalizme halkı razı eden kilise ve ruhban sınıf aynı zamanda, halkın bilimsel, kültürel ve düşünce anlamında gelişmesine de müsaade etmemektedir. Bu bakımdan ekonomik, sınıfsal, kültürel ve bilimsel anlamda ilerlemek isteyen toplumun önünde Hristiyan ruhban sınıfı ve Papa engeli bulunmaktaydı. Ayrıca kilise Feodal asillerin haklarını savunması ile de halkın özgürlüğünün önünde durmaktaydı. Bu bıkırtıcı politikalar sonunda 1789 Fransız devrimiyle meydana gelen Milliyetçilik akımı sonucunda Papanın ve Hristiyan dini sistem etkisini yitirmiştir.

Toplumun kaderini ortaçağın sonuna kadar elinde tutan kilisenin yerini artık milliyetçilik ekolünün aldığı söylenebilir.

Milliyetçilik ve din etkileşimi üzerine çalışmalar yapan Hayes, “*Milliyetçilik; Bir Din*” adlı bir çalışma yayınlayarak, toplumun üzerindeki dinin etkisinin kırıldığını, bu boşluğun ise milliyetçilik ile doldurduğunu ifade etmiştir. Ona göre sanayi, teknoloji, bilim ekseninde kurulacak devletlerde dinsel bir etki olmadığından, hedef belirleyici ve birliği sağlayan ideolojinin milliyetçilik ile sağlanacaktır (Hayes, 1995). Başka bir bilim adamı Anderson’a göre feodal toplumdaki hanedanların ve kilisenin baskıları toplumun üzerinde hâkim konumda bulunmaktadır. 17. yüzyıla gelindiğinde ise, kilisenin baskılayıcı yapısı ve coğrafi keşifler sebebiyle edinilen ufuk açıcı yeni bilgiler ile toplum, dinin etkisinden uzaklaşmıştır. Dini etkisinin azalmasıyla oluşan ideoloji boşluğu ise milliyetçilik ile doldurulmuştur (Anderson, 1995). Bu bağlamda Hristiyan dininin Avrupa toplumunun sosyo-ekonomik, sınıfsal yapı, eğitim, kültür, adalet ve yönetim gibi hemen her konuda söz sahibi olan kilisenin, 17. yüzyıl ile etkisini yitirdiği görülmektedir. Dinin etkisinden uzaklaşan toplumların fikir, düşünce ve ideoloji konusundaki boşluğunu ise milliyetçilik ile doldurduğu görülmektedir. Bu durum Avrupa toplumundaki din ve milliyet etkileşimini açıklık getirmektedir.

İrkçılık ve milliyetçilik kavramları, İslam dininin kuramsal yapısında da belirli bir yeresahiptir. İslam dini etimolojisinde kavim, kavmiyet ya da kavmiyetçilik kavramları milliyetçilik ve ırkçılık kavramlarını karşılayan terimlerdir. Bu konuda araştırmacıların görüşleri bulunmaktadır. Aynı töreyi, dili, kültürü paylaşan ve aynı soydan gelen insan topluluğu anlamında kullanılan “kavim”, millet ve ırk manasını ifade etmektedir. Milliyetçilik ve ırkçılık kavramları Arapçada kavmiyye ya da kavmiyetçilik terimleriyle ifade edilmektedir (Şentürk, 2002). İslam dininin ırkçılık, milliyetçilik ya da kavmiyetçilik hakkında kesin hükümleri ve kuralları bulunmaktadır.

Hz. Muhammet hadislerinde ırkçılık hakkında hükümler bulunmaktadır. Örneğin “İrkçılığa çağıran bizden değildir. İrkçılık uğruna savaşanlar bizden değildir. İrkçılık üzerine ölenler de bizden değildir” (Ebu Davut, 2017). İrkçılık konusunda Hz. Peygamberin görüşünü Nakavi şu örneğiyle açıklamıştır. İran’dan Selman, Habeşistan’dan siyahi Bilal ve Rum ırkından Şuhayb’ın bulunduğu bir meclise Kays bin Mutabe isimli bir Arap dahil oldu ve diğerlerine “yabancılar” diye hitap etti. Hz. Peygamber bu duruma çok sinirlendi ve hepinizin babası birdir, hepinizin dini birdir. Övündüğünüz Araplık, ne annenizden ne de babanızdandır ifadelerini kullandı. Hz. Peygamberin kastı tüm insanlığın

anne ve babasının Hz. Havva ve Hz Adem olduğuydu (Nakavi, 2005). Ayrıca Hz. Peygamber ırkçılık, milliyetçilik veya kavmiyetçilik kavramına veda hutbesinde en etkili darbeyi indirmiştir. *”Ey İnsanlar! Beni iyice dinleyiniz. Allah hepinizi Adem’in soyundan, Adem’i detopraktan yarattı. Arap olanın Arap olmayana, beyaz olanın siyah olana, Arap olmayanın Arap olana veya siyah olanın beyaz olana takva dışında hiçbir üstünlüğü yoktur”* (Garia, 1991).

Kur’an-ı Kerim ayetlerinde ırkçılık ve kavmiyetçilik kavramlarının reddedilmesine dair kesin hüküm belirten ayetler bulunmaktadır. *”Ey insanlar! Sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Hem de sizi şubeler ve kabilelere ayırdık ki, birbirinizi tanıyasınız. Şüphesiz ki, Allah katında en şerefliiniz, takvaca en ileride olanınızdır”* (Hucurât sûresi, 13). Ayrıca İslam dini kaynaklarında milliyetçilik ve kavmiyetçilik akımına karşılık “Ümmet” ve “Ümmetçilik” kavramlarının olması gerektiğini belirtilmiştir. Irk, milliyet, kavim, sınıf gibi kavramlar gözetilmeden, İslam dinine mensup toplulukların birlik oluşturması ümmetçilik fikrini oluşturmaktadır. Ayrıca Ümmetçilik fikri Müslüman topluma dar bir bakış açısına karşılık evrensel ve genişlemeci bir bakış kazandırmaktadır.

Kur’an-ı Kerim ayetlerinde ve peygamber öğretilerinde ırkçılık ve kavmiyetçilik kavramları hakkında bakış açısı belirlenmiş olsa da Emevi hükümeti gibi bazı İslam toplumlarında öğretilere bağlı kalınmayıp ırkçılık eksenli yönelimler olmuştur. Ancak kavmiyetçilik akımının etkisi olmayan otoritelerde kurulmuştur. Örneğin Selçuklu ve Osmanlı Devleti ümmetçilik fikriyle İslam toplumlarını hâkimiyetleri altında birleştirebilmişlerdir.

İslam dini ve milliyetçilik sentezinde insanların milliyetlerinden uzaklaşması, değer vermemesi veya milli değerlerine yüz çevirmesi gibi bir düşünce yapısı bulunmadığı görülmektedir. *“Ey insanlar! Sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Hem de sizi şubeler ve kabilelere ayırdık ki, birbirinizi tanıyasınız”* (Hucurat suresi, 13). İnsanların, aileler, soylar ya da kabileler halinde yaratıldığını ifade eden Kur’an-ı Kerim ayeti, milliyetinizden uzak durma veya millete kıymet vermeme gibi bir davranıştan bahsetmemektedir. Tevhit dininde asıl olan milliyetçilik, kavmiyetçilik veya ırkçılık adlarıyla, toplumları birbirinden ayırma ve üstün tutma akımlarına karşı mücadele etmektedir.

4.3.6. Şeriatî'ye göre ırkçılık-kavmiyetçilik

Ekonomik yapı, refah seviyesi, eğitim, makam ve mevki derecelerine insanlar arasında bir sınıflama yapıldığı gibi ırk, soy meşrep konusunda da bir ırkın, diğer ırklara karşı üstünlüğü mevzusu da tarih boyunca gündemde olmuştur. Bu konuda din bazı durumlarda ırkçılığı desteklemiş, bazen milliyetçiliğin oluşmasına meydan oluşturmuş, bazı durumlarda ise ırkçılık ve dini yapı taban tabana zıt konuma gelmiştir. ırkçılık ve milliyetçilik konusunda Şeriatî'nin görüşleri ışığında yorumlamalara yer vermemiz gerekmektedir. Zira Şeriatî'nin ırk ayrımı ve milliyetçilik ya da kavmiyetçilik hakkında görüşleri konumuzun seyri açısından farklı bir bakış açısı oluşturmaktadır. Tevhit dini ve şirk dini bağlamında oluşturduğu fikirsel alt yapısıyla ırkçılık ve kavmiyetçilik konularına değinmektedir.

Şeriatî öncelikle toplumların ırkçılık, milliyetçilik ve bu sınıflar ile ayrılıkçı bir yapıya sürüklenmesine karşı tevhidin metodunu belirtmektedir. Tevhit, toplumsal anlamda yaratılmak istenen ayrılıkçı, ırkçı ve sınıfçı düşünceye karşı, evrensel ve uzlaşmacı bir bakış açısı ile insanlığı birliğe sevk eden bir düzeni ön görmektedir. Ayrıca tevhide ve birlikçi düşüncenin somutlaşması, ırk ötesi ve evrensel bir oluşum meydana getirmektedir (Şeriatî, 2010b). Şeriatî, Öze Dönüş kitabında kavmiyetçiliği reddeden tevhit dini yapısı hakkında düşüncelerini belirtmektedir. Kâinata hâkim olan, varlık âlemini yaratan Allah'a iman etmek demek, bütün ırksal üstünlükleri, sınıfsal ikilemleri, kavmi imtiyazları ve bu kaynaklardan beslenen tüm sistemleri reddetmek demektir (Şeriatî, 2013a).

Şirk dininin toplumsal anlamda imtiyazlı ırklar ve kavmiyetçi düşüncelere ortam sağlayacağı görüşünde olan Şeriatî, aynı zamanda bu yapıyla mücadele edenin ise yine tevhit dini olacağını düşünmektedir. Şirk dini kavmiyetçilik ve sınıf ayrımcılığına dayalı inşa ettiği toplum yapısını koruma, kollama ve bu yapıya süreklilik kazandırma vazifesini üstlenmiştir. Ancak bu yapıyla mücadele eden, toplumu eşitlik, hakkaniyet ölçüleriyle birleştiren tevhit dini, toplumsal şirk anlayışına darbesini indirmiştir (Şeriatî, 2011).

Tevhit dini yapısı, farklı zaman ve devirlerde, farklı toplumlara hitap emiş olsa da kanunları, uygulamaları, ideolojileri değişmediği görülmektedir. Nitekim Şeriatî'nin Hz. Musa'nın kendi devrindeki ırkçılık ve kavmiyetçilik ile mücadelesi hakkındaki düşünceleri konumuzu örneklendirmektedir. Tevhit dini metodu gereği Musa, Kıpti soyunun, Sıbtî soyuna karşı kurmaya çalıştığı ırk üstünlüğü ile mücadele etmiştir. Musa'nın gayesi bir kavmin diğer kavme üstünlük kurmasını hicret yoluyla engellemek ve esaret altında olan

kavmi özgürlüğüne kavuşturmadır (Şeriati,1993a). Musa peygamber dönemine bakıldığında Kıbtiller otoriteyi ve gücü elinde bulundurmaktaydı. Farklı biri soydan gelen ve alt sınıfta bulunan Sıbtiller, Kıbtillerin tahakkümü altındaydı. Hz. Musa ise Sıbtillere uygulanan kavmiyetçiliğe dayalı aşağılamaya ve o toplum üzerinde hâkimiyet kurmalarına müsaade etmemiş ve tevhidi dinin ırk üstünlüğüne karşı misyonunu yerine getirmiştir. Bu konunun örneği İslam öncesi Mekke döneminde Kureyş toplumunun siyahilere yaptığı kavmiyet üstünlüğü ve tahakkümünde görülebilir. Bu toplumdaki ırk üstünlüğüne karşı tıpkı Hz. Musa'nın yaptığı gibi, Hz. Muhammed de aynı şekilde tevhidi din öğretisi üzerine kavmiyetçilikle mücadele etmiştir.

Toplumsal ırkçılık ve kavmiyetçiliğin belirgin olarak görüldüğü İslam öncesi Mekke toplumunda bir yanda ten rengi dolayısıyla hor görülen, köle olarak alınıp satılan insanlar, bir yanda da kabilesi dolayısıyla hürmet gören ve değerli sayılan Kureyş toplumu bulunmaktaydı. Ancak tevhit dininin öğretileri, faaliyetleriyle ezilen, hor görülen ve para karşılığı alınıp satılan köleye, tekrar insani hakları iade edilmiştir. Yeni oluşan toplum yapısında siyahî köle olan Habeşli Bilal bir sembol niteliği kazanmıştır. Bu konuda Şeriati şu ifadeleri kullanmıştır. “Şimdi şeref sahibi olmayı çağdaşlarına başka türlü anlatmak, Bilal'in şerefliliğini Ebu Süfyan'ın şerefliğine tercih etmek bunların işini ve yerini değiştirmek amacıyla gönderilmişti” (Şeriati, 2017). Böylece İslam dininin tevhidi alt yapısı ile toplumun sınıflı, imtiyazlı ve kabileli hali altüst olduğu anlaşılmaktadır. Ancak tevhidi toplum yapısı eski devirlerde olduğu gibi şirk dininin etkisine hızlı bir şekilde maruz kalmıştır. Şayet ilk İslam toplumunun devamı olan Emevi hükümeti zamanında ırkçılık ve kavmiyetçiliğin önem kazandığı görülecektir. Öyleyse tevhit dininin toplumsal yapısı gönderilen peygamberlerin eliyle dahi ifa olursa, toplum kısa bir süre sonra tekrar şirk dini etkisiyle sınıflı, imtiyazlı ve kavmiyetçi bir yapıya geçildiği görüşmüştür.

İnsanlığın ilk devirlerinden itibaren yaşanan toplumsal ayrışmalar Şeriati'nin söylemlerinde dikkat çeken öğelerdendir. İnsanlığın özünde tıpkı insanlığın ilk zamanlarında olduğu gibi uzlaşma vardır. Toplum tarihsel süreci birlik içerisinde başlatmıştır. Ancak siyasi, ekonomik, sınıfsal faktörler, kavmiyetçilik ve ırkçılık gibi sebeplerle, toplumsal birlik sürekli dağılmaya zorlanmıştır. Ayrıca milliyet, boy, kabile ve sınıflılığı meşrulaştıran bir sisteme ihtiyaç vardır. O'na göre toplumun kabile ve sınıf olarak ayrıştırılmasını meşru gösterme ve devamlılığını sağlama vazifesi toplumsal şirkin fikir yapısına verilmiştir (Şeriati, 2011).

Şeriati, şirk dininin ırkçılığa ortam oluşturması hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Şirk dini-sosyal şirk “İnsanlık ırklara, ırklar, milletlere, milletler, sınıflara, sınıflar, kabilelere, grup ve ailelere bölünmüştür. Bunların her biri kendi için de unvanlara, şereflere, onurlara, derecelere, lakaplara ve küçük küçük bir ferde, bir bene varıncaya kadar parçalara ayrılmıştır” (Şeriati, 2020).

Şeraiati, tevhidi alt yapı ile oluşturulan eşitlikçi, sınıfsız, ırksal bir ayrımın olmadığı toplumun şirk dinlerinin etkisiyle darbelenen ve tekrar ayrışmanın yaşanmaya başladığı toplumlar hakkında izahatta bulunmuştur. Tevhidi öğretiler insanların evrensel anlamda birliğini inşa eden bir dünya oluşturmuştur. Ancak eski tarihlerden günümüze bu birlik duygusu, şirk dinlerinin fikir yapısıyla ve çeşitli hileleri ile yıkılmıştır. Şirk dininin etkisiyle kurulan ayrışmacı toplum yapısının kurbanı olan halk yığınları tarih boyunca ırkçı, kavmiyetçi düşünce ile eşitlik ve adalet için savaşıp, eziyet çekmiş, kanı dökülmüş ve yok olmuştur (Şeriati, 2009c). Şeriati, şirk dininin ırk ve sınıf ayrımı temelinde kurulan dengeyi kader inancı üzerinden bir ideoloji oluşturduğu kanısındadır. İrksal ve sınıfsal ayrım konusunda anlaşmazlıklar gündeme geldiğinde, mevcut olan ortamı devam ettirebilmek için şirk dini devreye girer ve vazifeyi üzerine alır. Şirk dininin görevi halkın bulunduğu bu durumun Allah'ın isteği olduğuna, kaderlerine razı gelmeleri ve halkı bu imtiyazlı ortama teslimiyete razı etmektir (Şeriati, 1993a).

4.4. Şeriati'ye Göre Ekonomik Yapı

İnsanların yaşantılarını sürdürmek için maddi ihtiyaçları vardır. Yeme, içme, barınma, giyinme, mülk edinme gibi temel ihtiyaçlar, tarih boyunca toplumların gereksinimleri olmuştur. İnsanların yaşamları için gerekli olan, maddi ihtiyaçları karşılayabilmek için sarf ettikleri emek, kazandıkları ücret, bir hizmet veya mal karşılığında ödedikleri ücret, kısacası bu bağlamdaki tüm faaliyetler ekonomi kavramının içerisinde değerlendirilmektedir. Eski tarihlerden günümüze kadar toplumların ayrı ayrı ekonomik yapıları ve faaliyetleri olmuştur. Örneğin denize yakın olan toplumların ekonomisinin balıkçılığa, maden çıkan bir coğrafyada yaşayan toplumların ekonomisinin ise madencilik faaliyetine dayalı bir ekonomik yapısının olduğu görülmektedir. Toplumların ekonomik yapıları coğrafya ile etkileşim içerisinde olduğu kadar, toplumun kültürü, yaşayışı ve dini yapısı ile de etkileşim içerisinde ve bu etkileşim konumuzun işleyiş seyrini oluşturmaktadır.

Sanayi devri öncesinde toplumlarda toprağa ve işgücüne dayalı bir ekonomik yapı göze çarpmaktadır. Ancak Sanayi devrimi ile insan gücüne ve toprağa bağlı üretime dayalı ekonomik yapı yerini makine, fabrika seri üretim gibi yeni ekonomik oluşumlara bırakmıştır. Dolayısıyla toplumların ekonomik yapılarından söz ederken bilim ve teknolojik ilerlemeleri üzerine bir bakış açısı geliştirmemiz yerinde olacaktır. Bu bakımdan ekonomi kavramıyla beraber bilim ve teknoloji tanımlarına da eğilmemiz gerekmektedir.

4.4.1. Bilim-teknoloji ve ekonomi etkileşimi

Coğrafi keşifler, sanayi devrimi, aydınlanma çağı gibi hızla ilerleyen oluşumlar ekonomiye yeni bir sayfa açmıştır. Aydınlanma çağı ile beraber bilgiler deney, gözlem, nitelikli araştırma yollarıyla sınanıp sistemli bilimlerin kurulmasına yol açmıştır. Özellikle ilk olarak buharlı makinenin icadıyla beraber teknik bilimlere olan ilgi artmıştır. Kısa bir zaman sonrasında teknik faaliyetler, bilimsel çalışmalar ile aynı zeminde çalışılmaya başlanmış ve teknolojik gelişmelere ortam hazırlamıştır. Bilhassa sanayi toplumundan itibaren başlayan bilim ve teknolojik birlikteliği günümüze kadar üzerine koyarak ilerlemiş ve modern toplumunun kaderini belirler hale gelmiştir. Bu bakımdan ekonomi ve toplumun iktisadi eğilimleri konusunda bilim ve teknoloji kavramlarını da beraber incelememiz yerinde olacaktır.

Albert Einstein ve Bertrand Russell bilimi şöyle tanımlamışlardır: “Russell bilimi, gözlem ve gözleme dayalı akıl yürütme yoluyla dünyaya ilişkin olguları birbirine bağlayan yasaları bulma çabası, Albert Einstein ise, her türlü düzenden yoksun duyu verileri ile sistematik düşünceler arasında uygunluk sağlama çabası olarak tanımlamıştır.” (Yıldız, 2013).

Bilim hakkındaki yapılan kabul görmüş tanımlama ise şöyledir: “Araştırmacının deney ve gözlem ile elde ettiği bulgulara dayanarak, sebep-sonuç mahiyetinde ilişkiler bulmaya çalışan, olgu ve olayları stratejilere ve yöntemlere dayalı çözümleyip genellemeye çalışan tarafsız ve sistematik bilgi birikimidir” (Akarsu, 2017).

Teknoloji ise “bilimsel araştırmalardan elde edilen somut ve yararlı sonuçları ve bunlara ilişkin araç, yöntem ve süreçlerin bütününe ifade eden bir anlam kazanmıştır. Teknoloji ayrıca, bir sanayi dalıyla ilgili üretim yöntemlerini, kullanılan araç, gereç ve aletleri kapsayan bilgi olarak da tanımlanabilir” (Yıldız, 2013). Heidegger, teknolojiyi kısa ve öz bir tanım ile ifade etmektedir. “Teknoloji teknik bir araçtır ve insan etkinliğidir”

(Heidegger, 1998). Bu bakımdan teknoloji insan hayatını kolaylaştıran, araç gereç üzerimi tekniğinin maddeleşmiş halidir diyebiliriz.

19. yüzyılın başlarında teknik ile bilimsel bilgi birleşti ve teknoloji alt yapısı oluştu. 1831 yılında elektrikli motorun yapımı Joseph Henry'nin elektromanyetik alan teorisi ile tekniğin kullanılması, teknoloji ile bilimin birleşmesinin örneğini oluşturmaktadır. Daha sonra bilim ve teknik yollarını birleştirmiş ve ayrılmaz bir bütün meydana gelmiştir (Günay, 2017). Günümüz bilim ve teknolojisine bakıldığında ayrılmaz bir bütün olarak ilerledikleri görülmektedir. Bilimin kuramları ile üretilen teknolojik cihazlar ile yine aynı bilimin ilerlemesinde tekrar kullanılması teknoloji ve bilimin birlikte ilerlemesine vesile olmaktadır. Örneğin insanın göz merceğinin ve camın yapısı üzerine yapılan bilimsel çalışmalar ve üretilen mikroskobun tekrar insan gözünün tedavisinde kullanılması teknoloji ve bilimin iç içe geçmiş yapısını özetlemektedir.

Aydınlanma çağı sonrasında bilim ve teknoloji anlamında hızlı gelişmeler olmuştur. gelişimi hızla ilerleyen teknoloji insan hayatının hemen her sahasında varlığını göstermektedir. Teknolojiye ve bilime sahip olan toplumlar aynı zamanda sanayide ve üretim sahasında etkinliklerini artırmaktadır. Bu bakımdan teknoloji anlamında ileri olan toplumların ekonomik ve iktisadi yapılarının da genişlediği ve zenginleştiği görülmektedir. Öte yandan devrin teknolojisinden uzak kalan ve bilim ve teknolojinin hızını yakalamayan toplumların gelişimlerinin ve ekonomilerinin diğer toplumlara nazaran geride kaldıkları görülmektedir. Dolayısıyla toplumların ekonomik yapıları ve din etkileşimi konularında bilim ve teknoloji konularıyla birlikte incelemek yerinde olacaktır.

4.4.3. Din ve ekonomi etkileşimi

İnsanlar toplumsal yaşamda hayatta kalabilme, yaşamlarını sürdürebilmek için ekonomik faaliyetlerde bulunmaları gerekmektedir. Ekonomik faaliyetler ise toplumdan topluma, devirden devire değişiklik göstermektedir. İlkel çağlarda avcılık, toplayıcılık ve basit tarımsal faaliyetler, ortaçağ Avrupa devrinde toprağa bağlı geçim kaynakları, sanayi toplumun da ise makineye, üretime dayalı bir ekonomik yapı göze çarpmaktadır. Ancak hemen her toplumda var olan ekonomik yapı ile toplumun inancının etkileşim içerisinde bulunduğu görülmektedir. Nitekim ekonomi biliminin önemli teorisyenlerinden Alfred Marshall, İktisadın İlkeleri kitabında; din ve ekonomiyi, insanların gündelik işlemlerini yönlendiren ve dünya tarihine şekil veren iki temel kurumu olarak görmüştür (Marshall,

2013). Bu bağlamda belirli dönmelerde din toplum etkileşimine dair örnekler vermemiz yerinde olacaktır.

4.4.3.1. Mitolojiye dayalı din- ekonomi etkileşimi

İlkel toplumlarda insanların hayatları dinsel kurallar ile çevrelenmiştir. Ekonomi dahil hemen her konu dinsel inanışlar ekseninde şekillenmektedir. Ekonomik faaliyetler ise sürekli doğanın beklenmeyen tehditleriyle karşılaşmıştır. Bu sebeple, doğa olaylarının etkisini, büyüsel dini törenlerle ve ayinlerle çözmeye çalışan, tabularla halkın düşünce yapısını saran bir yapı oluşmuştur (Kehrer, 2007). İlkel toplumlarda doğanın ürünlerinin bol ve bereketli olması için, doğaüstü güçlerden yardım istemek için dini kurban törenlerine rastlanılmaktadır. Örnek olarak Hindistan mahsullerinin bereketi için Brahman genç erkeğinin kanı toprağa akıtılırdı. Tohumların üzerine ise Sioux genç kızının kanı damlatılırdı. Meksika'nın eski toplumlarında tohumların yeşermesi için şişman bir adamı, taze bir mahsul almak için ise genç birini kurban ederlerdi (Fraser, 1992).

Eski Mısır'ın mitolojisinde Nil nehrinin çevresinde verimli ve tarıma elverişli arazileri hakkında bilgiler vardır. Nil nehrinin zaman zaman taşmalarıyla etkilenebilecek olan tarım ürünlerinin korunması için baş Tanrı olan Ra'nın bir görünüşü olan Khnemu adlı Tanrı'dan yardım istenmektedir (Karahöyük, 2013).

Eski Yunan toplumunda bereket ve ticaretin tanrısı, baş tanrının oğlu olduğuna inanılan Hermes'tir. Eski Roma toplumunda ise ekonominin tanrısı olan Merkür figürü bulunmaktadır (Fink, 2007). Antik çağ toplumlarında bu tanrılar adına dini bayramlar düzenlenir ve tanrılar adına senede iki kez araba yarışları düzenlenirdi. Bu bakımdan antik dönemde ekonomi, ticaret kavramlarında inanılan tanrının ticareti bereketlendirdiği üzerine bilgiler vardır (Karahöyük, 2013).

Batı Anadolu topraklarında yaşayan Frigyalıların tarıma dayalı bir ekonomik sistemleri bulunmaktaydı. Frigyalılar tüm sisteme hakim olan ana tanrıçaya inanmaktadırlar. Bu tanrı toplumunun ekonomik yapısını, yani tarımsal verimi artıran ve mahsullerini koruyan bereket tanrıçasıdır. Hatta Frig yönetimi, tarımsal üretimde kullanılan çift hayvanını öldürmeyi, sabanı kırmayı, ekinlere zarar vermeyi ölüm cezasına çarptırmayı dini temayüllere bağlıyorlardı (Karahöyük, 2013).

4.4.3.2. Tevhidi dinler ile ekonomi etkileşimi

Tevhit dinler ifadesiyle ilahi kitapları ve peygamberleri olan Musevilik Hristiyanlık ve İslam dinleri kastedilmektedir. Bu ilahi dinlerin ekonomik yapıya dair kurallarının, takipçi toplumların iktisadi yaşamlarında uygulandığı bilinmektedir. Bu bakımdan İbrahimî dinlerin ekonomik bakış açılarının ayrı ayrı incelenmesi yerinde olacaktır.

Örneğin Museviliğin kutsal kitabında para kazanmayı, zengin olmayı ve ticaret ehli olmayı teşvik eden ifadeler bulunmaktadır. "Süleyman Özdeyişleri" metinlerinde, "*sağ elinde uzun ömür, sol elinde servet ve onur vardır*" (III-16) veya "*zenginin serveti onun kalesidir, fakirin yoksulluğu ise onu yıkıma götürür*" (X-15). ifadeleri Musevi halkın zengin olması için yönlendiren dini bilgilerdir. Ayrıca "*dürüst kimse parasını, bedenini sevdiğinden daha çok sever*" (XII-a). ifadesinde bulunan yönlendirme tarihi anlamda Yahudi inancına sahip olan toplumun ekonomik ahlakını oluşturmaya ve diğer toplumlardan varlıklı olmalarına sebep olmuştur (Karahöyük, 2013).

Tevhit dinlerinden Hristiyanlığın ekonomik bakış açılarının mezheplere göre farklı anlamlar içerdiği görülmektedir. Nitekim Katolik mezhebinin iktisadi eğilimlere bakışıyla, Protestan inancının toplumun iktisadi faaliyetlerine bakışı ve yönlendirmeleri farklılık arz etmektedir. Bu bakımdan iki farklı mezhebin ekonomik bakış açılarını ayrı ayrı incelememiz gerekmektedir.

Katolik inancında iyi bir Hristiyan'ın dünya malına tamah etmeyip, sadece hayatını sürdürebilecek kadar çalışması istenilmiştir. Dünya için çalışma ve mülk edinme yerilmiştir. Kurtuluşun ve zenginliğin öteki dünya için çaba gösterilmesinde olduğu kabul edilmiştir. Matta'da bulunan ayetlerde bu düşünce kanıtlanmaktadır. "*İsa öğrencilerine şöyle dedi: Zengin kişi göklerin hükümlerine güçlüklerle girecektir. Yine size derim ki, bir devenin iğne deliğinden geçmesi, zengin kişinin tanrının hükümlerine girmesinden daha kolaydır*" (Matta:19–23). Ayrıca Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncillerinde Hz. İsa'ya ait bir olay anlatılmaktadır. O Süleyman Mabedine girdiğinde, oradaki satıcıları ve alışveriş yapanları defetmiş; güvencin satanların ve para bozduranların masalarını dağıtmıştır (Çoban, 2007). Bilhassa kilisenin toplum ve ekonomisi üzerinde en etkili olduğu dönemlerden olan Ortaçağ Avrupa'sında Katolik mezhebinin iktisadi bakış açısının etkisi görülmektedir.

Katolik düşüncede maddiyat için çalışmanın aksine, manastırda yaşayıp, ibadet eden keşişler övülmüştür. İncil'in öğütlediği dünya lezzetlerinden uzak ve gerçek bir Hristiyan olabilmek, keşişlerin çileli hayatından geçmektedir. Farklı İncil kaynaklarında keşişlerin çileli hayatı şu aşamalara bağlıydı. Oruç tutma, cinsellikten vazgeçme, az uyuma ve dünyevi zenginliklerden ve lezzetlerden uzak durma keşişlerin manastırda verdikleri sınav ortamlarıydı (Polat, 2004). Bu bakımdan iyi bir Hristiyan olmanın şartı, maddi kazanç elde etmek, yaşam koşullarını iyileşmek için çabalamak değil, keşişler gibi sürekli ibadet içerisinde olup, dünyevi imkanlardan uzak durmanın doğru bir davranış olduğu öğütlenmiştir.

Ortaçağ Avrupa toplumundan, dünyanın çile çekme yeri olduğunu, asıl çalışmanın öteki hayat için olması gerektiğini öğütleyen Katolik kilisesi aynı zamanda halkın vergileri ve gelirleri ile ekonomik anlamda otorite sahibi olduğu görülmektedir. Katolik kilisesinin sermayeyi reddeden bakışına karşılık devrinin en zengin otoritelerindendi. Vergi memurları, hesaplama ve harcama memurları ile kilise, zamanının en büyük maddi ve manevi gücüydü (Pirenne, 2012). Bu bakımdan Katolik mezhebi topluma uyguladığı öğretiler ile uyguladığı servet ve ticaret politikasındaki çelişki, halkı ve dini otoriteyi ayırmaya sevk etmiştir.

16. yüzyılda kilisenin ticaret politikasıyla mücadele eden Jean Calvin ile Martin Luther isimli din adamları Katolik Kilisesi'ne isyan etmiş ve Protestan Kilisesi'ni kurmuştur. Böylece Protestan mezhebi oluşumu sağlanmış ve Katolik mezhebiyle sıkışık kalan toplum için ekonomik açılımlar için bir akım başlamıştır. Nitekim ideolojide Katolik inancın aksine zenginlik, servet edinme ve maddi kazanç öğütlenmektedir. Protestan mezhebinde maddi zenginlik Tanrıya yakınlaşma vesilesidir (Özdemir, 2008). Dahası Katolik mezhebinde en önemli konuma sahip olan manastır hayatı ve keşişlik, Protestan öğretisinde yerilmiştir. Luther'e göre iş, meslek ve maddi kazanç Tanrı'nın kullarına yüklediği görevlerdir. Bu görevleri yerine getirenlerin Tanrı'nın istediği şekilde yaşamış olacağı öğütlenmiştir (Weber, 2009). Bu doğrultuda günlük işlerde çalışma, kazanç elde etme, servet sahibi olma ve hatta zenginliğin ibadet sayıldığı Protestanizm, çalışma, kazanma ve dünya mülkünün sahibi olmaya karşı olan Katolik mezhebinin taban tabana zıt düşüncelerinin olduğu görülecektir.

İslam dininin esaslarında insanların çalışmasının, kendi emeğiyle kazanmasının ve geçimini sağlamasının övüldüğü görülmektedir. bu bakımdan İslam dininin telkinleri ekonomik yapıyı canlandırıcı ve destekleyici bir öğretisinin olduğu söylenebilir. Kur'an-ı

Kerim’de “*İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur...*” (Necm 39). ayetiyle İslam dininin çalışmayı destekleyici öğretisi görülmektedir.

Ailenin geçimi için çalışma, emek verme, kazanç elde etme gibi telkinlerin bulunduğu peygamber öğretisinde, tembelliğe, çalışmamaya, başkasında bir şeyler talep etmeyi de reddeden bir yaklaşım görülmektedir. “*Hız. Peygamber, insanın üretmesini, ailesini geçindirmesini ve çalışmasını; Allah için cihat etme, geceleri namaz ile ve gündüzleri de oruç ile geçirme ile aynı görmüştür*” (Buharî, Nafakat, 1). Başka bir peygamber öğretisi şöyledir. “Bir gün Hz. Peygamber sohbet arkadaşları ile birlikte iken kuvvetli, güçlü bir gencin yakınlardan geçtiğini fark ederler. Birkaç sahabe: “Şu delikanlı, kuvvetini ve gücünü Allah yolunda harcasaydı ne iyi olurdu” dediler. Bunu duyan Hz. Peygamber: “Böyle söylemeyin, eğer o genç anne-babasını geçindirmek için veya kendi ihtiyacı için çalışıyorsa yine Allah yolundan gitmektedir” demiştir (Riyazu’s-Salihîn Ter. 1/569). Tevhit dini öğretisinde çalışmayı öne çıkaran bir hadiste şu ifadeler bulunmaktadır. “*Kişinin sırtında odun taşıyarak geçimini sağlaması, versin veya vermesin birisinden bir şey istemekten daha hayırlıdır*” (Sahibi-i Buhari, 2010).

Kur’an-ı Kerim ayetlerinde ve Peygamber hadislerinde çalışmayı, kazanmayı öven öğretiler bulunmaktadır. Ancak bu konuda bir sınırlama, dikkat edilmesi gereken bir çizgiden bahsedilmektedir. “*Hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya için, yarın ölecekmiş gibi öbür dünya için çalış*” (Taberânî) Hz. Peygamberin hadisine bakıldığında maddi kazanç elde etme, çalışma hayatı teşvik edilmiş, ancak servet kazanma, zengin olmanı yegane amaç olmadığını belirtilmiştir. Asıl gayenin ise ahiret ve öteki dünya saadeti için çabalamak gerektiği olarak belirlenmiştir. İslam dininde çalışma; saygınlık, onur, şeref ve başarının sebebidir. Hem ahiret ve hem dünya geçimi için çalışma övülmüştür. Müslümanların sadece dünyaya yönelmeleri, maddeye karşı aşırı kazanma hırsını kabul etmemektedir (Soysaldı, 2000). Bu bakımdan İslam dini öğretilerinde ne Katolik inancında bulunan dünyadan el etek çekme, ruhbanlık ya da keşişlik öngörülmüştür. Ne de Protestan inancında olan zengin olmanın öteki dünyanın anahtarı olduğu kanaatiyle amacın sürekli maddi kazanç için çalışmak gerektiği kanaati olmamıştır. Müslüman insandan istenen orta yol olan hem dünya kazancı hem ahiret hayatını kazanmak için ibadet ve çalışmanın birlikte yürütülmesi gerektiği kanaati oluşmaktadır.

4.4.4. Şeriatî'ye göre ekonomi

Tarihsel süreçte toplumların ya da insanların bu ihtiyaçları temin etmeleri her koşulda aynı olmamıştır. Bazen ekonomik nedenler, bazen coğrafi koşullar bazen de toplumların yapıları insanların ihtiyaçlarını temin etmesinde engeller oluşturmuştur. Zira toplumların ekonomik yapıları o toplumun hemen her bireyi üzerinde etkili olmuş ve sosyo-kültürel, ahlaki boyutlarında dahi belirleyici olmuştur. Şeriatî, ekonominin toplumların gelişmişlikleri ile ekonomi etkileşimini şöyle örneklendirmektedir. Ekonomik anlamda yetersiz olan toplumlarda, diğer toplumlara nazaran kültür seviyesi düşük olur ve bu toplumun ahlaki değer yargıları da yok olur. Amerika'da yaşayan siyahîlerin kendi aralarındaki kavganın sebebi bu milletin yapısı itibarı ile kötü olmaları mıdır? Bilakis bu durumun sebebi iktisadi anlamda yetersiz olmalarıdır. Amerika'daki siyahî topluluk iktisadi imkânların olmadığı bir yerde yaşamaktadırlar. Ekonomik yetersizlikleri dolayısıyla kültürel, manevi ve insani değerlerde toplum üzerindeki etkisini yitirmiştir. Harlem Caddelerinde büyüyen siyahî çocuğun imkanları ile Washington veya Newyork'ta yaşayan, eğitim seviyesi yüksek, psikolog ve çocuk eğitimcilerle donatılmış okullarda okuyan çocuğun imkanları arasında büyük bir fark vardır. Siyahî çocukların eğitim imkanları bir tarafa, kötü şartlarda içerisinde madde bağımlılığı ile birlikte büyüyorlar. Bunun sebebi ise kültürel ve manevi yetersizlik, özellikle ekonomik geri kalmışlıktır (Şeriatî, 2017). Ekonomik alt yapı, toplumların ve tek tek bireylerin gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak; eğitim, kültür, sosyal yapı, şehirleşme, modernleşme, teknolojiyi kullanma gibi konularda etkili olduğu görülmektedir.

Şeriatî ekonomi ve dini yapının etkileşimi mevzusuna değinmiştir. Ekonomik yapı anlamında toplumun içindeki belirli zümrelerin şirk dininin alt yapısını kullanarak, diğer insanların ihtiyaçlarını gidermesine engel olduğunun ve refah seviyelerinin ilerlemesinin önüne geçtikleri kanısındadır. Toplumda fakirliğin devam etmesi, şirk dini anlayışı tarafından desteklenir. Şirk dini fakirliği dini ibareler ile yorumlar ve kılıfına uydurur. Halk kitleleri tarihsel süreç içerisinde dini ve maddi anlamda kurulan üst zümrenin, zorba ve sermayeyi elinde bulunduranların menfaati için uyutulmuş, kandırılmış ve susturulmuştur. Şirk dini, bir zümrenin bolluk ve safahat içerisinde yaşamasını, geniş halk topluluklarının ise ekmeğe muhtaç olduğu ortamı meşru kılmaktadır (Şeriatî, 1993b). Bu bağlamda Şeriatî'nin görüşüne göre belirli bir zümrenin zenginliğinin artması ve bir sınıfın ise yoksulluğunun süreklilik kazanmasının yolu şirk dininin oluşturduğu ortam ile ilgilidir.

Şeriatî'ye göre toplumların ekonomik yapılarında, gelişmelerinde, ilerlemelerinde ya da gerilemelerinde dini yapılarının büyük etkisi olmuştur. Zira çeşitli açıklama ve örnekler ile toplumların ekonomik geri kalmışlıklarını yorumlamıştır. Ayrıca din, dünya, iktisat, ahiret, mal edinme, mal yığma, züht gibi kavramların şirk dini vesilesiyle olması gerektiğinden farklı olarak yorumlandığı ve halkların nasıl dünyadan el etek çektikleri konusunda Şeriatî'nin çeşitli tespitleri vardır. Özellikle Müslüman toplumların batı toplumlarından ekonomik anlamda geri kalmış olmasının temellendiren görüşleri şöyledir.

“Geçmişte olduğu gibi bazen “dünyadan el çekme”den söz açılıyor. Şöyleki; “Dünya boştur, harcamalarımızı kısıtlamalı, aristokrasiden uzak olmalı, mümkün olduğu kadar sade yaşamalı. Eğer iki ev ile idare edebiliyorsan üçüncüsünü alma, eğer bir ev ile idare edebiliyorsan ikincisini alma, eğer üç takım elbise ile idare edebiliyorsan dördüncüsünü alma” gibi. Bunlar tekrar eden rivayetlerdir. Hatta bunlar ayet olarak, peygamberin uygulaması ve sünnet olarak lanse edildi. Peki nasıl bir sonuç çıktı? Ruhbanlık, zahitlik ve dünyadan el etek çekme adıyla sapık bir sınıf türedi” (Şeriatî, 2017).

Bu şekilde dünya malından uzak, sadece ibadet ehli ve ruhani bir bakış açısı ile oluşturulan toplumda ekonomik altyapı üretme, ilerleme, yerine kanaat etme üzerine, kaderine razı olma bilinci oturtulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bilakis tevhit dininin temelinde fakirlikle mücadele etme ve çalışıp kazanma arasındaki düşünce farkı, Şeriatî'nin söyleminde şöyle ifade edilmiştir. “Tevhit inancına göre fakirlik küfür ile eşdeğerdir. İktisadi geçimliliği olmayanın ahreti de olmaz. Allah'ın lütfu, yüksek gelir, hayır ve iyilik, maddiyata dayalı yaşamdadır. ‘Ekmek Allah'a inanmanın özüdür.’ Bu toplumda fakirlik, zillet ve zayıflığın; maneviyat ve takva ile birlikte olması bir yalandır” (Şeriatî, 2020).

Toplumların refah seviyelerinin ilerlemesine sebebi, ekonomiye bakış açısı, ideolojik ve yorumlanan dinin etkisi karşımıza çıkmaktadır. Özellikle toplumları yönlendiren dini zümrenin ideolojisi, halkların geri kalmasında yada ekonomik ilerlemesinde etkili olmaktadır. Bu bağlamda batı veya doğu toplumlarının ekonomik alt yapıları yine dinin yönlendirmeleri doğrultusunda şekil almaktadır. Bu konuda Şeriatî, Avrupa toplumlarında ekonomik refah ve ilerleme anlamında farklılıklarda dinin etkisinin Max Weber'deki yansımalarına değinmiştir. Weber'e göre Katolik mezhebi özünde, dünyadan el etek çekme, dünya lezzetlerinden uzak durma, zahitlik, abidlik, ruhbanlık, kendini Allah'ın yoluna vakfetme ve takva gibi temellere dayanmaktadır. Dünyayı, sermayeyi, kazanmayı, mülk edinmeyi ve çalışmayı aşağılayan Katolik ahlakı doğal olarak tebaasını, maddeden, sermayeden, üretimden, sanayiden ve dünya lezzetlerinden uzak

tutacaktır. Bu sebeple Katolik mezhebinin mutlak otoritesinin güçlü olduğu ortaçağ Avrupa toplumları, diğer medeniyetlerden geride kalmıştır. Günümüzde ise İspanya ve İtalya'nın diğer Avrupa ülkelerinden ekonomik, bilimsel, teknolojik ve üretim anlamında geri kalmalarının sebebi Katolik ahlakının hüküm sürmesidir (Şeriati, 1993b). Bu bakımdan sanayi, üretim ve ekonomi anlamında iyi olan batı toplumlarının dahi kendi aralarında farklılıklarının olduğu görülmektedir. Aynı İslam toplumlarında olduğu gibi, züht, dünyadan el etek çekme, kanaat, mal edinme yerine, ahiret hayatını öne çıkaran görüş batı toplumlarının bir kısmında yer edinmiştir.

Ekonomik gelişmeyi, üretimi, iş ahlakını bir görev haline getiren Protestan mezhebi hakkında ise Şeriati, Max Weber'in görüşleri hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Allah'ın insanlara verdiği lezzetlerden tatmanın, çalışmanın, kazanmanın, sermaye edinmenin, ekonomik gücün ve bilhassa üretimin asaletinin faydalılığına inanan Protestanizm, maddi medeniyetin gelişmesine destek olmaktadır. Bu bakımdan Protestanizmin etkisinde olan Almanya ve Amerika'nın ekonomi, bilim, teknoloji, sanayi ve üretim anlamında ilerlediği görülmektedir (Şeriati, 1993b).

Bireylerin ve toplumun ekonomik yapısında dini yorumlayanların, bakış açılarının etkisi sadece Avrupa ve Amerika toplumlarında değil İslam ülkelerinde ve diğer toplumlarda da gayet açık bir şekilde görülmektedir. Bu konuda Şeriati dışa bağımlı olan, üretime ve teknolojiye ayak uyduramayan toplumların nasıl sömürüye maruz kaldıklarını şöyle açıklamaktadır.

“Dünyanın herhangi bir yerinde yoksul bir toplumda ya da Ortadoğu ve Afrika’da yaşayan Müslümanlar neden fakir olsunlar ve dünyadan el etek çeksinler? Neden müreffeh bir hayata teknolojiye ve maddiyata önem vermesinler? Yani neden ekonomi, üretim, tüketim, dağıtım tamamen Avrupalı kapitalistlerin, Rusların, Amerikalıların elinde olsun? Neden biz onların vereceği kumanyaya (maaşa) muhtaç olalım ve basit bir iğne için dahi onlara avuç açalım. Ekonomik yoksulluk, politik yoksulluğu doğurur. Daha sonrada sömürü ve ekonomik bağımlılığa yol açılır” Şeriati, 2017).

Bu bağlamda kendine ait ekonomi, üretim, sanayi gibi oluşumlarını tamamlamış toplumların, sömürülmesinin önüne geçilemeyeceği anlaşılmaktadır.

Tarih sürecine bakıldığında özellikle son iki ve üç asırda bilimsel ve teknolojik alanlarda ilerleyen toplumların diğer toplumlara göre daha gelişkin, siyasi otoriteri daha kuvvetli, halklarının ekonomik refah seviyeleri daha güçlü olduğu görülmektedir. Ayrıca hakların modern toplumların seviyesine gelebilmesi, bilimsel çalışmalardaki ilerlemeleri, teknolojiyi kullanmaları ve daha önemlisi bilim ve teknoloji alanında üretimde

bulunmalarına bağlıdır. Nitekim çağdaşı olan toplumlardan ekonomik, refah seviyesi düşük olan toplumlara baktığımızda, çoğunlukla başka ülkelerin ürettikleri ürünleri ithal edip kullanan toplumlar olduğu görülecektir.

Bilim ve teknolojik gelişmenin toplumların, bireylerin hayatlarında yer almasında toplumun dini bakış açısı konumuza ışık tutacaktır. Daha önce Max Weber'in dini bakış açısına göre ülkelerin ekonomik gelişmeleri hakkında değerlendirmelerine yer verilmişti. Bu bağlamda ekonomik gelişmelerde olduğu gibi, toplumların bilimsel ve teknolojik gelişmelerinde de yine toplumların dini bakış açıları etkili olmuştur. Şeriatî bu konu ile ilgili olarak bir örneği şöyle değerlendirmektedir.

“Irak’tan bir arkadaşım geldi ve şöyle dedi; “Benim Irak’tan çıkmamın sebebi Irak mollalarının şu sözleridir. “Yeni dersler okumayın, haramdır. Otopsi haramdır, ölünün bedenine otopsi yapmayın, haramdır. O haramdır, bu haramdır!” Bütün bunlar çocuklarımızın sokağa düşmesine sebep oldu. Ahalinin hepsi de Kerbela’da bakkal, ziyaret duacı ve mersiye okuyucu, sinezen ve kapkaççı olup çıktı. Fakat Iraklı Ermeniler ve Asuriler yeni ilimleri okudular. Ruhanilerin ve din adamlarının karşı çıkmaları sonucu geldiğimiz bu durumdan dolayı bugün, doğum ve kadın hastalıkları konusunda eşimi Ermenilere, Asurilere ya da İngilizlere götürmek zorundayım” diyerek durumunu anlattı” (Şeriatî, 2017).

Halbuki hemen her defasında okumaya, öğrenmeye, araştırmaya yönelten tevhit dini yapısına uygun olmayan bir bakış açısı olduğu konusunda Şeriatî serzenişte bulunmuştur. Karşımıza çıkan açıklık veya açlık fakirlik değildir. Fakirlik altın, para ya da servet sahibi olmamak anlamına da gelmez. Asıl fakirlik raflarda bekleyen, satılmayan kitabın üstünde tozdur ve fakirlik; karın açlığı ile geçirilen gece değil, okuyup düşünülmeden geçirilen bir gecedir (Şeriatî, 2011).

Şeriatî kendi yaşadığı dönem itibarıyla, özellikle doğu toplumları için okumayan, incelemeyen, öğrenmeyen bir neslin gerilemeye doğru gideceği konusunda ifadeleri bulunmaktadır. O'na göre toplumlar çağlarına uygun olarak edip, araştırmacı, müçtehit, filozof yetiştirmemiş nesiller tekrar bedeviliğe dönüş yapacaktır. Eğer pazarda üretimde, sanayide yer alınmazsa, eğer gençler yurtiçi ve yurtdışında üniversitelere gönderilmezse, eğer toplumun ekonomik, kültürel faaliyet alanları doldurulmazsa ve insanlar sadece ibadete, inzivaya, ruhaniliğe, dervişliğe yönelirse medeniyetler arasında en arka saflarda kalınacaktır. Kendilerine bir amaç ve rol edinmeyen toplumlar, başkalarını biçtiği role göre, yine başkalarının hizmetinde olacaktır. Bu sığ kafalı toplumlar üretme yerine reddetmeyi ve kaçmayı denemektedir. Televizyon alma, radyo dinleme verici kullanma,

“haramdır” naraları reddetme girişimidir. Toplumu geri bırakan bu reddedici bakış açısı yerine, televizyonu, vericiyi, radyoyu üretici ve maslahatına uygun kullanan nesle ihtiyaç vardır (Şeriati, 2017).

Toplumların ilerlemeleri, sağlam bir ekonomiye sahip olmaları, üretimde yer almaları konusunda Kur'an-ı Kerim ayeti şöyledir. “And olsun ki peygamberimizi belgelerle gönderdik, insanlara adaleti gerçekleştirmesi için peygamberlere kitap ve ölçü indirdik, pek sert olan ve insanlara birçok faydası bulunan demiri de indirdik. Bu Allah'ın dinine ve peygamberine (görmeksizin) yardım edenleri meydana çıkarması içindir. Doğrusu Allah kuvvetlidir ve güçlüdür” (Hadid suresi, 25). Bu ayetin mahiyeti Şeriati'nin düşünce yapısında, fakirlikten, zilletten, muhtaçlıktan uzak ve demiri temele alan bir medeniyet kurulması gerektiği oluşmuştur. Müslüman toplumların refah seviyelerini yükseltmeleri için ayette belirlendiği gibi demiri, yani sanayiye, makineyi, tekniği ve üretimi esas alan bir medeniyete sahip olmaları gerekmektedir (Şeriati, 2017). Bu bağlamda Şeriati'nin ayet ile açıkladığı, İslam toplumlarının üretim, makineleşme, teknolojiye ayak uydurma konusudur. Demiri işleme ile ilgili ayetteki belirtilen, toplumları ayağa kaldırma ve dışa bağımlı olmayan bir toplum oluşturma yönteminin üretim ve teknoloji, sanayi ile olacağı anlaşılmaktadır.

5. SONUÇ

Tarihten günümüze yaşamış hemen her toplumun bir veya daha fazla dini inanca sahip olduğu görülecektir. İnsanların bir arada yaşamasından oluşan, örf, adet, görenek, kültür veya iktisadi yapıda dahi dini yapının izlerini görmek mümkündür. Hatta bugün ülkelerin veya şehirlerin tarihi, turistik ve görülmesi gereken yerlerini sanal ortamdan, kaynaklardan tarayarak veya yerel halka sorularak oluşturulan bir gezi rehberinde dahi dini motiflerin kaydedildiği görülecektir. Gezgincilerin İstanbul'da Ayasofya ve Sultanahmet Camisini, Moskova'da Aziz Vasil Katedrali'ni, Çin'in Sichuan eyaletinde Leshan Dev Buda Heykeli'ni veya Hindistan'da Ganj Nehri kıyısında bulunan Varanasi Tapınağını ziyaret etmeleri kuvvetle muhtemeldir. Bu bakımdan gezi rehberi örneğiyle bile toplumların inandıkları din hakkında genel bilgileri edinilmiş olacaktır.

Toplumsal yapı ve dini yapının etkileşimi konusunda Şeriatî'nin sosyolojik değerlendirmeleri din sosyolojisi dalında önemli bir yer tutmaktadır. Din, dinin çeşitleri, sınıflaması, oluşumları, toplumların yapılarında nasıl etkide bulunduğu konusunda Şeriatî'nin derinlemesine tahlilleri bulunmaktadır. Din toplum etkileşimi kavramını analiz edebilmek için öncelikle, "hangi din?" problemi üzerinde konuya yaklaşımı Şeriatî'nin metodlarından biridir. Ayrıca Şeriatî, ekonomi, sosyal sınıf ve ırkçılık gibi kavramlarla dini yapıyı sentezleyip irdelemesi ve bilimsel bir zemine oturtması O'nun görüşlerinin tez çalışmasına taşınmasına ortam sağlamıştır.

Sosyal sınıf mevzusunun, toplumların dini yapılarıyla ilişkili olduğu bir gerçektir. Hemen her toplumun yapısında sınıflılığı, eşitsizliği, statü farklılığından söz etmek, analizlerde bulunmak kolay bir eylem olacaktır. Ancak sosyal tabakalaşmanın oluşmasının, devamlılığının korunmasının toplumun dini yapısının ortak zemininde sosyolojik bir analiz oluşturmak üzerinde gayret sarf edilmesi gereken bir mevzu haline gelecektir. Bu bakımdan Şeriatî'nin din ve sınıf yapısının etkileşimi hakkındaki görüşleri kayda değer niteliktedir. Zira tevhit dini peygamberlerinin sınıfsız, eşitlikçi bir toplumu oluşturmak için süreklilik arz eden mücadeleleri bulunduğunu birçok eserinde ifade etmiştir. Şeriatî, tevhit dini peygamberlerinin kendi zamanlarındaki üst sınıf olan ve güç sahibi otoriteye karşı, alt tabakadan olan halkın yanında tavır göstermeleri, onların haklarını savunmalarını tevhit dininin sosyal tabakalaşma ile mücadelesine örnek göstermektedir. Ayrıca İslam öncesi

toplumundaki katı kurallara sahip olan sınıflı toplum yapısına karşı İlk İslam toplumundaki sınıf mücadelesi Şeriatî'nin örneklemini oluşturmaktadır.

Tabakalaşma konusunda olduğu gibi ırk ayrımı, milliyetçilik ve kavmiyetçilik mevzuları da toplumsal bölünmelere zemin hazırlamıştır. Hindistan'ın kast sistemi, İslamiyet dönemi Emevi ırkçılığı, Avrupa beyazlarının, siyahi toplumlara karşı üstünlük çabaları tarihteki ırkçılık örnekleridir. Hatta günümüz modern çağı insanında dahi diğer bir milliyeti aşağı olarak gören toplumlar yok değildir. Irk, milliyet ve kavmiyetçilik konularının toplumun dini ile etkileşimi teması Şeriatî'nin düşüncesinde yine tevhit ve şirk dinleri sentezinde gelişmektedir. Şeriatî, süreklilik arz eden tevhit alt yapısının ırkçılığa karşı olduğunu Hz. Musa'nın Kıbtî ve Sıbtî toplumları mücadelesi ve Hz. Muhammed'in Arap ırkçılığı örnekleriyle izah etmiştir. O'na göre tıpkı sınıfçı toplum düşüncesinde olduğu gibi, ırkçılık, kavmiyetçilik hastalığının ilacı yine tevhit dininin esaslarında saklıdır. Zira Şeriatî'nin düşüncesine göre; tevhit dini öğretisinde ten rengi, kafatası şekli, kan grubu, yüz rengi gibi genetik özellikler, bir insanın ve ya ırkın üstünlüğünü ifade etmemektedir. Tevhit dini, toplumların kabilevi ayrımlardan uzak bir yapısına sahip olması için çaba gösterdiği, hatta başarılı olduklarını, ancak kısa süre sonra kabile üstünlüğünün şirk dini alt yapısıyla tekrar gündeme geldiği Şeriatî'nin düşünce yapısında bulunmaktadır. Nitekim O'na göre imtiyazlı sınıf ve ırkların oluşumuna meydan oluşturan ve bu durumu meşru hale getirenin şirk dini temsilcileri ve ideolojileri olduğu görüşündedir.

Tarihten günümüze bütün insanların, yaşamalarını idame edebilmeleri için ekonomik bir alt yapıya sahip olmaları gerekmektedir. Toplumların ise devamlılığını sağlamak, ilerlemek veya ihtiyaçların temini için iktisadi girişimleri bulunmaktadır. Ekonomik refah seviyesi yüksek olan toplumların, kültür, medeniyet, bilim ve teknoloji alanlarında da iyi olduğu görülecektir. Aksine ekonomik alt yapısı düşük olan toplumların ise müreffeh toplumlara nazaran eğitim, sağlık, ulaşım, bilim, teknoloji, kültür ve buna benzer birçok alanda geride kaldıkları görülmektedir. Burada üzerinde durulacak mevzu ise toplumun dini inanışıyla, ekonomik yapısının nasıl bir etkileşimlerinin olduğudur.

Şeriatî'nin ısrarla üzerinde durduğu konu İslam dini peygamberinin çalışma, üretme, mülk edinme, ilim, bilim alanında ilerleme konularındaki çokça telkinine rağmen Müslüman halkların üretimden uzaklaşıp, tüketici toplum olmaları, geri kalmışlıklarıdır. *“Fakirlik bir kapıdan girince, iman diğer kapıdan çıkar”* hadisi üzerinden Hz. Peygamber, yoksulluğun, ihtiyaç sahibi olmanın insanların imanlarını kaybetmelerine zemin hazırladığı vurgusunu yapmıştır. Şeriatî'ye göre ekonomik zenginlik, güç, otorite ve imtiyaz sahibi

olmak isteyen belirli zümreler şirk dininin ritüelleriyle hareket ederek, iktisadi zenginliği eline almayı başarmıştır. Ayrıca Şerati, dünya malının gereksiz olduğunu, para, mal, mülk edinmenin din tarafından uygun görülmediğini, zahitliği ve ruhbanlığı tavsiye eden şirk dini temsilcileri ise halkların üretimden, kazanmadan ve çalışmadan uzak durmalarına sebep olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple Şerati Müslüman ülkelerin geri kalmışlıklarına bir bakış açısı geliştirmiştir.

Netice itibariyle tarihten günümüze yaşamış tüm toplumların dini inançlarının olduğu kanaati oluşmuştur. Öte yandan toplumsal yapı ile dini yapının etkileşimleri ve ayrılmaz bütünlüğünün olduğu görüşü kabul edilmiştir. Şerati'ye göre toplumların ekonomik yapıları, sosyal yapısı ve ırk – milliyet kavramlarının toplumların dini inanışları ile etkileşimi tez çalışmasının temasını oluşturmaktadır. Sonuç olarak Şerati'nin düşüncesinde şekillendirdiği tevhidi dünya görüşü, sınıfsız, eşitlikçi, adil, ırk-milliyet ayrımı olamayan, refah seviyesi yüksek, bilim ve teknoloji alanında gelişmiş olan medeni bir toplum inşa etmeyi amaçlamaktadır. Aksine ırk, sosyal sınıf ve ekonomik olarak ayrımcı bir ortam oluşturan yapı ise şirk dini dünya görüşü olarak Şerati'nin düşüncesinde şekillenmiştir.

6. KAYNAKLAR

- Akarsu, B.**, 2017. Bilim-dünü, bugünü, yarını. Cinius Yayınları, İstanbul.
- Aksu, A.**, 2006. Emevîler döneminde sosyal tabakalar. *İstem Dergisi*, 8:63-6.
- Anderson, B.**, 1995. Hayali cemaatler. Çev: İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul.
- Ay, R.**, 2020. Dine karşı din, Ali Şeriatî'nin iki kutuplu din anlayışı. *Journal of Analytic Divinity*, 4:132-137.
- Aydın, M. S.**, 1999. Din felsefesi. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- Barnhart, R. K.**, 1988. Chambers dictionary of etymology, H. W. Wilson. New York.
- Barnshaw, J.**, 2008. Race. In *Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Society (Volume 1)*, pp. 1091-3, eds. Schaefer, R. T., SAGE Publications.
- Boas, F.**, 1940. Race, language and culture. New York: The Free Press (The Macmillan Company).
- Bottomore, T. B.**, 1961. Modern cemiyette sosyal sınıflar. Çev: A. Güriz, *AÜHF Dergisi*, 1(1):71-99.
- Bourner, T.**, 1996. The research process: Four steps to success, In *Research methods: guidance for postgraduates*, pp. 7-11, eds. Greenfield, T., Arnold, London.
- Bozgöz, F.**, 2006. Arap milliyetçiliği, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Milliyetçilik II, cilt. 2, İstanbul, 39:58-72.
- Buharî.** el-Câmiu's-Sahih, I-VIII, İst. 1315, Hudûd 11, 12; Müslim, el-Cîmiu' s-Sahîh, I-V, Mısır 1374/1955, Hudûd 8.
- Büyükbahçeci, E.**, 2016. Hint'te kast sisteminin ilk izleri ve Hint edebiyatındaki yeri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 56(2):238-255.
- Casas, L. B.**, 2019. Kızıl derililer nasıl yok edildi? Çev: Meryem Ural. Şule Yayınları, İstanbul.
- Cürçani, S. Ş.**, 1997. Et-Ta'rîfât, Arapça-Türkçe terimler sözlüğü. Çev. Arif Erkan. Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Çalışkan, İ.**, 2016. Kur'an'da din kavramı. Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Çımat, A., Daşkiran, F.**, 2014. İktisat, Türkiye'deki eğitimi ve iktisadi yenilik. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 1(2):3-4

- Çoban, B. Z.,** 2007. Bir Yahudi olarak Hz. İsa, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25:53-58.
- Demirci, A.,** 2014. Literatür taraması (literature review). *In Coğrafya araştırma yöntemleri*, ss. 73-106, eds. Arı, Y. ve Kaya, İ., Coğrafyacılar Derneği Yayınları, Balıkesir.
- Dönmezer, S.,** 1994. Toplumbilim. Beta Basım A. Ş., İstanbul.
- Durkheim, E.,** 2011. Dinsel hayatın ilkel biçimleri. Çev: Fuat Aydın. Kalkan Matbaacılık, Ankara.
- Eco, U.,** 2020. Tez nasıl yazılır. Çev: Betül Parlak. Can Yayınları, Ankara.
- Ergin, F.,** 1976. İktisat. Yükselen Matbaacılık, İstanbul.
- Ertan, F. T.,** 2014. Türkiye cumhuriyeti tarihi. Siyasal Kitapevi, Ankara,
- Eskicioğlu, O.,** 1999. İslam ve ekonomi. Çağlayan Matbaası, İzmir.
- Fındık, G.,** 2007. Antik mitolojide kim kimdir? İlyas Yayınevi, İzmir,
- Fontette, F. D.,** 1991. Irkçılık. Çev: H. Karyol. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Fraser, J. G.,** 1992. Altındal- Dinin ve folklorun kökleri. Cilt II, Payel Yayınevi, İstanbul.
- Garia, M.,** 1991. İslam dünyası ve milliyetçilik. Çev: Taha Cevdet. Pınar yayınları, İstanbul.
- Günay, D.,** 2017. Teknoloji nedir? Felsefi bir yaklaşım. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*. 194:3-4.
- Güngör, E.,** 1997. İslam'ın bugünkü meseleleri. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Hayes, J. H. C.,** 1995. Milliyetçilik; bir din. Çev: Murat Çiftkaya. İz Yayıncılık, İstanbul.
- Heidegger, M.,** 1998. Tekniğe ilişkin soruşturma. Çev: Doğan Özlem. Paradigma Yayınları, İstanbul.
- İnce, C.,** 2020. Ali Şeriatî'ye göre dinlerde tevhit ve şirk diyalektiği. *Yüksek Lisans Tezi*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 42s.
- İzmirli, İ. H.,** 2013. Yeni ilmi kelam. Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Kalaycıoğlu, S.,** 2003. Toplumsal tabakalaşma, *In Sosyolojiye Giriş*, ss. 242-259, eds. İhsan, S., Martı Yayınları, Ankara.
- Karahöyük, M.,** 2013. Din ve ekonomi ilişkisi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 16:193-220.

- Kehrer, G.,** 2007. Din sosyolojisi. Çev: M. Emin Köktaş. Vadi Yayınları, Ankara.
- Korkmazgöz, R.,** 2020. Tevhidi bozan bir olgu olarak şirk: Kur'an'da şirkin kavramsal anlam alanı. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 20:74-76
- Korlaelçi, M.,** 1993. Din-kültür ilişkisi. *Felsefe Dünyası*, 8:35-47.
- Macionis, J. J.,** 2013. Sosyoloji. Çev: Vildan Akan. Nobel Yayınları, Ankara.
- Marshall, A.,** 2013. Principles of economics. Macmillan Distribution Ltd, London,
- Nakavi, A. M.,** 2005. İslam ve milliyetçilik. Çıra Yayınları, İstanbul.
- Nordquist, R.,** 2020. Understanding the use of language through discourse analysis. <https://www.thoughtco.com/discourse-analysis-or-da-1690462>, 18 Ekim 2021.
- Özbek, S.,** 2012. Irkçılık. Notos Kitap, İstanbul
- Özdemir, Ş.,** 2008. Karşılaştırmalı bir perspektiften kapitalizm ve kültür. *Sosyoloji Dergisi*, 3(17):51-52.
- Özkırımlı, U.,** 2008. Milliyetçilik kuramları-eleştirel bir bakış. Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Özler, M.,** 1995. İslam düşüncesinde tevhid. Nun Yayıncılık, İstanbul.
- Öztürk, M.,** 2018. Sosyal bilimlerde etik sorunlar. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Pirenne, H.,** 2012. Ortaçağ Avrupa'sının ekonomik ve sosyal tarihi. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Polat, S.,** 2004. Hristiyanlık'ta manastır hayatı. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi, Ankara, 3s.
- Poliakov, L.,** 2011. Ari miti: Avrupa'da ırkçı ve milliyetçi fikirlerin tarihi. Çev: Y. Kaya ve A. Yıldırım. Epos Yayınları, Ankara.
- Purvis, T. & Hunt, A.,** 2014. Söylem, ideoloji, söylem, ideoloji, söylem, ideoloji. Çev: Simten Coşar. *Moment Dergisi*, 1:9-36.
- Rahnema, A.,** 2016. Ali Şeriatı - Bir İslami ütopyanın siyasi biyografisi. Kapı Yayınları, İstanbul.
- Renan, E.,** 1946. Nutuklar ve konferanslar I. MEB Yayınları, Ankara
- Sandelowski, M.,** 1986. The problem of rigor in qualitative research. *Advances in Nursing Science*, 8(3):27-37.

- Sandelowski, M.**, 2004. The call to experts in qualitative research. *Research in Nursing & Health*, 21:467–471.
- Sinanoğlu, M.**, 2010. Şirk. *In Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi - Cilt 39*, ss. 193-198, İstanbul.
- Soysaldı, M. H.**, 2000. Kur'an'a göre çalışmanın önemi. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5:45-47.
- Sözen, E.**, 1999. Söylem, belirsizlik, mübadele, bilgi, güç ve refleksivite. Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Sumbas, A.**, 2009. Batı Avrupa'da yükselen yeni ırkçılık üzerine bir deneme. *Alternatif Politika Dergisi*, 1(2):260-281.
- Sunar, L.**, 2018. Sosyal tabakalaşma - kavramlar, kuramlar ve temel meseleler. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Şenel, A.**, 1993. Irk ve ırkçılık düşüncesi. Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara
- Şenel, A.**, 2008. Siyasal düşünceler tarihi. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şentürk, R.**, 2002. Kavim. *In Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi - Cilt 25*, ss. 68-69, İstanbul.
- Şeriati, A.**, 1993a. Dine karşı din. Çev: Hüseyin Hatemi, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Şeriati, A.**, 1993b. Makaleler. Çev: Serdar İslam, Objektif Yayınları, İstanbul.
- Şeriati, A.**, 2009a. Muhtelif eserler I. Çev: Kenan Çamurcu, Fecr Yayınları, Ankara.
- Şeriati, A.**, 2009b. Dine karşı din. Çev: Doğan Özlük, Fecr Yayınları, Ankara.
- Şeriati, A.**, 2009c. İslam nedir Muhammed kimdir. Çev: Murat Demirkol, Fecr Yayınları, Ankara.
- Şeriati, A.**, 2010a. Dinler tarihi I. Çev: Erdoğan Vatansever, Fecr Yayınları, Ankara.
- Şeriati, A.**, 2010b. Dinler tarihi II. Çev: Ejder Okumuş, Fecr Yayınları, Ankara.
- Şeriati, A.**, 2011. İslam bilim I. Çev: Hicabi Kırılancı, Fecr Yayınları, Ankara.
- Şeriati, A.**, 2012. İran ve İslam. Çev: Kenan Çamurcu, Fecr Yayınları, Ankara.
- Şeriati, A.**, 2013a. Öze dönüş. Çev: Ejder Okumuş, Fecr Yayınları, Ankara.
- Şeriari, A.**, 2013b. Bilinç ve eşekleştirme. Çev: Murat Demirkol, Fecr Yayınları, Ankara.
- Şeriari, A.**, 2013c. Medeniyet tarihi I. Çev: Ejder Okumuş, Fecr Yayınları, Ankara.

- Şeriati, A.**, 2017. İslam ve sınıfsal yapı. Çev: Hicabi Kırlangıç, Fecr Yayınları, Ankara.
- Şeriati, A.**, 2018. Dinler tarihi I. Çev: Erdoğan Vatansever, Fecr Yayınları, Ankara.
- Şeriati, A.**, 2019a. Hac. Çev: Ejder Okumuş, Fecr Yayınları, Ankara.
- Şeriati, A.**, 2019b. Şia. Çev: Hicabi Kırlangıç, Fecr Yayınları, Ankara.
- Şeriat, A.**, 2020. Ebuzer. Çev: Hicabi Kırlangıç, Fecr Yayınları, Ankara.
- Taberânî, S.**, Câmiu's-Sağîr, c. 2, s. 12, Hadis No: 1201
- Tan, M. E.**, 1981. Toplumbilime giriş- temel kavramlar. Sevinç Matbaası, Ankara.
- Tanrıverdi, H.**, 2018. Din-kültür ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8:595-601.
- Taş, M.**, 1999. Avrup'da ırkçılık. İmge Yayınevi, İstanbul.
- Tay, H.**, 2016. Mekke toplumunda sosyal tabakalaşmanın mekkî ayetlerdeki izdüşümü. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2:37-43.
- TDK.**, (2020). Genel açıklamalı sözlük. TDK Yayınları. Ankara.
- Todorov, T.**, 2001. Race and racism. *In Theories of Race and Racism*, ss. 64-70, eds. Back, L. and Solomos, J., Routledge, London.
- Weber, M.**, 2009. Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu. Alter Yayınları, Ankara.
- Yalçın, E.**, 2019. Toplumsal tabakalaşma sistemlerinin genel incelemesi. *Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 20:175-177.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H.**, (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yıldız, M.**, 2013. Bilim ve teknoloji tarihi. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, F.**, 2008. Avrupa'da ırkçılık ve yabancı düşmanlığı. Usak Yayınları, Ankara.
- Yudell, M.**, 2011. A short history of the race concept. *In Race and the genetic revolution: science, myth, and culture*, pp. 13-30, eds. S. Krimsky, S. and Sloan, K., Columbia University Press, New York.

ÖZGEÇMİŞ

